

31732

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ FELSEFE BÖLÜMÜ
FELSEFE TARİHİ ANABİLİM DALI

R.G. COLLINGWOOD İLE E.H. CARR'a GÖRE
TARİHTE NESNELİK / ÖZNELİK SORUNU

(Yüksek Lisans Tezi)

Ebubekir Kaya
91 / 8116

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nejat Bozkurt

İstanbul, 1994

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
I. Bölüm	
R.G.Collingwood'un Tarih Görüşü.....	4
A) İnsanın Doğası ile İnsanın Tarihi.....	6
I) İnsan Doğasının Bilimi	6
II) Tarihsel Düşüncenin Alanı	7
III) Her Zihin Bilgisi Olarak Tarih	10
IV) Her Zihin Bilgisi Tarihseldir	11
B) Tarihsel İmgelem	18
C) Tarihsel Kanıt	25
I) Çıkarım Olarak Tarih ve Farklı Çıkarım Türleri	27
II) Tanıklık ve Makas-Zamk Tarihi	28
III) Tarihsel Çıkarım ve Çekmeceleme	29
IV) John Doe'yu Kim Öldürdü ?	30
V) İfade ile Kanıt ve Soru ile Kanıt	32
D) Geçmiş Yaşantının Yeniden Canlandırılması Olarak Tarihe İlişkin Sorular ve Yanıtlar	33
E) Tarihin Konusu	42
F) Tarih ile Özgürlük	47
G) Tarihsel Düşünmeyle Yaratılan İlerleme	48
H) Collingwood'un Tarih Görüşüne Genel Bakış	53

II. Bölüm

E.H. Carr'ın Tarih Görüşü	55
A) Tarihçi ile Olguları	56
B) Birey ve Toplum	57
C) Tarih, Bilim ve Ahlak	61
D) Tarihte Nedensellik	68
E) İlerleme Olarak Tarih	72
F) Yeni Bir Tarih Anlayışına Doğru	76
G) Carr'ın Tarih Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler	83
Sonuç	88
Özet	104
Kaynakça	108

GİRİŞ

I

Fakültede,y.lisans dersleri süresince,özellikle Nejat Bozkurt'un Tarih Felsefesi dersinde ilgi çekici konular üzerinde duruyor ve dersleri tartışma biçiminde sürdürüyorduk:Tarih neydi? Toynbee metafizik mi yapıyordu? Tarih bilim miydi, değil miydi? Bilimse nasıl bir bilimdi ? Bilimde metafiziğin ne işi vardı ? Tarih bilimse, metafiziğe yer yoktu,nesnel olmalıydı.Carr, "Geçmişin yorumunun anahtarı gelecektedir ve ancak bu anlamda tarihte nihai bir nesnellikten söz edebiliriz? " diyerek nesnelliğin anahtarını bulma işini geleceğe havale ediyordu. Christopher Blake ise "tarih nesnel olabilir mi?" (1) türünden bir soruyu yanlış buluyordu... Derken, problemi bir ucundan yakaladığımı düşündüm: Tarih bilimi nesnel olabilir miydi?

Bende bir tarihsel bilic ve tarih üzerine ilgi uyanmasına yolaçan Tarih Felsefesi dersleri tez çalışmasına yönelmemi sağladı.Tez konusuyla ilgili görüşmeler sonunda, sorunun derinliği nedeniyle Carr, Popper,Collingwood ve Toynbee'nin eserlerinden bir çerçeve yapmayı tasarladık. Sonunda ,ortaya çıkacak çalışmanın boyutlarını daha da daraltma gereksinimi karşısında, problemi Collingwood ve Carr ile sınırlamayı uygun bulduk. Problemi bu biçimde daraltmasaydık, bu tez daha çok zaman alabilirdi. Doğan Özlem'in Tarih Felsefesi isimli kitabına, bazı sorunlar için her bakışında, tarihin ürkütücü derinliğini gördüğümde yüzmeyi becerememekten korkuyordum. Sartre "Balıklar

---

(1) Bknz. Christopher Blake,"Can History be Objective' (Theories of History,Edited with Introductions and Commentary by Patrick Gardiner, Oxford University The Free Press, 1959, Newyork.)

şayın içinde nasıl yaşıyorlarsa, bizler de tarihin içinde öyle yaşıyoruz" (2) diyordu; ama balıklar suda doğal biçimde yaşıyorlar, biz insanlar ise tarihin akışı içinde oraya buraya çarparak, yüzmeyi şöyle böyle becerip, el yordamıyla yaşıyoruz.

II

"Collingwood ile Carr'a göre Tarihte Nesnellik/öznel-lik sorunu" biçiminde belirlediğimiz bu tezde önce tarih biliminin sorunları üzerine eğilen iki düşünürün, sırayla Collingwood ve Carr'ın, tarih görüşlerini sunacağım. Tarih nedir, tarihin işlevi ve amacı nedir? Bu amacı gerçekleştirmek için tarihçi nasıl çalışır? Tarih bilim midir, bilimse nasıl bir bilimdir, yöntemi nedir? Tarihte determinizm sorununa nasıl bakılır? İnsan tarih içinde özgürce mi eyler, yoksa belirlenmiş olarak mı davranır? İnsan tarihte özgürse, bu nasıl bir özgürlüktür? "Tarih teker-rürden mi ibarettir?" Tarihte ilerleme ne anlama gelir, bunun bilimdeki ilerleme ile ilgisi nedir? Tarih ne işe yarar? Ölüp gitmiş kişilerin, olup bitmiş olayların tartışılmasıyla, kütüphaneler dolusu makale ve kitap yazmakla ne olacaktır, "sahi tarih ne işe yarar?" Bütün bunların ve daha bir yığın sorunun yanıtı, bu iki filozofun düşünceleri ışığında, kısmen bulunabilecektir.

Bu iki düşünürün görüşlerini açıkladığım bölümlerin hemen arkasından onlarla ilgili genel değerlendirmeler yaptıktan sonra, 'sonuç' bölümünde 'nesnellik/öznel-lik' kavramları üzerine bazı belirlemeler sunmak istiyorum. Sonra da bu belirlemeler ışığında, Collingwood ile Carr'ı eleştirmeyi deneyecek ve ben de son sözümü söyleyeceğim.

III

Carr'ın Tarih Görüşünü, anlamaya ve betimlemeye çalışırken, tedbirli davranıp, 'filozof' yerine 'yazar' nitelmesini uygun bulmuştum. Fakat, 'Felsefeci-Filozof Ayırımı Üzerine Bir Çalışma' isimli henüz tasarı halinde

---

(2) Bknz. Nejat Bozkurt, "Evrensel Bir Tarihe Doğru" Artı Dergisi, Aralık'92

bekleyen bir çalışmamla ilgili olarak görüştüğüm bir felsefe profesörünün "Filozof, 'sophia' yı en yüce erdem olarak görür." tanımı bana ilginç ama yetersiz gelmişti. Bunu, yaşamını 'sophia' ya adanmış görünen Collingwood için, uygun bir tanım olarak gördüğümde 'filozof' nitelemesi konusunda bir tereddüt bile ona saygısızlık olur, diye düşündüm.

Collingwood'un tarih tasarımıyla görülebileceği gibi, Collingwood'u anlamak için onun yazılarını okumak yetmez. Onun, tarihçinin işini betimlemesinde söylediği gibi, onu tarihsel olarak düşünmemize konu yapmamız gerekir. Onun düşüncelerini 'apriori imgelem'in de yardımıyla yeniden kurmamız, zihinimizde yeniden canlandırmamız, onun düşünce adımlarının aynısını atmaya çalışmamız, onun karşılaştığı sorunlara onunki gibi ve farklı açılardan yaklaşmamız, onu sorguya çekmemiz gerekir. Buradaki çalışmamın bir parçası olarak incelediğim Collingwood'un tarih görüşünü, onu anladığımı sandığım için, onunla aynı adımları atmaya çalışarak, betimlemeyi deneyeceğim. Onu anlamış olmak benim için bir sanıdan mı ibaret, yoksa hakikat mi, bunun yanıtını değerli jüri üyelerine bırakıyorum. Collingwood'un "tarih tasarımıyla ilişkin tarihsel taslağı'nda kendisinin yaptığı gibi, onunla tartışmak benim için olanaklıydı. Fakat onun düşüncelerini 'tarihsel olarak düşünmek'teki amacım bu değil. Çünkü tezimin çerçevesinde buna yer kalmayacak.

Benim için bu tezi ve bundan sonrakileri başarmak, tarihin içinde henüz kulaç atmasını öğrenebilmem anlamına gelecektir. Bu eğitimimde bana yardımcı olan değerli hocam Doç.Dr. Nejat Bozkurt'a teşekkürlerimi sunarım.

Ebubekir KAYA

I. Bölüm

COLLINGWOOD'UN TARİH GÖRÜŞÜ *

R.G. Collingwood'un tarih görüşünü, yayıncıların dediğine bakılırsa, ölümünden sonra derlenerek yayınlanan THE IDEA OF HISTORY isimli kitabında, derli toplu olarak bulabiliriz. Filozofun daha önce yayınlanan değişik kitaplarında sergilediği tarih görüşleri bu kitabında bazıları yadsınarak, bazıları da geliştirilerek kendisi tarafından toplanmış ve onun öğrencileri olan yayıncılar tarafından, kendisinin vasiyeti üzerine, kitap haline getirilmiştir.

Collingwood'un 'Giriş' bölümünde taslağını kabaca özetlemiş olduğu görülüyor. I-IV. bölümlerinde, bugün varolan tarihin, son dört bin yılda Batı Asya ile Avrupa'da nasıl ortaya çıktığını ve hangi aşamalardan geçtiğini "sade ve özet bir yanıt" ile sunduğunu kendisi belirtiyor.

İki yüz sayfalık bu "sade ve özet bir yanıt" içinde, bana kalırsa, tarihin tarihini betimlemiş. Yapıtlarını ilgiyle okuduğum Hegel, Marx, Kant, Locke ve diğerlerini bu kitapta figüran rolünde görmüş olmam, Collingwood'u biraz kibirli ve polemikçi olarak değerlendirmeme yol açtı. Yayıncının önsözünü okuduğumda benimle aynı kanıda olan başkalarının da olduğunu öğrendim.

Burada onun polemiklerine değinmeyerek, yalnızca teorik ana savlarını ve açıklamalarını tez çerçevesinde vermeye çalıştım. Bu 'verme' sözcüğünün sadece bir 'aktarma' anlamına gelmediğinin görüleceğini sanıyorum.

I-IV. bölümlerde tarihin tarihini yazan Collingwood'un tarihe ilişkin teorik sorularını, diğer filozoflarla polemikleri içinde işlediği ve 'sonsöz' bölümünde ayrıntılı olarak açıkladığı için, bu çalışmanın ağırlık noktası son bölümüdür. 'Giriş'teki düşünceleri de kısaca betimlemeye çalıştım.

---

* Robin George Collingwood (22 Şubat 1889, Lancashire-
9 Ocak 1943 Lancashire, İng.)

Çağdaş İngiliz tarihçisi ve filozofu

Daha önce açıkladığım gibi, bu bölümdeki çalışmanın planı, filozofun kendi öğretisi gereği, I-IV. bölümleri dışında onun adımlarını izler. Tırnak içinde verdiğim bütün başlıklar da filozofa aittir.

Collingwood'a göre tarih, teoloji ve doğa bilimi gibi özel bir bilimdir. Bu özel bilimin sorunlarını araştırarak ve yanıtlayacak kişinin (I/a) - Düşünce alanında deneyim sahibi (tarihçi) olması gerekir.(b)- Tarihsel düşüncenin ilkeleri (yapısı, nesnesi, yöntemi ve değerine ilişkin tasarımlar) üzerine deneyimli olması gerekir.(c)-Eleştirel bir bakış edinmiş olması gerekir. II. Bu özel bilimin sorunlarını yanıtlayacak kişinin tarihsel düşünme deneyimi üzerine düşünebilmesi gerektiğini belirten Collingwood, yalnızca tarihçi olmanın yetmeyeceğini ayrıca bu kişinin filozof da olmasını ister. Ancak o felsefe üzerine fazla çalışmamış bir tarihçiyi, tarih üzerine fazla çalışmamış bir filozofa tercih eder.

Collingwood'un, Tarih Tasarımı'nda ayrıntılı olarak açıkladığı ana savları özetle şöyle betimleyebiliriz:

a) 'Tarihin Tanımı': Bilim denilen şeyler arasında bir tür olan tarih bir tür soruşturma (araştırma)'dır. Her bilim belli bir konuda kendi bilgisizliğimizi bilmekle başlar ve bilmediğimiz bir şeye yönelip, onu keşfetmeye çalışmaktan oluşur. "Bilim şeyleri aramadır ve tarih bu anlamda da bir bilimdir." (1)

b) 'Tarihin nesnesi': Tarih, diğer bilimlerden "res gestae"* yi aramasıyla ayrılır. (2) Collingwood'un 'davranış' sözcüğü yerine 'eylem' sözcüğünü seçmesinin önemini daha sonra göreceğiz.

c) 'Tarih nasıl işler?': Algılanan ve belge denen şeylerin ortak adı olan "kanıtın yorumlanmasıyla işler." (3)

---

(1) Bknz.Tarih Tasarımı R.G.Collingwood, Türkçesi Kurtulus Dincer, Ara Yayınları, sf. 28

(2) Bknz. a.g.e. aynı yer.

* Res gestae: insanların geçmişteki eylemleri

(3) Bknz. a.g.e. aynı yer

d) 'Tarih ne içindir ?': Collingwood bu soruyla aslında tarihin değeri'ni araştırır. Buna yanıtının ilk öncülü 'kendini bilme'dir. Kendini bilme ise 1) Bir insan olmanın anlamını bilmedir. 2) Şimdi olduğumuz gibi bir insan olmanın anlamını bilmedir. 3) Kendi olmanın ve başka biri olmamanın anlamını bilmedir. Kendini bilme, kişinin yapabileceklerinin sınırını bilmedir; kimse bir denemeden önce ne yapabileceğini bilmediğinden, bu konudaki tek ipucu ne yaptığıdır. "Öyleyse tarihin değeri bize insanın ne yaptığını, ve dolayısıyla insanın ne olduğunu öğretmesidir." (4) Demek ki insan geçmişte ne yaptıysa şimdi odur. Collingwood'un başka yerlerde de "geçmiş simdide yaşar" diyerek, bu öncülünü daha da geliştirdiğini göreceğiz.

A-'İNSANIN DOĞASI ile İNSANIN TARİHİ'

(I) 'İnsan doğasının bilimi'

Collingwood "Tarih tasarımına ilişkin tarihsel taslağı"nın V. bölümündeki girişte daha sonra sıkça kullanacağı 'kendinin bilgisi (kendini bilme)' kavramı üzerinde durur. Buradaki görünen amacı 'zihin bilimi' görüşüne zemin hazırlamaktır.

Collingwood'a göre insan herşeyi bilmeyi arzular görünürken aslında kendini bilmeyi arzular. Fakat, bu da insanın tek arzusu değildir. İnsanın kendine ilişkin bilgisi yetersiz ise diğerleri de eksik demektir. "Çünkü o şeyi bildiğini bilmeksizin bir şeyi bilmek ancak bir yarı bilmedir ve bildiğini bilmek, kendini bilmektir." (5) Kendine ilişkin bilgi, diğer bütün bilgilerin doğrulanması için gereken tek koşuldur.

Kendinin bilgisi ise kendi anlama yetisine, aklına ve diğer bilme yetilerine ilişkin bilgidir.

Collingwood kendinin bilgisine nasıl ulaşılacağını soruşturmaya, kendimiz dışındaki dünyayı anlamaya

---

(4) Bknz. a.g.e. sf.29

(5) " " " .206

çalışırken izlenen yolu kullanabileceğimizi söyleyerek, başlar: Doğa dünyasını tek tek şeylerle tanışarak incelemeye başladığımızı, sonra bunları genel tiplerin içinde düşündüğümüzü, genel tiplerin de birbirleriyle ilişkili olduğunu görüp, bu ilişkilere 'doğa yasaları' adını verdiğimiz betimler. Sonra da aynı yöntem ve ilkelerle iş gören bir 'insan doğası bilimi' önerisini anımsatır. Ona göre Locke, Hume ve Kant da bu öneri üzerinde düşünmüşlerdir. Önce zihnin belli koşullar altında nasıl davrandığı gözlenecek, sonra da elde edilen bilgilerle zihinde iş gören yasalar ortaya konacaktı.

Collingwood 'insan doğası bilimi' girişiminde başarısız kaldığını, bunun nedeninin ise yöntem anlayışının doğa bilimine uydurulmaya çalışılması olduğu kanısındadır. 17.18.yy.da fizik biliminin yöntemi çok başarılı olunca, bütün gerçekliğin fiziksel olduğunu savunan maddecilerin etkisiyle, fiziğin yöntemi diğer bilimlere de uygulanmaya çalışıldı.

Daha sonraları tarihin başarıları da, her tür gerçekliğin tarihsel olduğunu ve tarihin yönteminin her tür bilgi sorununa uygulanabileceğini savunanların ortaya çıkmasına yol açtı.

Collingwood, her iki yaklaşımın da hatalı olduğuna inandığını söyleyerek, en önemli savlarından birini belirler: Doğayı araştırmanın doğru yolu bilimsel yöntemdir, zihni araştırmanın ki ise tarihsel yöntemdir.

(II) 'Tarihsel düşüncenin alanı':

Collingwood her şeyin tarihsel olduğu savıyla, her türlü bilgiyi tarihsel bilgi içinde çözeltme girişimlerine karşı çıkararak, tarihsel bilginin sınırlarını çizmeye çalışır: "Doğada ki şeylerin özgül biçimleri durağan tiplerin değişmez bir dökümünü oluşturur ve doğa süreci bu biçimlerin örneklerinin (örneksilerinin) görünüp, yeniden kaybolduğu bir süreçtir" (6) Oysa, tarih araştırmalarının kanıtladığına göre, insan dünyasında özgül biçimlerin durağan bir dökümü yoktur. Özgün biçimler örneğin kent-devleti

---

(6) Bknz. a.g.e. sf.211.

geçici bir şeydir. Greklerin bu siyasal ülküsü gibi daha başka özgül biçimler (feodal sistem,temsili hükümet, kapitalist sanayi) değişme gösterdiği gibi, ülkülerde de değişme görülür. Kaldı ki değişme ile tarih aynı şey değildir.

Collingwood'a göre Bergson, Whitehead ve bazı filozoflarca etkili kılınan evrimsel dünya görüşü, doğal süreç ile tarihsel süreç arasındaki ayrımı yok ederek doğayı tarih içinde çözeltilmiş gibi görülmüştür.Örneğin "Whitehead 'bir anda doğa' diye birşeyin olmadığını ileri sürer". Bütün bunlara karşılık, Collingwood evrim ya da zaman alan bir varoluş anlamına gelse de, 'süreklilik'ile tarihin aynı şey olmadığını savunur. (7)

Collingwood savını desteklemek için, tarih anlayışı ile modern doğa anlayışının aynı mı, yoksa farklı mı olduğunu soruşturur: Ona göre sıradan bir tarihçi bile, adına 'tarih' denilen her tarihin insan işleriyle ilgili olduğunu söyleyecektir. Geçmişteki insan düşüncelerinin belgelerinin yorumuna dayalı tekniği doğal süreçler için aynen uygulanamaz.Bir arkeolog ile jeologun yorumları arasında benzerlik olduğu kadar fark da vardır.Arkeologun gözünde bir paleontolog, ancak tarihsimsi biçimde düşünen bir bilim adamı tavrıyla çalışır.

Collingwood geçmiş bir olayı soruşturan tarihçiyi betimleyerek sorunu derinleştirmeye çalışır: Tarihçi soruşturduğu 'olayın iç ve dışı' arasında ayırım yapar. Cisimler dünyası ve bu dünyadaki her şey 'olayın dışı', ancak düşünce aracılığı ile betimlenecek şeyler de 'olayın içi'dir.Caesar'ın senato binası zeminine kanının dökülmesi, 'olayın dışı';onunla katilleri arasındaki sorun 'olayın içi'dir.Tarihçinin bunlardan birini dışlayamayacağıını belirten Collingwood, salt olayları değil (dışı olan, içi olmayan), eylemleri (olayın içiyle dışının birliği) soruşturur. Tarihçi, olayın dışını keşfetmekle başladığı işini,kendini bu eylemin içinde düşünerek,eyleminin düşüncesini ayırmak biçiminde sürdürür.

---

(7) Bknz. a.g.e sf.213

Oysa doğa olayları salt olaylardır. Bilim adamı olayın ötesine geçer ama, eylemcinin düşüncesini değil, olayın diğer olaylarla ilişkisini gözleyerek, onu bir doğa yasası olarak ifade eder. Onun için doğa yalnızca bir 'görünüş'tür. Tarih olayları ise dışından değil, içinden bakılan şeylerdir.

Collingwood tarihselci öğretiyi eleştirisini sürdürürken, tarihsel bilginin sınırlarını da çizmeye çalışacağına belirtmişti. Bu kez 'neden' soruşturması açısından tarih ve doğa bilimini karşılaştırmayı dener: Tarihçi, olayların yasalarını (nedenlerini) ararken, bilim adamını taklit edemez. Bilimde olay algı konusudur ve 'nedeni' sınıflandırma ve diğerleriyle ilişkileri araştırmalarında bulunabilir. Tarihçi salt olayı değil, onda dile gelen düşünceyi keşfe çalışırken, olguları belirler. O, ne olup bittiğini anlayınca, nedenini de zaten bilir. Tarihçi, Brutus'un Ceasar'ı neden bıçakladığını sorarsa, bu onun Brutus'un ne düşündüğünü sorduğu anlamına gelir. Tarihçinin bu düşünceyi keşfetmesi, onu anlaması demektir.

Collingwood'a göre işte bu nedenlerle tarih süreçleri, doğa süreçleri gibi salt olayların ardardalığı diye betimlenemez. Çünkü onlar eylem süreçleridir. "Her tarih düşünce tarihidir (8).

Peki, tarihçi keşfetmeye çalıştığı olayın içini, dışından nasıl ayırır? Collingwood bu soruyu "kendi zihninde yeniden düşünerek", diye yanıtlar. Bir Osmanlı tarihçisi şehzadelerin neden birbirlerini öldürdüklerini araştırırken, örneğin IV. Mehmet'in bu tür eylemlerini anlamaya, eşdeyişle IV. Mehmet'in hangi düşüncelerle bu eylemleri yaptığını kendi zihninde yeniden canlandırmaya çalışır. "Düşünce tarihi ve dolayısıyla her tarih, geçmiş düşüncenin tarihçinin zihninde yeniden canlandırılmasıdır" (9).

Collingwood bu tür bir düşünmenin, başkasının düşüncelerinin akışına kendini kaptırma biçiminde değil, eleştirel bir düşünme biçiminde gerçekleştiğini savunur.

---

(8) Bknz. a.g.e. sf.215

(9) " " " .215-216

Geçmiş düşünce yeniden canlandırılırken onlar eleştirilir, yargılanır, hatalar ayrılır. Bu eleştirelilik, tarihsel düşüncenin vazgeçilmez koşuludur.

Collingwood insanın yeterince açık düşünen bir hayvan olduğu görüşünden "tarihsel sürecin tek nesnesi" * olduğu düşüncesine varıldığını anımsatarak, her insan eyleminin tarihe konu olmadığına dikkat çeker.

O halde, insan davranışları için, tarihi olan ve olmayan ayrımı hangi ölçüte göre yapılacaktır ? Collingwood, fizyolojik güdülerle belirlenen insan doğasının tarihsel olduğunu yadsır. Buna karşılık, bu güdülerin gelenek ve ahlak ile uyumlu biçimde doyurulmasını ve düşünceyle yaratılan şeyleri (toplumsal kurumlar dahil) tarihsel olarak değerlendirir.

Collingwood, bütün bu eleştirilerine aşağıda görüleceği gibi nokta koyar ama, bazı açıklamaları sırasında yine bu konuya göndermeler yapacaktır: Ona göre 'Evrım' terimine hangi anlam yüklenirse yüklensin, bu terimi tarihsel bir bağlamda kullanmak hatalıdır. Yeni 'evrim' görüşü de doğal süreç ile tarihsel süreci özdeşleştirmemiştir.

Doğa süreçlerinin, son çözümlemede tarihsel olduğu görüşü ise, doğa olaylarının akıllı bir varlık tarafından düzenlendiği erekselci metafiziğine dayanır. Collingwood, doğa olaylarının sonlu olmasının, teologları bile ürkütecek bir sorun yarattığını savunarak, "tarihsel ve bilimsel bilgilerimiz varoldukça, doğayı oluşturan olay süreçleriyle tarihi oluşturan düşünce süreçlerinin birbirlerinden tür olarak tamamen farklı olduklarını" belirtir (10)

(III) 'Zihin bilgisi olarak tarih'

Collingwood'a göre tarih, ardarda gelen olayların öyküsü veya değişimin açıklaması değildir. Tarihçi düşüncelerin dışsal ifadeleri olan olaylarla ve ancak düşünceleri dile getirdikleri sürece ilgilendir; yeri gelince ve aradığı düşünceleri açığa vuruyorsa, bu olaylarla ilgilendir.

---

* Bunu tartışmanın yeri değil ama bence insan tarihsel sürecin hem öznesi, hem de nesnesidir.

(10) Bknz. a.g.e. sf.217

Tarihsel düşünmeyle kavranabilir olan nesnelere öncesiz-sonra sızdırlar; bir dik üçgen veya Roma Anayasası gibi. Zaman tıpkı üçgende bir fark yaratmadığı gibi, Roma Anayasası'nda da bir fark yaratmaz. Onu tarihsel kılan, zamanda olup bitmesi değil, soruşturduğumuz durumu yaratan aynı düşünceyi yeniden düşünmemizle bizce bilinmesi, böylece o durumu anlamaya başlamamızdır.

Tarihsel bilginin, aklın geçmişte ne yaptığının bilgisini olduğunu savunan Collingwood'a göre, bunun zihinde yeniden canlandırılması, geçmiş edimlerin 'şimdide sürdürülmesidir. Dolayısıyla nesnesi salt bir nesne değil, sujenin dışında bir şeydir, ancak suje onu yeniden canlandırdığı, ve aynı anda kendini bildiği ölçüde bilinebilen bir düşünme etkinliğidir. Tarihçi için tarihini incelediği etkinlikler seyredilecek gösteriler değil, kendi zihninde yeniden yaşanacak yaşantılardır. "Sırf aynı zamanda öznel etkinlikler ya da kendisinin etkinlikleri olduğu içindir ki, nesnel ya da bilindik etkinliklerdir." (11)

Tarihçi, soruşturma sırasında (yeniden canlandırmayı başarabildiği ölçüde) kendi zihninin güçlerini sergiler. Onun tarihsel olarak bilebildiği her şey, kendi zihninin başarabildikleri olduğundan, bunu başaramadığı, zihninin kısır kaldığını keşfettiği durumlarda, tarihin bazı dönemlerindeki hiç bir şeyi anlaşılır bulamadığından, onlara 'karanlık çağ' adını verir. Collingwood, bu tavrındaki tarihçilerin söylediklerinin, o çağla ilgili bir şey bildirmiş olmamalarına karşın, kendi yeteneklerine ilişkin bir fikir edindiğimiz kanısındadır. Ona göre, tarihçinin kendisi sanık kürsüsündedir kendi güçlerini ve değerlerini açığa vurur. (12)

(IV) 'Her zihin bilgisi tarihseldir'

Collingwood'a göre, Solon'un düşüncesini tarihsel

---

(11) Bknz. a.g.e. sf.218/2 prgr.

(12) " " " .218-219 (Bana kalırsa tarihçi, aynı zamanda hem sanık hem de yargıctır.)

düşünme yoluyla keşfedebiliyorsak, bize mektup yazan bir dostun, caddeden geçen birinin düşüncesini, kendi düşüncelerimizi de aynı biçimde keşfedebiliriz."Bu anlamda her zihin bilgisi tarihseldir" (13).

Tarihsel bilgi yalnızca uzak geçmişle ilgili olmayıp, 'şimdi' ye kadar olan-biten olguları, düşünüp dile getirilen düşünceleri ve eylemleri de kapsar. Yeni başlanan ve devam etmekte olan şeylerle ilgili olarak yargı verilemez.

Tarihsel yöntemin, bir başkasının zihni, bir çağın veya bir toplumun ortak zihnini bilmenin tek yolu olduğunu savunan Collingwood, Locke'u onayladığını belirterek; insan zihninin kendisi hakkında edinebileceği tek bilgi türünün 'tarihsel bilgi' olduğunu belirtir. "İnsan doğasının (zihninin, diyor) bilimi denen bilim, tarih içinde çözelir, gider." (14).

Geleceğin Tarihi Olur mu ? Collingwood, zihin biliminin tarih içinde çözüleceği önermesinden yanlış anlamlar çıkarılabileceği konusunda ayrıca bizi uyarır: Bu önermenin evrensel doğruluğuna inananlar "zihnin, tarihindeki gelecek aşamaları" da kapsayacağını düşünürler. Geçmiş ve, şimdi için yapılabildiği gibi, gelecekte de ne olacağı zihin bilimince gösterilebilir, biçimindeki hatalı düşünceler, tarihçiyi peygamber gibi göstermeye varır (15). Zihnin kendisince varsayılan ve eşyanın doğasına aykırı bu tür sınırlamalarla, geleceğin kapılarının kapatılmış olacağını belirten Collingwood, 'zihin bilimi'nin bu önemli hatasının, gelecek kuşakların elini kolunu bağlamaya yol açacağını ekler.

Bir karşı savın incelenmesi olarak şu soruya bakalım; Tarihsel bilginin asıl ve tek nesnesi zihindir, görüşü kabul edilebilir ama, zihni bilmenin tek yolu tarihsel bilgi midir?

---

(13) Bknz. a.g.e. sf.219

(14) " " " .220

(15) " " " .220

Bu karşı sav karşısında zihni incelemenin iki yolu olduğu varsayımından yola çıkan Collingwood, ikinci yolu şöyle tanımlar: Belli bir durumdan soyutlanan zihnin genel özellikleri soruşturulabilir ama "bu, tarihsel zihin bilgisine karşıt olarak" bilimsel bir nitelik alır ve psikoloji ya da zihin felsefesi olur (16).

Collingwood bu ayrımın yapılması durumunda, ikisi arasındaki ilişkinin nasıl tasarlanabileceği üzerine iki alması sunar: Zihnin yapısı ve işlevi üzerinde durulabilir. Zihnin ne yaptığıının incelenmesi tarihe, ne olduğunun incelenmesi ise zihin bilimine bırakılabilir. Zihnin tarih içinde açığa çıkan işlevlerinin (eylemlerinin) ardında, bunları belirleyen bir yapı var ama, yapı denen şey her ne ise, ancak zihnin işlevleri olarak var kabul edilir. Collingwood'a göre "ruhsal töz diye bir şey olmadığını" ileri süren Hume haklıdır. Görüldüğü gibi, Collingwood zihin denen şeyin, tarih içinde gerçekleştirdikleriyle varolduğunu, yapı denen şeyin ise işlevler bütününden başka bir şey olmadığını ve dolayısıyla zihin incelemesinin onun işlevlerini incelemek olduğunu ısrarla savunur (17). Ona göre "Hiçbir zaman tarihsel olmayan bir zihin bilimi olmayacaktır"

'Doğa Bilimi ve Tarihte Genelleme Sorunu'na gelince, Collingwood'un (yukarıda verdiğim) 'zihin bilimi' ile 'tarih' arasındaki alması ilişkileri ayrıntılı olarak incelemesi, bizi gerekmediği yönde uğraştıracağı için, onun bu bölümündeki düşüncelerini 'genelleme sorunu' ışığında ele almayı yeğledim.

Bu soruna Collingwood'un yaklaşımı, genellemenin, tarihte bilimden farklı bir işlevi olduğu biçimindedir.

Fizik bilimi verilerinin algıya dayanması, doğa biliminde genellemenin değerini belirler. Algılama, 'anlama' ile aynı şey olmadığından doğa biliminin verileri, gözlenen

---

(16) Bknz. a.g.e. sf.220-221

(17) " " " .222-223

ama anlaşılmayan, kavranamaz olan algılanmış 'salt tekler' dir. Bilgide gerçek bir ilerleme, ancak bu teklerle onların 'genel tipler'i arasındaki ilişkilerde kavranabilir bir şey keşfedilmesiyle olur. Tekler, ancak içine girdikleri örüntülerle bilinebilirler.

Tarih alanında durum çok farklıdır: Olgular, tarihsel olarak bilinmedikçe, veri olarak iş görmezler. Tarihsel bilgi, algı olmayıp, iç ve dış yanı olan düşüncenin ayırt edilmesidir. Devrim Fransa' sındaki Napolleon'un saygınlığını neden-nasıl edindiğini tarihsel düşünmeyle anlayınca, benzer olaylarda benzer şeylerin olduğu tümcesinin (bunun doğruluğu şüpheli) bu süreci anlamamıza hiç katkısı olmaz. Belirli bir olguyu kendi başına anlayamıyorsak, bu tür genellemeler bir değer taşırlar. Collingwood, Spencer'in "kültürler dediği tekil tarih olgularını", amaç açısından, kır çiçekleri kadar yararsız bulduğunu ifade ederek, bu tür çalışmaların o dönemde moda olan psikoloji ile aynı şey olduklarını ve "zihni zihinlikten çıkarıp, doğaya çevirmeye çalıştıklarını" belirtir (18).

Doğal süreç ile tarihsel düşünme süreci arasındaki ayırımı ilişkin olarak, zihnin işlevi sorununun, 'zihin bilimi' ve 'tarih' ayırımına yol açmasını, "her zihin bilgisi tarihseldir" önermesini genişleterek; "Hiç bir zaman tarihsel-olmayan bir zihin bilimi olmayacaktır " biçiminde noktlayan Collingwood'un, şimdi de, zihnin işlevinden 'tarihsel bilgi'nin neliğine giden yolu nasıl geçtiğini görelim: (Fakat, Collingwood'un geçtiği bu yolu yine kendi çabasıyla-kazma-kürek yerine iğne kullanarak-inşa ettiğini de unutmadan).

Collingwood 'şimdi' ve 'geçmiş' arasındaki ilişkiyi, 'doğal süreç' ve 'tarihsel süreç'i karşılaştırarak açıklar: Bir doğal süreç olan evrim, bir değişme süreci olarak da belli bir biçimi oluştururken, bazısını da ortadan kaldırır. Bu süreçte 'geçmiş' yerini başkasına bıraktığı ölü bir geçmiştir. İnsan düşüncesi sürecinin de böyle

---

(18) Bknz. a.g.e. sf.222-223

olduğunu varsayalım. Bu durumda belli bir tarihsel dönemin görüş tarzı, daha önceki ve sonraki tarihsel dönemden çok farklı biçimlerde görülecektir. Bu varsayım doğru kabul edilirse 'hakikat' diye bir şey de olmaz. Buradaki yanlışlığı, yerini 'şimdi'ye bırakan 'geçmiş'in ölüp gittiği doğal süreç ile, "geçmişin tarihsel olarak bilindiği sürece 'şimdi'de yaşadığı bir tarihsel sürecin karıştırılmasıdır" (19).

Kullandığımız matematiğin temeli olan Grek matematiği, bazı kişilerin bir tarihte uğraştığı bir düşüncenin ölü bir geçmişi olmayıp, matematikle ilgilendiğimiz sürece yaşayan ve yaşayacak olan bir geçmiştir. "Bir düşünme biçiminden ötekine giden tarihsel değişme, ilkinin ölümü değildir; kendi tasarımlarımızın gelişmesinden ve eleştirisinden oluşan yeni bir bağlamla bütünleşmiş olarak yaşamasıdır" (20).

İnsan düşüncesinin bütünüyle geçmişin mirası ve ortak malı olduğunu belirten Collingwood'a göre, zihin ne yapıyorsa o olduğundan, etkinlikleri de insan doğasını oluşturur. Belirli işlevleri yapabilme yetisi kazanınca, insan doğası kazanılmış sayılacağından; tarihsel süreç, miras olarak devraldığı geçmişi, insanın, kendi düşüncesinde yeniden canlandırarak, kendi için bir tür 'insan doğası' yaratma süreci olacaktır.

Tarihsel bilgi ise bu bağlamda geçmişin mirasına sahip olmak için, bu tür bir bilinçle kavranması gereken bilgidir. Ne özel bir tür tarihsel süreç, ne de bunu bilmenin özel bir yolu vardır. Collingwood'a göre tarihsel süreç bir düşünme sürecidir ve ancak onun parçaları olan zihinler, kendilerini onun parçaları olarak bildikleri sürece varolurlar. (Zihnin kendine ilişkin bilgisi tarihtir.) Zihin sahip olduğu tarihsel düşünme gücünü kendinde keşfederek, bunu gizilden edimsele dönüştürür (21).

Collingwood, daha önce 'bir karşı savın incelenmesi'

---

(19) Bknz. a.g.e. sf.225

(20) " " " .225

(21) " " " .226

başlığı altında yöneltilen soruyu aslında kendi kendisine sormuştu.

Düffel bir itirazcının sorularını, bundan böyle sık sık ele alarak, öğretisini anlaşılır kılmaya çalıştığını göreceğiz. Şimdi de şu soruya bakalım:Düşünce, tarihsel sürecin başlangıcında zaten varolması gereken bir şeydir, bu nedenle düşüncenin özünde ne olduğuna ilişkin bu açıklama tarihsel değil, denilemez mi?

Bu karşı savı "bir safsata" diye nitelendiren Collingwood, tarihin zihni gerektirmediğini, ancak zihnin tarihsel süreci yaşadığı sürece ve bunun bilincinde olduğu sürece 'tarih'zihnin kendi yaşamı,zihnin kendinin bilgisi olduğunu öne sürer. İnsanın akılcı bir hayvan olması bakımından diğerlerinden farklı olduğu düşüncesini de bu konuyla bağlantılı olarak ele alan Collingwood, insanların ancak zaman zaman bir akılcılık gösterdiklerini, bu derece bir akılcılığın ise diğer hayvanlarda da görüldüğünü ileri sürer. Kedilerin temizlenme işini annelerinden öğrenmeleri bir eğitimidir,bu da özünde tarihsel bir kültürdür, diyerek savını desteklemeye çalışır.

Collingwood'a göre,tarihsellik bir rastlantı olmayıp, zihnin özüne ait bir özellik olduğundan; tarihsel bilgi de zihnin bir eğlencesi değil, onun kendisini sürdürmesinin temeli olarak ilk ödevidir. Bu ödev, belirli bir akıl tipinin değil,akılın kendisindedir. Tarihsellik, ayrıca bir derece sorundur. Kimi toplumlarda salt içgüdüsel yaşamdan ayrılmaz, kimi toplumlarda da düşünmenin önemi bilindikçe, tarihsel düşünce ve dolayısıyla akılcı yaşamın gelişmesi başlar.

Collingwood kitabının 'sonuçlar' bölümünde bazı saptamalarda bulunur.Ben de onun saptamalarından önemli bulduklarına değinmek istiyorum:

Collingwood, bütün denemesi boyunca "pozitivist tarih-yanlış tarih- anlayışı" ile kavgaya girdiğini belirtir. Bu yanlış görüş, bilim adamının doğa olaylarına bakışından ve onları yorumlayışından kaynaklandığı gibi,ölü bir geçmişe ait olayların ardardalığını ele alıp, sınıflandırarak, bu sınıflar arasındaki ilişkileri ortaya koyan bir

inceleme bütününe 'tarih' demesinden de kaynaklanır. Bu yanlışlık, felsefi düşüncenin tarihle ilgili geçici bir yanlışlığı değil, "tarihsel düşüncenin kendisi için sürekli bir tehlikedir." (22) Tarihçiler bunu benimserlerse, eylemcilerin düşüncesine sızmak yerine, olayların dışı denilebilecek istatistiksel şeyleri belirlemekle yetinirler. İncelediği olguların ardındaki düşünceyi veremediği sürece, istatistiksel genellemeler bir işe yaramazlar.

Collingwood'a göre, tarihsel kültür olgularını, ırk gibi biyolojik işlevle karıştıranlar da, doğal süreç ile tarihsel süreci birbirine karıştırmaktan etkilenmiş olanlardır. Bu görüşleriyle Collingwood'u, Tarih Felsefesinde bir 'izm' içinde görmek istersek, "doğalcılık karşıtı tarihselci" olarak isimlendirebiliriz. (23) Collingwood, 'şimdi' ile 'geçmiş' arasındaki ilişkiyle ilgili bazı savlarını destekleyici eklemeler de yapar: "..tarihsel şimdi, kendi geçmişini kendinde taşır, bütünü dayandığı gerçek temel, (içinden çıktığı geçmiş), onun dışında değildir, içinde bulunur."

Geçmişe ait düşünceleri anlamakla, "şimdiki düşüncelerimizin içine sokarız" (karıştıırırız, demiyor!); onu geliştiririz, eleştiririz ve kültür mirası olarak, ilerlememizde kullanılır duruma getiririz (24).

Collingwood, bir sonuç daha bildirir ki, daha sonra önemli bir çıkış noktası olacağından, aktarıyorum: "Zihin kendi ussallığını farkedince, kendinde ussal olmayan öğelerin bulunduğunu da farkederek. Bunlar cisim değildir, zihindir; ama ussal zihin ya da düşünce değil. Eski bir ayrımı kullanırsak, tinden farklı olarak psükhe ya da

---

(22) Bknz. a.g.e. sf.227

(23) K. Popper, The Poverty of Historicism isimli çalışmasında, bu tür düşünenleri "anti-naturalistic historicist", diye nitelendirmişti. (tarihselciliğin sefaleti, İnsan Yayınları, İst. 1985)

(24) Bknz. A.g.e. sf.228

ruhtur. Bu usdışı ögeler..." diyerek Collingwood psikolojinin konusu olan duyum, heyecan ve dürtüleri ifade etmek ister. Bunları akıl dışı olarak değerlendirir ama aklımızın yakın çevresi olması ve onu etkilemesi açısından önemli ve de akılcı yaşamın temeli olarak görür. Collingwood, daha sonraki bölümlerde "salt yaşantı" diyerek, bunları keşfeden aklın onları incelerken, onlara meşgulken, kendini incelemediğini belirtir. (25)

B- TARİHSEL İMGELEM

Collingwood, 'tarihsel düşünce' ile ilgili olarak ileri sürülen, tarihin yalnızca kanı olduğu, bilgi olarak görülse bile, bilgi kuramıyla ilgili olduğu savlarını yadsır. Tarih bilgi olsaydı, filozoflar onu bilgi olarak incelerdi; kanı olsaydı, felsefe de onu böyle değerlendirirdi.

Collingwood'a göre tarihsel düşünce ile 'algı' arasında ortak bir nokta, ikisinde de tekil bir şey olmasıdır. Algıda 'bu masa', 'bu kitap' gibi şimdi-burada olan şeyler varken, tarihsel düşüncede ise 'Peleponnes savaşı', 'Roma imparatoru Caesar' vardır. Uzaktaki bir patlamanın sesi, onun olup bitmesinden sonra bizim tarafımızdan duyulmasına rağmen, burada-şimdi algılandığı bir an vardır. Tarihsel düşünmenin nesnelere, ancak algılanamaz oldukları zaman, tarihsel düşünmenin nesnesi olurlar. Tarihsel düşünmeyi, bir obje-suje ilişkisi olarak tasarlayan ve bu tanışıklığı bilginin özü diye gören kuramlar, tarihi olanaksız kılarlar.

Collingwood, bilim ile tarih arasında karşılaştırmalar yapar: ikisinde de bilgi, akıl yürütmeye dayanır. Bilimin soyut ve tümel bir dünya ile uğraşmasına karşılık, tarihçinin akıl yürüttüğü şeyler kendine özgü zaman ve mekanı olan somut ve tekil şeylerdir. Dolayısıyla, bilgi nesnesini soyut ve değişmez gören kuramlar tarihle bağdaşmaz.

Collingwood, tarihin hem soyut düşünceye hem de algıya dayandığını savunan öğretilere de karşı çıkar: Ona göre tarih, kısmen geçici durumlarla ve soyut şeylerle ilgili akıl yürütmelere dayalı bir bilgi değil; bütünüyle geçici ve somut olanla ilgili akıl yürütmelere dayalı bir bilgidir.

Collingwood 'Ortak Duyu Kuramı' ya da 'Yetkeci Tarih' adını verdiği, Carr'ın da 'Akademik Tarih'diyerek yüklen- diği, tarih anlayışını şiddetle eleştirir: Tarihteki en önemli iki öğenin anı ve yetke olduğunu savunan bu kurama göre; bir olay tarihsel olarak bilinecekse, öncelikle insanın onunla tanışık olması, sonra onu anımsaması, anım- sadıklarının başkasına anlatması, bu şahsın da bu bilgileri doğru olarak benimsemesi gerekir. "Öyleyse tarih, birisi bir şeyi anımsadığını söylediğinde ona inanmaktır. Inanan tarihçidir, inanılana ise onun yetkesi denir." (26) Coll- ingwood bu kurama göre,yetkelerin anlattığı şeyin tarihçi için hakikat olduğunu söyler. Yetke (otorite),bir yığın olumsuzluklar taşısa da,tarihçi bu kusurlar karşısında caresizdir. Yetkenin söyledikleri, gelenegin korunmasına dayalı kutsal metindir.Yetkeci tarihçi bunları kurcala- yamaz, bozamaz ve onlarla çelişemez. Collingwood, Kant'tan bir alıntıyla karşı çıkışını sürdürür.: "Kendinden başka bir yetkeye,düşüncesini,ifadelerini uydurmak zorunda oldu- gu bir yetkeye dayanmak şöyle dursun,tarihçi kendi kendi- sinin yetkesidir; düşüncesi özerktir,yetkisini kendisinden alır ve o sözde yetkelerin uyması gereken,onların eleş- tirilmesinde kullanılan bir ölçütü vardır"

Collingwood, Kant'tan yaptığı alıntıdaki düşünceyi geliştirir: tarihçi bir manzara ressamı gibi çalışır; onun resmine girenlerin sorumlusu doğa (yetke,diyor) değil, kendisidir ve bir ölçüde özerktir. Nesnesine ilişkin resmi kısmen doğadan (yetkeden) alınmış ifadelerden (manzaranın öğeleri) oluşsa da,kendi dizgesine uygun olanlardan man- tıksal çıkarımla varılmış önermelerden oluşur. Yetkelerin söylediklerini yinelemeksizin,kendi yetkesini kurar, kendi

gücüne dayanır. Böyle olunca da onun yetkeleri 'kanıt' durumuna düşer. Collingwood, yetkeci tarihi yerden yere vururken, karşıt tezler geliştirir, tarihçinin özerkliğini şiddetle savunur.

Collingwood'a göre tarihçiye özerkliğini 'tarihsel eleştiri' sağlar. Bacon'un eğretilemesini şöyle kullanır: Bilim adamı doğayı sorgularken, ona deneyle işkence yaparak doğa biliminin asıl yöntemini bulması gibi; tarihçi de sanık sandalyesine yetkelerini oturtup, çapraz sorularla bilinmeyen ya da bildirilmeyen bilgiyi elde edince, kendi yöntemini bulmuş olur.

Tarihçinin, etkinliği sayesinde, yetkelerin söylediklerini yadsımaya gücünün yeteceğini belirten Collingwood'a göre, bu olanaklı olunca, bir ifadenin bir yetkeye ait olması da tarihsel 'hakikat ölçütü' olamaz. Dolayısıyla, yetkesinin söylediklerini benimsemiş olsa da, kendi yetkesine dayanarak, kendi ölçütüne uyduğu için benimser. Burada, tarihçinin 'kendi yetkesi' deyimiyse Collingwood, tarihçinin kendi tarihçilik donanımı, gücü ve yeteneklerini ifade etmiş olur.

Collingwood, tarihin yetkeye de, anıya da dayanmadığını savunur. Tarihçi, tamamen unutulmuş veya bilinmedik bir şeyi keşfedebilir. Bunu kısmen 'yazılı olmayan kaynaklar' denen şeyleri kullanarak, kısmen de kaynaklarını eleştirmesiyle gerçekleştirebilir.

Peki, onun "tarihsel hakikat ölçütü" ne anlama gelir? Tarihçi yetkelerin anlattıklarının ötesine geçme çabasında; 'tarihsel eleştiri', tanıkların içinden 'seçme yapma' ve 'kurucu tarih' dediği yolları kullanır.

Burada ilk kez anılan 'kurucu tarih', yetkelerden alınan ifadeler arasına onların içerdiği başka ifadeleri sokuşturmadır. Örneğin Caesar'ın birgün Roma'da, sonraki gün Gaul'de olduğu anlatılır ama, yolculuğundan söz edilmez. Biz bunu oraya kendiliğimize sokuştururuz. Collingwood, bu sokuşturma işinin, keyfi (salt düşsel) olmayıp, zorunlu (apriori) olduğunu, özünde imgelemiş bir şey olduğunu savunur. Sahildeyken, uzaklarda bir gemi algıladığımızda, bir süre sonra yeniden bakıp, gemiyi farklı bir noktada

algılsarsak, bakmadığımız anlarda geminin iki nokta arasında bulunmuş olduğunu imgelemeye kendimizi zorunlu hissederiz. Caesar'ın, Roma'dan Gaul'e yolculuk etmiş olduğunu imgeleme işi de böyledir. Collingwood, bu çift özelliğe sahip etkinliğe 'apriori imgeleme' adını verir. Apriori imgeleme, yetkelerin anlatıları arasındaki boşluklara köprü kurarak, tarihsel anlatıya süreklilik kazandırır. Burada bir alıntıyla "Yetkin bir tarihçinin anlatısını etkili kılmak için yeterince güçlü bir imgelemi olması gerekir" der. (27)

Collingwood, imgelemin "kör ama vazgeçilmez bir yeti" olduğunu; onsuz, çevremizdeki dünyayı asla algılamayacağımız gibi, tarihte de onsuz bir şey yapılamayacağını -Kant ile birlikte- belirtir. Tarihsel kurmaca işini apriori biçimi içinde işleyerek gerçekleştiren de odur. (28)

Apriori imgelemin -yanlışıklıkla- özünde keyfi birşey olduğunun düşünülebileceğini varsayan Collingwood, imgelemin üç işlevi olduğunu şöyle açıklar: Biri tarihsel işlevidir. Diğer sanatçının -keyfi olmayan- saf ve özgün imgelemi, bir diğeri de Kant'ın sözettiği şeydir.: ".gerçek olarak algılanmayan olanaklı algı nesnelere bize sunarak, algının verilerini birleştirip, eklemeler yapan algısal imgelem." (29)

Sanatçının imgelemine örnek olarak bir romancıyı gösteren Collingwood, romandaki kişi ve olayların hepsinin imgesel olmakla birlikte, öykü ve kahramanların bir iç zorunlulukla belirlenmiş şekilde geliştirildiğini ve iyi bir öyküyse, başka türlü imgelemeyeceğini belirtir. Collingwood, ayrıca bütün sanat dallarında apriori imgelemin iş gördüğünü ekler.

---

(27) Bknz. a.g.e. sf.238 Collingwood, Essay on History, (Macaunlay) den alıntı yapmış.

(28) Bknz. a.g.e. sf.239 (Collingwood, Kant'tan sözederk kaynak belirtmemiş. Ancak, Salt Aklın Kritiği'nde Kant'ın bu sorunları incelediğini biliyoruz).

(29) Bknz. a.g.e. aynı yer.

Kant'ın algısal imgelemi ise şöyle açıklanabilir: Bu masanın altını görmesek de, görünüşüne bakarak imgeleyebiliriz veya bir yumurtanın içinin imgelemesi de böyle olur. Collingwood'a göre burada imgelem aprioridir, ancak varolan bir şey imgelelenebilir.

Tarihsel imgelem, apriori olması açısından değil, geçmişini imgelemesi açısından, bunlardan ayrılır. 'Geçmiş', şimdi-burada varolmadığı gibi, olanaklı bir algı nesnesi de değildir, ama imgelem sayesinde tarihçinin nesnesi haline gelebilir.

Collingwood, imgelemin aralarını bir ağ gibi ördüğü ve yetkelerden alınan 'sabit noktalar' varsaydığı yanlışını farkeder. Böyle verilmiş sabit noktalar yoktur. Hakikatte yetkelerin anlattığını hemen kabul ederek değil, onu eleştirerek ulaşılır. Tarihsel imgelemin birleştirdiği varsayımsal sabit noktaların, eleştirel düşünme ile elde edilmesi gerekir. Tarihsel düşünce için ne böyle sabit noktalar, aynı anlamda ne sahiden yetkeler ne de sahiden veriler vardır.

Tarihte olgu (veri) sorunu'na gelince, Collingwood'a göre tarihçiler kesinlikle verilere dayanarak çalıştıklarını düşünürler. Veri ise araştırmanın bir bölümünün başlangıcında, elde hazır olarak bulunan tarihsel olgulardır. Örneğin araştırma Peleponnes savaşıyla ilgili ise, Thukydides'in doğru kabul edilen bir ifadesi veri olur. Bu ifadeyi, tarihsel düşünme, bir veri olarak kendi kendisine verir, dolayısıyla kağıt üzerindeki bu imlerden başlayarak sürdürülen tarihsel eleştiri sonunda, bu imlerin Thukydides'e ait ve olayla ilgili doğru bir metin olduğu yargısına ulaşılır. Kısacası, bu ifade tarihçi için bir veri değil, yargıdır. Sözde yetkelerin anlattıklarını kabul etse, reddetse ya da yeniden yorumlasa, onları eleştirdikten sonra ortaya koyduğu ifadeden kendisi sorumludur.

Tarihçinin buradaki ölçütü tarihsel imgelemdir, diyor Collingwood'a göre, kurgu sırasında kullanılan kaynakları doğrulaması gereken tarihçinin geçmişe ilişkin resmi, onun kendi apriori imgeleminin ürünüdür. Bu şekilde doğruladıkları için onlara kaynak olarak güven duyulur. Kaynak

olarak alınan şeylerin, yazarın önyargısı, yanlış okuma vb. nedenlerle bozulmuş olabileceğini, bağlamından koparılabilceğini belirten Collingwood, eleştirel tarihçinin bütün bunları keşfedip, düzeltmesi gerektiğini anımsatır. Peki, bu nasıl olacaktır? Bunu, kanıtın kendisine yaptırdığı geçmişle ilgili resmin tutarlı, sürekli ve anlamlı bir resim olup olmadığını gözönüne alarak yapar ve ancak bunu yapabilir. Tarihsel kurmaca işini yapan apriori imgelem, tarihsel eleştirinin araçlarını da sağlar. Tarihçinin geçmişe ilişkin resmi artık her ayrıntısıyla bir resim olur ve zorunluluğu her noktada apriori imgelemin zorunluluğudur. Resimdeki herşey onu yapanın imgelemince seçilip, alınmıştır.

Collingwood tarihçiyle romancının benzerliğini daha da ileri götürür: ikisi de kaynakların ve olayların çözümlemesi olan, tutarlı ve anlamlı bir bütünü resim haline getirirler. İkisi de imgelem denen yargıcın zorlamasıyla iş görürler. Aralarındaki fark nedir? Romancının anlamlı ve tutarlı bir resim kurmasına karşın, tarihçi gerçekten olup biten olayların resmini kurar. Bu bağlamda da üç yöntem kuralı devreye girmiş olur. Collingwood, sanatçıdan farklı olarak, tarihçinin gerçeğe uygun bir resim kurması gerekliliğinin, onu üç yöntem kuralına uymaya zorladığını belirtir:

1. Tarihçinin resmi zaman ve mekâna yerleştirilmiş olmalıdır. Sanatçı buna uymaz.
2. Her tarih kendiyle tutarlı olmalı, ondaki her bir şey diğerleriyle ilişki içinde olmalıdır (ilişki topografik ve kronolojik olsa da..).
3. Tarihçinin resmi, kanıt denen bir şeyle kendine özgü bir ilişkide olmalıdır. Tarihsel bir ifadenin doğru olup, olmadığı sorunu da onun kanıtı temeline uygunluk derecesiyle ilgilidir.

Collingwood'a göre, 'kanıt'la temellendirilmeyen bir hakikat tarihçiyi hiç ilgilendirmeyen birşeydir (Kanıt sorununu gelecek bölümde ayrıntılı göreceğiz). Onun 'kanıt' konusundaki görüşleri-tarihsel ölçütle bağlantılı olarak- ilginçtir: İlkece, bütün algılanabilir dünya-gizil olarak-

tarihçi için kanıttır. Bir şeye doğru tarihsel bilgiyle yaklaşmadıkça, tarihçi onu kanıt olarak kullanamaz. Tarihsel bilgisi ne kadar çoksa ondan o kadar şey öğrenir. Kanıt parçası kendi başına algılanmış bir olgudur, tarihsel açıdan dilsizdir. Collingwood, buradan tarihsel bilginin, tarihsel bilgiden çıkacağı sonucuna varır. Tarihsel düşünme, Descartes'ci deyişle 'doğustan tasarım'* dir. İmgelem yardımıyla, bu doğustan tasarımı ayrıntılı ve anlamlı bir içerikle kurma etkinliği 'tarihsel düşünme' dir (30).

Collingwood'a göre, şimdide varolan herşeyin kendi geçmişi vardır ve geçmişe ilişkin imgesel kurmaca, burada algılanarak sürmekte olan şimdinin geçmişini yeniden kurmak ister. Bu amaç bütün şimdide olanlar, kendi geçmişleri için, ilkece kanıt olarak kullanmaktır. (Collingwood'un dünyadaki şimdi varolan herşeyi gizil kanıt olarak gördüğünü, daha önce belirtmiştim). Bu amacın asla gerçekleştirilememesi, tarihsel düşünmenin bir olumsuz özelliği değil, insanlığın yazgısıdır. İlke olarak alınan amaç ile uygulamada başarılan şey arasındaki bu ayrılığın tarihte bulunması "...ancak tarihin sanat, bilim, felsefe gibi erdemini kovalanması ve mutluluk arayışı olduğunu gösterir" (31).

Tarihi akan bir ırmağa benzeten Collingwood'a göre, bütün ciddi konulardaki gibi, tarihte de son başarı yoktur. Tarihçi, bütün bilgilerini kullanarak yorumladığı için, bir kanıt parçası değişebilir, çünkü değişmeyen hiç bir bilgi, bir edim ve zihinsel alışkanlık yoktur. "Her kuşak tarihi yeniden yazmalıdır" ; çünkü kimilerine yavaş görünse de, tarihçilerin yeterliliklerindeki sürekli değişmeler nedeniyle, her kuşak tarihçisi eski sorulara yeni yanıtlar vermekle yetinmeyip, soruları da gözden geçirmelidir.

---

(30) Bknz. a.g.e. sf.244

(31) " " " .244

* Collingwood, Descartes'in 'ideae innatae' (doğustan düşünceler ve tasarımlar) ile 'ideae adventitiae' (dışarıdan -deneyden gelen düşünce ve tasarımlar) ayrımını kullanır.

Belirli bir süreyle aynı konuda çalışan bir tarihçi bile eski bir sorunu yeniden deştiğinde, sorunun değiştini görür. Bu yüzden de her "Tarihçi incelediği sürecin bir parçasıdır".

Tarihteki bu sürekli değişme anlayışı, Collingwood'un kendisine, bu disipline karşı bir septisizmi çağrıştırır ama, yine kendisi bunu yadsır. Bu, "tarihsel düşüncenin ikinci boyutunun -tarihin tarihinin- keşfidir." Bu aynı zamanda tarihçinin kendisinin, elindeki bütün kanıt yığını ve incelediği sürecin bir parçası olduğunun, bütün bunları şimdiki bakış açısından görebildiğinin keşfidir (32). İste bu nedenledir ki, elimizdeki tüm "ölçüt tarih tasarımı'nın kendisidir". Böylece Collingwood, ölçüte ilişkin verdiği geçici yanıtı (imgesel kurmaca, demisti) belirginleştirmeye girişir. Tarihçinin bütün donanımı, ona algıda verilenlerin ayrıntısı ve de bütün doğuştan yetenekleri "tarihsel hakikat' ölçütünü ona tam olarak veremez. Ölçüt tarih tasarımı'nın kendisidir" (33). İmgesel bir resim tasarımı, aprioridir, doğuştan gelir. Psikolojik yapının rastlantısal bir ürünü olmayıp, her insanın, bir zihin sahibi olmanın ne anlama geldiğinin bilincine vardığı oranda sahip olduğunu keşfettiği bir tasarımdır. Bu tasarıma hiç bir duyu verisi karşılık gelmez. Tasarımıyla ortaya koyduğu imgesel resmin uygunluğundan söz etmese de, tarihçinin çalışmasını yöneten tasarım açık, akılcı ve evrenseldir. "Düşüncenin kendine bağlı, kendini belirleyen ve kendini doğrulayan bir biçimi olan tarihsel imgelemin tasarımıdır." (34)

C- "TARİHSEL KANIT"

Collingwood, bu sorunu ayrıntılı olarak incelemeyen önce, tarihin bilim olup olmadığını ve nasıl bir bilim olduğunu, sağın bilimlerle karşılaştıırarak tartışıır. Onun bu tartışımasını, 'tarihsel kanıt'a geçisi sağlayan bir öge

---

(32) Bknz. a.g.e. sf.245

(33) " " aynı sayfa

(34) " " " "

olması bakımından, kısaca gözden geçireceğiz.

Collingwood'a göre, Avrupa söylem geleneğinde 'bilim' sözcüğü, herhangi bir düzenli bilgi anlamına geldiğine göre, bu anlamda tarih de daha az bir şey değildir.

Tarih, meteoroloji gibi, bilim adamının müdahale edemediği türden olayların, olup bitmelerini seyredip, gözlemlerin toplanıp düzenlendiği türden bir bilim değildir. Kimya gibi sıkıca denetlenen koşullarda olayların yinelenmesini sağlayarak düzenlenen bir bilim de değildir. Matematik gibi bir takım tanım ve aksiyomların sonuçlarını olabildiğince kesinlikle inceleyip düzenleyen bir bilim de değildir.

Gözlem ve deney bilimleri, belli türden bütün olayların değişmez ve yinelenen özelliklerini ortaya koymak amacı açısından, benzerdirler. Tarihçinin böyle bir amacı yoktur. Olgular arasında ilişki kurma işi de tarihte diğerlerinden çok farklıdır. Örneğin Yüz Yıl Savaşları hakkında bilinenlerin son değeri, başka savaşlarla değil, ortaçağ insanının savaş dışı etkinlikleriyle ilgili bilinenlerle ilişki kurularak belirlenir.

Tarih ve sağıın bilimde normal düşünme süreci çıkarımsaldır ama çıkış noktaları farklıdır. Sağıın bilim (Exact science) "ABC bir üçgen ve $AB=AC$ olsun" gibi bir varsayımla işe başlayıp, bunun neyi kanıtladığını sorarak sürer. Tarihte ise bunlar varsayım değil, olgudur. Tarihçinin elindeki belge (bir berat), bir kralın bir manastıra bazı arazileri bağışladığı ve bunun anlamı yazılıdır. Sağıın bilimdeki sonuç ile tarihteki sonuç türdeş değildir. Sağıın bilimde zaman ve mekanda yer kaplamayan sonuçlara varılırken, tarihte durum bunun tam tersidir. Tarihçi yerin ve zamanın bilgisindeki kesinliğin değiştirilebileceğini, bunların elindeki olguların çıkarımsal bilgisinin bir kısmı olduğunu bilir.

Çıkış ve sonuçtaki farklılıklar iki bilimin sisteminde de farklar içerir. Matematikçinin düzenlediği problemin çözümüne yönelik bir sonraki adım, onun bir varsayım icat etme gücüne dayanır. Tarihçi sorunun çözümüne yönelik olguları gözlerken ve ondan çıkarım yapmaya çalışırken, bir

sey icat etmez, keşfeder. Sağın bilimin, önermeler arasında mantıksal öncelik-sonralık ilişkisine dayanmasına karşın, tarihte kronolojik bir düzenleme yer alır. Collingwood, öyleyse tarih bir bilimdir, ama özel türden bir bilimdir, diyerek sonucu şöyle bağlar: Tarih gözleme girmeyen olayların, 'kanıt' denen gözlem verilerinden çıkarımsal bilgiler elde edip, diğer olaylarla ilişkisini inceleyen bir bilimdir.

(I) 'Çıkarım Olarak Tarih' ve 'Farklı Çıkarım Türleri'

Collingwood, tarihin çıkarımsal olmasının, dayandığı temelleri kendisine ve başkalarına tanıtlayarak, savını doğrulaması anlamına geldiğini ileri sürer. Bu noktada, tarih ve diğer bilimler ortaktır. Herhangi bir bilme savını, dayanaklarını göstererek doğrulama zorunludur. Collingwood'a göre, bu zorunluluk bilimin evrensel bir özelliği olup, onun düzenli bir bilgi bütünü olmasından çıkar. Bilginin çıkarımsal olması, düzenli olması demektir.

Collingwood, tarihin bu özelliğini 'anı' ile karşılaştırır. Daha önce anının tarih olduğu savını yadsımasını görmüştük.

Ona göre tarihin düzenli ve çıkarımsal olmasına karşın, anıda bu özellikler görülmez. Geçen hafta bir dostuna mektup yazdığını bildiren birinin ifadesi anıdır ve tarihsel bir ifade değildir. "İşte onun da bana gönderdiği yanıt" diyebiliyorsa, o vakit geçmiş ile ilgili bir ifade kanıta dayandırıldığı için, bu durumda tarihsel olması söz konusudur. Geçmişe ilişkin bilgilerimiz düzenli, çıkarımsal ve kanıta dayalı değilse, ne bilimsel, ne de tarihtir. Collingwood, bilgi türleri arasındaki farka neden olan şeyin, çıkarım türlerindeki fark olduğu kanısındadır. Aristo mantığına dayanan sağın bilimle, tümevarımı kullanan deney-gözlem bilimleri arasında, 'düşünme biçimi' açısından, sanılandan daha sıkı bir ilişki vardır. Ancak, bu ilişkiyi görenler, Aristo mantığının saygınlığı ile uyutulmuşlardır. Bu iki bilim alanında da belirli bir düşünce için hareket noktaları (öncüller) ve bir varış noktası (sonuç) vardır;

"iki durumda da öncüller sonucu kanıtlar" (35) Sağın bilimde öncüllerin sonucu mantıkça zorunlu kılması söz konusuysen, diğer tarafta öyle düşünmek isteyen birinin öyle düşünmesine izin vermeleri (doğrulamaları) anlamına gelir. Burada 'kanıtlama' adı altında gerçekleşen, "onu kapsama zorunluluğu değil, yalnızca iznidir. Sonuç olumsuz ise düşünürün değillemeye zorlanması söz konusudur. Tümevarımı kullanan, sonuca giderken, kendini belirli biçimde düşünme zorunluluğu altında görür. Bunun kökeninde bu düşünürlerdeki dinsel inançlar yatar. Bu etki, aradan çıkabilirse bilim adamının zorunluluk güdüsü kalmaz. Yine devam ederse, içinde bulunduğu mesleki topluluğa körü körüne uymasındandır.

(II) 'Tanıklık' ve 'Makas-Zamk Tarihi'

Tarihçi karşılaştığı her sorunun doğru çözümüne ilişkin, kendi bilimine özgü yöntemlerle, kendisinin karar verme hakkı vardır ve bunu zorunlu hisseder. Tarihçinin, bir yetkenin yanıtını benimsemesi, bu yanıtı 'tanık' konumuna getirir ama tarihçi de bu tanıklığı 'tarihsel hakikat' olarak gördüğü ölçüde, 'tarihçi' adını yitirir. Günlük yaşantımızda bilgili ve dürüst kişilerin verdikleri bilgiyi benimseyebiliriz. Bunların anı ve bilgi niteliği taşıdığını yadsımayan Collingwood, bunları bilimsel görmediği için tarihsel bilgi olarak kabul etmez. Çünkü dayandıkları temellere gidilerek doğrulukları gösterilemez. Bunlar 'tanıklık' durumu da değildir. Tanıklık, ancak kanıtla güçlendirilirse (ki bu sadece tanıklık olmaktan çıkar) tarihsel bilgi olur. Collingwood, farklı yetkelerin tanıklıklarının seçilip, birleştirilerek kurulan ve son zamanlara kadar varolan tek tarih türü olduğunu bildirdiği bir tarih türüne bu adı verir. Kendisi bunun asla tarih olmadığını düşünür. Ona göre, geç Yunan-Roma ve Orta-çağda bilinen tek yöntem budur. Bir tarihçi kendince güvendiği tanıklıkları topluyor, birleştiriyor ve yayınlıyordu.

Aslında onun yaptığı kısmen yazınsal, kısmen de bir tezi kanıtlamayı amaçladığı retorikti. 17.yy.da doğa bilimine ceki-düzen verilince, tarihçiler de harekete geçtiler ve iki yeni akım doğdu:

a) Yetkelerin sistemli bir biçimde incelenişi, b) Daha çok antikacıların ilgilendiği yazıtlar,kalıntılar ve sikkeler gibi yazılı olmayan kaynakları kullanarak tarihin temelini genişletme girişimi.

a) İlki, zamanla soruşturma işine ağırlık verince 'yetke' (değerini yitirmeden) kaynak durumuna dönüştü. Bu ise tarihsel bilincin yükselmesi olarak resmen ilan edilen 'eleştirel tarih' di ve makas-zamk halâ geçerliydi. Collingwood'a göre, eleştirel tarihin bir soruna yaklaşımı ve çözümü şöyleydi:

1- Bir kaynakta, konuyla ilgili bir ifade bulununca, bunu kendi anlatılarına alıp,almamayı düşünecekler. Evetleyince, seçilen parça yapıştırma defterine uygun görülür, değilse çöpe atılır.

2- O sıralarda birçok tarihçi, çöpe atmak yerine, onun kendilerinin anlayamadığı ama çağına göre anlamlı olabileceğini düşündüler.

Vico ve F.A. Wolf bunlardan ikisiydi. Eleştirel tarih, makas-zamk' ın son biçimidir.

(b) Arkeolojik akım ise bir tür propaganda olup tarihsel bir değer ifade eder.

(III) 'Tarihsel Çıkarım' ve 'Çekmeceleme'

Collingwood'a göre doğa biliminde kanıt,sonucu evetlemeye izin verici, değillemeye zorlayıcı; sağı bilimde kanıt, sonuca zorlayıcı bir şey olmasına karşın; makas-zamk tarihindeki tek kanıt türü de doğa bilimindeki işleve götürür. Bu, kısaca, yetkenin ifadesini evetlemeye izin verici ya da yasaklayıcı bir işlemdir. Eleştirelilik ise hiçbir şeyi çürütmeyen bir tarzda görülür. Benimseme ya da yadsıma dışında, tanık ifadesinden ne gibi içermeler çıkabileceği görülebilirse de, bu "birçok sözde bilimde ortaya çıkan bir genel içerme" sorunudur (36).

Collingwood, tarihin sağın bir bilim olmadığı biçimindeki bir karşı savı "...tarihsel çıkarım hiçbir zaman kesinliğe götürmez, ancak olasılığa götürür" biçiminde anlar ve buna karşılık şu görüşleri ileri sürer: Tarihin özerk ve yaratıcı olması yetmez, ayrıca inandırıcı ve nesnel olmalıdır. Tarihsel hakikatların dayandığı temelleri incelemek isteyen ve yöneldiği sonuçları kendisi düşünebilen biri üzerinde yadsınamaz izlenimi bırakmalıdır. Tanıkları kopye etme işinin tiksindirici olduğunu düşünmeye başlayan bir kısım makas-zamkçının bir 'çekmeceleme sitemi' icat ettiklerini belirten Collingwood'a göre; Vico, Kant, Hegel, Comte, Marx, Flinders Petrie, O. Spengler ve A. Toynbee bu kategoridedirler. Yetkelerden öğrendiklerine bir düzen verme isteği "bütün o şema ve örüntülerin kaynağı" dır ve anılan filozoflar böylece Collingwood'un 'şema, örüntü, çekmeceleme dizgesi' dediği tarih görüşlerine zorlanmışlardır.

Collingwood, bunların-doğa bilimindeki gibi- bilinen bütün olguların toplanıp, içindeki örüntülerin bulunarak, bir tarih kuramı oluşturulması anlayışında olduklarını savunur. Collingwood'a göre, örüntüleri yeterince yansıttığı düşünülen geniş bir olgu koleksiyonundan, az bilinen geçmişe ve hiç bilinmeyen geleceğe doğru, bu örüntüleri genişletme, 'bilimsel' (?) tarihçiye, makas-zamk tarihçisinde bulunmayan birgüç veriyordu (37). Collingwood, bu çekmeceleme şemalarını bilimsel açıdan değersiz bulur.

(IV) "John Doe'yu kim öldürdü ?"

Collingwood, 'kanıt' sorununu tartışırken, önüne çıkan 'çıkarım' 'tarihsel çıkarım', 'tanıklık' gibi daha küçük çaplı sorunları çözümler. Tezlerini canlı bir biçimde sergilemek için olsa gerek, bir cinayet öyküsü ele alır. Bir dedektifin cinayeti çözme konusunda izlediği

---

(36) Bknz. a.g.e. sf.257

(37) " " " .260 Collingwood, burada diğer filozoflara karşı küçültücü ve alaycı ifadeler kullanır.

yolun-her noktada aynı olmasa da-bilimsel tarihçiye uygun düştüğü savıyla; öyküyü, dedektif, makas-zamk tarihçisi ve bilimsel tarihçi açısından , ayrı ayrı inceler.

John Doe, bir pazar sabahı, sırtında bir bıçakla, kol-tuğunda oturur durumda ve masasına kapanmış olarak, ölü bulunur. Olayın tek ipucu, onun bahçesiyle papazinkini ayıran demir kapıdaki taze yeşil boyanın aynısının, bıçağın sapında da bir miktar görülmesidir.

Bu olayla ilgili olarak mahkeme ve jüri, kanıtlara dayanarak, bir an önce karar vermek zorundadır, ama bilmsel tarihçi, karara var dığında, bunun doğruluğu dışında, bir şeyi önemsemez. Collingwood, kararın zorunlu olarak kanıttan çıkacağı düşüncesindedir. Collingwood, F. Bacon'un bilimin yöntemine ilişkin savlarını kendi öyküsü yardımıyla inceler: Bacon, bilim adamının doğayı sorguya çekmeden önce sorusunu hazırlamasını, sorguya kendi başlamasını (esin doğadan beklenmemeli), ayrıca doğayı yanıt vermeye zorlayan yollar bulmasını öneriyordu. Collingwood'a göre bu aynı zamanda tarihsel yöntem kuramıdır. Makas-zamkçı, Bacon öncesi bir konumda olduğundan, cinayet öyküsüyle ilgili tavrı; itirafçıyı önce sorguya çekip, sonra da ifadeyi inandırıcı bulmayınca, öykünün yalan olduğunu düşünerek, çöp sepetine atmak olurdu. (Cinayetle ilgili soruşturmayı yöneten Dedektif Jenkins, papazın kızı, hizmetçisi, bir başka itirafçı kız ve bir avcının tanıklık öykülerini dinlemiş ve papazın evinin çöplüğünde yanmış mektup külleri ve bir çift yanmış, markası okunan eldiven düğmesi bulmuştu). Bilimsel tarihçi ise hangi soruyu soracağını ve sırasını bilerek işe girişirdi. Örneğin dedektifin ("itirafçı kız yalan söyleyerek birini mi koruyor, kimi, neden ...? " vb.) soru tekniğini uygulardı.

Collingwood, akıl yürütmede her adımın soru sormaya bağlı olduğunu savunur. Yöntemi biraz kavramış olan biri, "John Doe'yu kim öldürdü ?" sorusunu sürekli yinelemek yerine, öncelikle ve sırasıyla sorulması gereken bütün soruların kataloğuna sahip olmaya çalışmalıdır. O, bu konuda Sokrates, Bacon ve Descartes'a hayranlık duyar. Bilim adamının kendi kendine sorduğu sorular için "Bu ,

Platon'un düşünceyi 'ruhun kendi kendisiyle konuşması' diye tanımlayarak dile getirdiği Sokratik tasarımdır" ifadesini kullanır (38).

(V) 'İfade ile Kanıt' ve 'Soru ile Kanıt'

Collingwood'a göre bilimsel tarihte hiçbir hazır ifade bulunmaz. Tarihçi incelediği konuyla ilgili hazır bir ifadeyle karşılaşınca bunu ele alıp, almamayı sormak yerine, bu ifadenin kendi sorununu nasıl aydınlatacağını sorar. Örneğin cinayet öyküsünde, papazın kızı John Doe'yu öldürdüğünü söylediğinde, bilimsel tarihçi, onu doğru-yanlış bir ifade olarak görmek yerine, onu işe yarayacak bir olgu diye görür ve hemen sorularına bir soru daha ekler. Makas-zamkçı ifadelerin içeriği ile ilgilenirken, bilimsel tarihçi dile getirilmiş olmasıyla ilgilenir. Bilimsel tarihçi sorularını, hazır ifadelerden değil, onların dile getirilmiş olmasına ilişkin kendi özerk ifadesinden çıkarıyorsa; bu tavrıyla o, bir ifade olmasa da sonuçlar çıkarabilir. Onun akıl yürütmesinin öncülleri kendi özerk ifadesidir. Dedektif Jenkins, cinayet gecesini papazın evinde geçiren ve terlikleri sırlıslaklam ıslak ve çamurlu bulunan R.Roe (papazın kızının sevgilisi)'nin durumunu keşfederken, öncülleri tanıkların ifadeleri değil, kendi sorularıydı.

Tarihçinin 'yazılı kaynaklar'a bağımlı olduğunu savunanlarla 'yazılı olmayan kaynaklar'a bağımlı olduğunu savunanlar arasındaki tartışmayı gereksiz bulan Collingwood, 'kaynak' sözcüğünün kanıt olarak okunmasından yanadır.

Collingwood'a göre makas-zamk tarihçisi için kaynak, bir konuyla ilgili ifadeler taşıyan metindir. Konu belirlenince, varolan bütün literatür kaynak olan-olmayan diye taranır; dizinler ve sınıflanmış bibliografyalar incelenir. Ama belirli bir soru için varolan tanıklık miktarı sonludur. Tanıklığın çokluğu karşısında bıkkınlık gösterilir.

Bu sorun kimilerini tarihsel kuskuculuğa götürmüştür. Collingwood, makas-zamkçı için bazı sözde ilkeler de sıralar:Konular biraz tanıklık yoluyla anlaşılır olmalı, tarihçiye fazla iş bırakmayacak ölçüde tektip olmalı, cabaları boşa çıkaracak ölçüde çeşitli olmamalıdır. "Tarih, bilimsel tarih demekse 'kaynak' sözcüğü 'kanıt' diye okunmalıdır." (39) Collingwood'a göre 'kanıt'ın tanımını yapmak oldukça zor ve kaynak dizinleri bilimsel tarihçi için kullanışsızdır.Çünkü o, kaynak bibliyografyaları ve dizinlerini arar. Makas-zamkçı için kitaplar eskiliği ile değerli, bilimsel tarihçi için yenilikleriyle değerlidir.

Bütün sorular dile getirilip, yanıtlanmadıkça, kanıt koleksiyonuna neyin alınıp, neyin alınamayacağı da bilinemez. Collingwood'a göre makas-zamkçılar için bir konuyla ilgili bütün hazır ifadeler gizil kanıttır; gerçek kanıt ise ifadelerin kabul edildiği kısımdır. Ama bilimsel tarihte her şey gizil kanıt olarak görülür. Tarihçi ne zaman bir soru sorsa yanıtlayabileceği için sorar. Zihninde gerçek kanıtla ilişkin ön taslak vardır. Tarihte soru ve kanıt karşılıklıdır. Kanıtın elinde olduğunu düşünürse, soru gerçek bir sorudur, örneğin "John Doe bıçaklandığında konumu nasıldı" gibi. "John Doe'yu kim öldürdü" sorusu ise, kanıtın elde edilebileceği düşünülünce, sonraya bırakılan bir sorudur.

Collingwood'a göre "düşünmeye başlamadan kanıtlar toplanamaz, çünkü düşünme sorular sorma demektir." ve belirli bir soruyla ilişkisi kurulmadıkça hiçbir şey kanıt değildir. (40)

D- 'GECMİŞ YASANTININ YENİDEN CANLANDIRILMASI OLARAK TARİH'E İLİŞKİN SORULAR VE YANITLAR

"Tarihçinin geçmişi nasıl ve hangi koşullarda bilebileceği" sorusu Collingwood'un tarih felsefesinin omurga-

---

(39) Bknz. a.g.e. sf.273

(40) " " " .271-275

sını oluşturur. Çalışmasında bu soruya doğrudan ya da dolaylı olarak açılan birçok soruyu Collingwood hayali itirazcısıyla * tartışarak analiz eder. Croce'nin "Her tarih çağdaş tarihtir" görüşünün, Collingwood için esin kaynağı olduğu bu bölümde görülebilir.

I.SORU: Tarihçinin geçmişle ilgili tek olanaklı bilgisinin aracılı ve çıkarımsal olduğu, ayrıca deneysel olmayıp, tanıklığa da dayanmadığına göre, tarihçinin ne tür bilgisi vardır ve onları bilebilmek için tarihçi ne yapar?

Collingwood'a göre tarihçinin önünde bazı belge ve kalıntılar vardır ve o bu kanıtları bırakan geçmişi kendi zihninde yeniden canlandırarak keşfeder. Örneğin, tarihçi Aristo'nun metinlerinden bir bölüm okuyorsa, önce metni filolojik olarak çözümleyebilmesi gerekir. Böylece Aristo'nun felsefi sorununu onun anladığı gibi anlamış olmaz. Sorunun ne olduğunu görmesi, o sorunu kendince düşünmesi, alternatif çözümleri incelemesi ve Aristo'nun neden özellikle bu çözümü ileri sürdüğünü görmesi gerekir. İşte, Collingwood'a göre bu, geçmişi kendi zihninde yeniden düşünmek ve canlandırmak demektir. Ancak o vakit Aristo felsefesinin tarihçisi olunabilir.

Burada çıkan sorunlara ilişkin Collingwood'un, hayali itirazcısının* sorularını sırayla nasıl incelediğini biz de görelim:

II.SORU: Bir yaşantıyı yeniden düşünme, bir düşünme edimini gerçekleştirme demektir (örneğin Euclides'in ikizkenar üçgen önermesi). Bu edimi gerçekleştirme ya Euclides'in edimiyle benzerdir, ya da tamamem aynıdır, hangisi?

Collingwood'a göre her yaşantıda -bilmeyele ilgiliyse- bir edim ve bir nesne vardır ve iki farklı edimin nesnesi de tek (aynı) olabilir. Euclides'in teoremini okumuş, anlamış ve benimseyip aynen kullanıyorsam, Euclides'inkiyle benimki aynı teoremdir, fakat aynı edim değildir. Onun edimini zihnimde canlandırıyorum ama, benim bu edimim aynı türden bir başka edimdir, çünkü başkasının edimi yinelenemez.

III.SORU: Aynı düşünme edimini iki farklı zamanda gerçekleştiren bir kişiyle, aynı edimi gerçekleştiren iki farklı

---

* Bu hayali itirazcı rolünü ben üstlendim ve Collingwood'un itirazcıya verdiği yanıtları diyalog haline getirdim.

kişinin edimleri aynı türden farklı edimler midir ?

Collingwood: Hayır. Sizin böyle sanmanızın nedeni, iki şeyin birbirinden farklı olduğu (şeklinde hepimizin benimsediği) düşüncesini sizin aynı sınıfın farklı elemanları olarak anlamanızdır. Siz sayısal farklılıkta özgül aynılık vardır, diyorsunuz; bense farklı türlerin varolduğunu, benim ele aldığım durumun da onlardan biri olduğunu söylüyorum.

IV. SORU: Sizininkiyle, Euclides'in edimi bir değil, iki eder. Özgül olarak bir olsa da sayısal olarak iki edim vardır. Ayrıca, "açılar eşittir" diye düşünüp, beş dk. sonra "açılar eşittir" düşünce edimini gerçekleştirmemiz aynı ilişki içinde değil midir ?

Collingwood: Siz bir düşünce edimini bilinç akışında olup bittiği aynı anda akış tarafından geçmişe sürüklenir bir şey gibi düşünüyorsunuz. Aynı türden bir başka edim gerçekleştirilebilir ama o bir daha gerçekleşmez sanıyorsunuz. (a) Bir düşünme edimi-aynen ne kadar sürerse-süren tek bir edimdir ve başıyla sonu zaman dilimince ayrılır. Bunu, sürüp gidenin, kendisiyle aynı kalması diye, anlayabilirsiniz. (b) Bilinç akışı alıp götürdüğü için bir edimin ikinci kez olmayacağı savı yanlıştır. Ancak bu deney, saf ve yalın duyum ve duygulardan (:salt yaşantı:salt bilinç) oluşursa, sav doğru olur. Bir düşünce edimi, bunlardan daha fazla birşey olarak bilgidir. Bilgi süreci salt bilinç akışı olsaydı, bir edim bilinçte geri çağrılmazdı, anımsama diye bir şey olmaz, algılama da olanaksızlaşır ve siz bu soruyu soramazdınız. Collingwood'a göre düşünce, salt bilinç durumlarının ardarda gelişi olmayıp, bir anlamda akışın dışındadır. Düşünce salt bilinç akışında bulunmaz. Bir edim bir süre devam edebilir ve ara verilse de yinelenir. Ayrıca düşünce salt nesne de olamaz *. Birinin ne düşünmüş olduğunu bilmek isteyen birinin onu düşünme-

---

* Öyleyse tarihsel düşüncede salt nesnellikten de söz edilemez.

(41)Bknz.a.g.e. sf.275-281 arası(buraya kadar anlatılan düşünceler için)

sine nesne yapması gerekir (41) .

V. SORU: Bir düşünme ediminin yalnız bir an değil, bir zaman dilimi boyunca sürdüğü; hem aynı zihince, hem de başka zihince yeniden canlandırabileceği görüşleri tarihin olanaklılığını kanıtlamaz.

VI. SORU: Başkasının düşüncesini yeniden zihnimize canlandırınca, bu düşünce bizim olmaz mı? Ayrıca bu düşünce artık öznel hale gelir ve geçmiş olmaktan çıkıp, şimdi olmaz mı ?

Collingwood: Bu düşüncelerle Croce'nin "her tarih çağdaş tarihtir" savı ve Oakeshott'un tarihçinin aslında şimdiki kendi yaşantısında olan şeyi yalnızca düzene koyduğu görüşü aynı noktada buluşmuş oluyor (42). İlk sorunuzda haklısınız, başkasının daha önce gerçekleştirdiği düşünme edimini düşününce tarihçi olunmaz. Ancak, tarihsel düşündüğünüzün bilincinde olarak, geçmiş bir düşünceyi düşünürseniz, o vakit tarih olanaklı olur.

Collingwood, ikinci soruyu şu biçimde anlar: Bir edimin ancak şimdi-burada gerçekleştirdiğimin bilincinde olabilirim, başkasının başka zamanda gerçekleştirdiği edim olarak değil.

Collingwood, sorudaki farkında (bilincinde) olma kavramının üç anlamına işaret eder : (a) Dolaysız yaşantı; hissetme, ağrı duyma anlamında. Bazı filozofların 'tanıyarak bilme' dedikleri terimi dolaysız yaşantı diye hatalı kullandıklarını belirtir.

(b) Bilincinde olma: Örneğin kişi birşeye sinirlenmişse, giderek öfkesinin arttığını farkederse bu tanıma uygundur.

(c) Algılama: Masanın ,kitabın vb. farkında olması durumu.

Collingwood, farkında olmayı (b) anlamında kullandığını açıkladıktan sonra, sorularla ilgili düşüncelerini belirtmeyi şöyle sürdürür: Bir başkasınca geçmişte gerçekleştirilen bir düşünme edimini zihnimize yeniden canlandırınca, bu edim öznel hale gelir ama nesnel olmaktan çıkmaz. Çünkü yeniden düşünülen bir edimdir, salt yaşantı değil. Salt yaşantının (öfkenin farkında olma gibi)

---

(42) Bknz. a. g.e. sf.281

dolaysız yaşantının akışı içinde bir daha geri getirilemeyeceği daha önceden belirtilmişti. (itirazcıya göre öznellik, düşüncenin değil, dolaysız yaşantının öznelliğidir) Buradaki düşünme edimi salt bir düşünme değil, hakkında düşünülebilen birşeydir. Burada özneliğin dışlandığı anlamda bir nesneliliğin de olması söz konusu değildir. Çünkü bir düşünme edimi, düşünen zihnin önüne bir algı nesnesi olarak konamaz ve zihninden bağımsız bir şey gibi tasarlanamaz. Bir edim olarak incelenmesi gerekir ki bu durum da bir yanıyla öznellik (yaşantı) olduğundan yaşantısı düşünme edimi olan birinin öznel varlığında incelenebilir. Bu inceleme salt yaşantı (salt bilinç) olmadığı gibi, salt kendinin bilinci de değil, aynı anda kendinin bilgisidir.* Collingwood'a göre 'düşünme' salt yaşantı akışının yapısını, durumlarını kavrayabilen bir etkinlik olarak tasarlanmalıdır.

Kısacası; düşünme edimi, kendi düşünme etkinliğini incelediği gibi (reflection), geçmiş düşünme edimlerini inceleyebilir ve onları şimdiki edimle karşılaştırabilir; "...bu doğru olsun, yanlış olsun, düşünmekte olduğumuz gerçek geçmiş öfke geri gelmez, dolaysız yaşantının akışı onu sürüklemiştir, belki benzeri birşey geri gelir" (43). Collingwood, sorunu henüz yeterince aydınlatmış görünmüyor. Ona göre, şimdiki düşünmemizle onun geçmişteki nesnesi arasındaki zaman dilimi, düşünme gücüyle aşılır, nesnenin canlanmasıyla değil. Bu aşma işini gerçekleştiren 'hatırlama' dır. Geçmişle ilgili düşünmede aradaki zaman dilimine iki yandan köprü kurulur. Yeniden canlandırılan geçmişteki aynı etkinliktir (yansıması değil).

Collingwood 'anı' ile 'tarih' arasındaki farkı da belirler; anıda geçmiş salt bir gösteriyken; tarihsel düşünmede geçmiş, şimdiki düşünme içinde geçmişin yeniden canlandırılmasıdır.. Kişi kendi geçmişini anımsayınca, kendi yaşamının bir döneminin tarihini kurmuş olur. Bu

---

* Collingwood, 'kendinin bilgisi' kavramını girişte açıklamıştı

(43) Bknz. a.g.e. sf.281-285

duruma göre "kendinin tarihi anı değil, anının özel bir durumudur." (44)

Collingwood burada 'tarihsel bilgi'yi de tanımlar: "Şimdiki düşünmenin nesnesinin geçmiş düşünce olduğu, şimdi ile geçmiş arasındaki aralığa, yalnız şimdiki düşünmenin geçmişi düşünme gücüyle değil, aynı zamanda geçmiş düşüncenin şimdi de uyanma gücüyle köprü kurulduğu, anının özel bir durumudur " (45) .

VII. SORU: Bütün bu açıklamalar son sorunuzdaki aydınlanmamış bir nokta için yetersiz kalıyor ve de yeni sorulara yol açıyor. Bilme yoluyla canlandırılan başkasının bir düşünce edimi, benim kendi düşüncem haline mi gelir, böyle olunca geçmiş olmaktan çıkar mı? Ayrıca tarihi, anının özel bir durumu, diye tanımlarsak herkes kendi düşüncesinin tarihçisi mi olur?

Collingwood, bu sorulara anı ile otobiyografi arasındaki farkı belirginleştirmekle yanıt vermeyi dener: Otobiyografi insanın kendi geçmişinin tarihsel açıklamasıdır ve anıdan farklı bir şeydir. Otobiyografinin yazılabilmesi için anımsama gereklidir. Bellek yoklanır, geçmişle ilgili dökümanlar okunur, bellekte iz bırakan olayların geçtiği mekanlar gezilir. Böylece zihnin önünde, geçmiş, bir gösteri haline gelir. Fakat, geçmişteki yaşantı ve izlenimler yerine, düşünceler keşfedilmeye çalışılırsa, anımsamaya güvenilmemesi gerekir. Çünkü kişi geçmiş yaşantılarını ve düşüncelerini bazan yeniden düşünüp yorumlayarak, şimdikiyle benzetir. Düşüncelerin anımsanması sırasındaki bu tür yanılgıları önlemenin yolu kanıtlara dayanmaktır. Kanıtlar dürüst yorumlanınca, kişi geçmiş düşüncelerini yeniden keşfedip, kendi düşünceleri olarak zihninde yeniden canlandırabilir.

Collingwood'a göre "Bir insanın bunu kendi kendine yapamadığı sürece, bir başkası için yapamayacağı kesinlikle doğrudur (46). Collingwood'un yukarıda betimlediğim düşün-

---

(44) Bknz. a.g.e. sf.286

(45) " " " .Aynı yer

(46) " " " .288

celerine yukarıdaki alıntıyı da ekleyince, sorularımızın çözümüne yaklaşmış oluyoruz. Bu alıntıdan, kişi kendi geçmiş düşüncelerini, kanıtlar yardımıyla, belleğini zorlayarak, kendi zihninde yeniden canlandırabilirse bunu başkası için de yapabilir, diye çıkarsayabiliriz. O halde tarihçi neden yapamasın ? Collingwood'un da zaten bu anlamda şeyler söylediğini şimde göreceğiz.

Collingwood'a göre, geçmiş düşünceler bugünkülerle çok karışmış olsa bile otobiyograf, kanıtlara dayanarak, bunları ayırabilir. Daha önce düşünemediğini, sonra kanıtlar yardımıyla keşfedebiliyorsa, tarihçi de Platon'un geçmişte ne düşündüğünü-kendi zihninde yeniden düşündüğünü bilerek- keşfedebilir ve bu düşüncelerin kendinin değil, Platon'un olduğunu da bilir.

Collingwood, buraya kadar ki açıklamalarıyla, her insan yalnız kendi düşüncesinin mi tarihçisi olur, biçimdeki soruyu yanıtlamış oluyor. Ayrıca, henüz düşünemediğimiz başka soruları da yine kendisi yanıtlıyor: Tarihçi, kanıtları yorumlayarak ve zihninde yeniden canlandırarak, Platon'un düşüncelerini keşfedebilir ama, Platon'un öğrencileriyle kurduğu diyalog sırasında duyduğu üzüntü ya da mutluluğu ve sevinci, Menon'un evinin bahçesindeki çiçeklerin kokusunu duyumsarken aldığı hazzı veya hocasının zindana atılmasıyla çektiği acı ve üzüntüyü, tarihsel düşünme yoluyla zihninde canlandıramaz, bilemez. Çünkü dolaysız yaşantı yinelenemez, yinelenebilseydi tarihçiyle nesnesi arasında bir özdeşlik kurulmuş olurdu. Düşünme, dolaysız yaşantı değildir.

Collingwood'a göre bir düşünme edimi salt düşünme değildir. Bu ne anlama gelir? Bu, düşünmenin salt dolaysızlık (başka düşünme edimleri ve duyum-heyecan ile ilişkili olması) olmadığı, aynı zamanda dolaysızlıktan yoksun da olmadığı anlamına gelir. "Düşüncenin bu bağlamda, şimdi-burada olmasına ek olarak, bir bağlam değişmesi içinde kendini sürdürebilmesi ve farklı bağlamda yeniden canlanabilmesi özelliği onu Whitehead'ın deyişiyle salt bir olay ve durumdan daha fazla bir şey haline getirir." (47).

Dolaysızlığı içinde yaşantı ve düşüncelerin tarihsel düşünme ile yeniden canlandırılmasının olanaksız olduğunu belirten Collingwood'a göre, siz Archimides gibi, bir hakikati heyecanla keşfettiğinizde, daha sonra bu keşif yaşantınızı yeniden düşünürseniz, ilk durumu, dolaysızlığı içinde zihninizde canlandıramazsınız. Daha sonraki düşünmenizde zihninizde canlandırdığınız hakikat, ilk keşfettiğiniz andakinden farklıdır, denilmiyor. İlk keşfin dolaysızlığı (o anki duygusal heyecan, şok, üşümeniz, sevinç vb.) yeniden yaşanamaz, deniliyor. Belki benzeri yaşanabilir.

VIII. SORU: Bir düşünce bağlamından koparılınca bozulmuş ve değiştirilmiş olur. Bu nedenle o düşünceyi bilmek isteyen bir düşünme edimi hakikate asla ulaşamaz, denilebilir mi?

Collingwood: Bu soru "gerçekliğin dolaysız yaşantı olduğu" görüşüyle bağlantılıdır. (48) Bu soruya ".. bir şeyi bilmek için onun bağlamını bilmeniz gerekir, bu da bütün evreni bilmek anlamına gelir diye eklemeniz gerekirdi" (49). Örneğin, bilgimizin deneyle başladığını ama deneyden doğmadığını savunan I.Kant'ın, bu görüşünü formüle ederken, üniversitede kendi odasında olması ya da öğrencilerine metafizik dersleri verirken bu düşünceyi keşfetmesi, D.Hume'un kitabını okumuş olması da dahil olmak üzere bir yığın şeyle bağlantılı olacaktır. Biz bütün bunları bildikçe, Kant'ın ne demek istediğini bilemeyiz. Eğer durum böyleyse, "düşüncenin varlığını kendi dolaysızlığı ile sınırlamak, onu salt yaşantıya indirgemek ve böylece de düşünce olduğunu yadsımak demektir." (50)

Collingwood, bu itirazımıza karşılık, kendi düşüncesinin bağlamını bilemeyeceğimize göre, neye dayanarak bu soruyu sordüğümüzü da bize sorabilir, bunu sorarsa kesinlikle haklıdır.

---

(47) Bknz. A.g.e. sf.289

(48) " " " .290

(49) " " " Aynı yer

(50) " " " "

IX. SORU: Bir düşünce edimini bilmek için onun bağlamının bilinmesi gerektiği savını yadsıyorsunuz, o halde bütün düşünce edimlerinin her biri ayrı atomlardır; böyle benim- senince tarihsel düşünce olanaklı mıdır?

Collingwood,-bu soruda ileri sürülen sav dahil-her iki sav ile de tarihsel düşüncenin olanaksız olacağı kanı- sındadır. Bu son görüşe göre bir bilgi bütünü bir kolek- siyon birliği gibidir. Bilgi edimleri atomlar halinde yan yanadır ve aralarındaki ilişkinin uyumu dışsaldır. Bu kez de yaşantı gözardı edilmiş,onun yerine mantıksal çözümleme konularak düşünce edimi tamamen nesnel bir hale getirilmiş olur. Platon'un İdealar Kuramı'nı, bu kitabın elinizdeki varlığı gibi bir nesne halinde önümüzde bulmuş oluyoruz. "Zihin de bu olguların ortak adı oluyor." (51)

Collingwood'a göre, ne geçmişteki bir edimin bağlamı dışında bilinmeyeceği savı, ne de bütün düşünce edimleri- nin her birinin ayrı atomlar halinde bulunduğu savı, tarihi kurmamıza izin verebilir. Bu iki savın bakışıyla tarih bir bilgi olmak yerine, tanıklığa dayalı bir inanc türü haline gelir.Bu durum ise tarihi, "Croce'nin filolojik tarih dediği sözde tarih biçimine düşürür" (52).

Collingwood, bu hataların temelinde, düşünmenin salt dolaylı mı,yoksa salt dolaysız mı olduğu ikileminin yattığını belirterek, daha önce çeşitli yerlerde açıkladığı bu ikilemi oluşturan öncülleri, bu kez düzenli olarak ele alır: Ona göre bir düşünce edimselleşirken, kendisiyle özdeş kalarak, kendini sürdürebilir ve yeniden canlandırabilir. Platon'un idealar kuramını düşünüyorsam, bu kuram benim zihnimde canlanırken, benim düşünce bağlamımdaki olası değişmelere karışmaz. Collingwood'a göre,bu kuramı zihnimizde canlandırabilmek için, bu düşünceyi kendi yaşantımızın "organik bir parçası haline getirmek üzere, onunki gibi bir yaşantıyla donanmış olarak yapıtlarını okumamız gerekir. " (53)

---

(51) Bknz. A.g.e. sf.291

(52) Bknz. A.g.e. sf.291

(53) " " " .292

X. SORU: Tarihsel düşünme sırasında, tarihçinin düşüncesi nesne siyle aynı mı olur, ondan farklı mı ? Farklı olursa yanlış bir tarihsel bilgi ortaya konur; aynı olursa, konu olan düşünce, tarihçinin kendi düşüncesini unutmasını gerektirmez mi ?

Collingwood: Tarihçi, Platon'un felsefesini inceliyorsa, onun belirli görüşlerini zihninde canlandırırken, aynı zamanda onu yargılayabilmek için, başka şeyleri düşünecektir. Bazı filozoflar bu sorunu "farklılıkta aynılık ilkesi"ne başvurarak çözerler. Bu ilkeye göre, tarih içinde gelişmekte olan düşünce hem farklılaşır, hem de kendisiyle özdeş olarak kalır.

XI. SORU: Ama buradaki sorun, orijinal düşüncenin kendisiyle, onu düşünenin zihninde meydana gelen düşüncenin ne kadar aynı ve ne kadar farklı olduğu sorunudur?

Collingwood: İki düşünce, doğdukları bağlamlar bakımından asla aynı olamazlar, benzer olurlar; fakat, dolaylı olmaları açısından aynı olurlar. Orijinal düşüncenin sahibisiyle onu canlandıranın akıl yürütme süreçleri (dolaysızlık nedeniyle) benzerdir. Bağlamları farklı olduğu için, ancak orijinal düşünceyle ilgili bir düşünce meydana getirilebilir, fakat sonuçta ikisi de düşüncedir ve (dolaylı olması açısından) aynıdırlar; orjinal düşüncedeki hakikat ile onu düşünenin keşfettiği hakikat aynı hakikattir. Bir düşünce, kendi özdeşliğini yitirmeden iki farklı bağlamda varolabilir.

E- 'TARİHİN KONUSU'

Collingwood, tarihçinin geçmişi zihninde yeniden canlandırma işini ayrıntılı olarak inceledikten sonra yeni bir soruya geçer; "tarihsel bilgi neyle ilgilidir, tarihin konusu nedir?"

Buraya kadar görüşlerini incelediğimiz Collingwood, daha önce gördüğümüz gibi, bu sorunun yanıtına da bizi adım adım götürür.

Tarihçinin zihninde yeniden canlandırılabilen şeylerin tarihsel bilgisi olanaklıdır. Peki, bu şey nedir?

Bu şey bir yaşantı olabilir ama duyusal-duygusal yaşantı değil. Bu durumda algı yoluyla bilinen doğanın da tarihi olmaz (bilim adamınca düşünülmüş olsa da ..). Collingwood'un doğal süreçlerin tarihsel olmadıklarını söylediğini daha önce de belirtmiştim. Doğanın tarihinin yazılablmesinin tek koşulu, doğanın düşünen bir varlığın ya da varlıkların eyleminin ürünü olmasıdır. Ancak o durumda, tarihçinin zihninde canlandırılabilen bir şey olma konumu kazanmış olur.

Dolaysız yaşantılar da tarihe konu olamazlar. Platon'un dialoglarını okuyup, anlayabilir, zihninizde yeniden canlandırabilirsiniz ama onun duyusal-duygusal yaşantılarını yeniden kuramazsınız. Bunlar ancak bilgi konusu olabilir ama tarihsel bilgi değil, psikoloji. Başkalarının salt yaşantılarına imgelem ve duygusalılık yoluyla girmek istediğimizde, kendimizdeki benzer yaşantıların yardımıyla, onları konu ettiğimiz, psikolojinin savlarından biridir.

Collingwood'a göre, tarihçinin nesnesi olamayacaklar listesinde, kendi bağlamındaki biricik bir düşünme edimi de yer alır. Çünkü o da salt yaşantı gibi, yeniden canlandırılmaz. Tekil bir düşünce edimi yinelenseydi, zaman ortadan kalkar ve tarihçi düşündüğü kişiyle aynı düşünme edimine sahip olurdu. Düşünce farkı bağlamlarda kendini sürdürebildiğinden; tarihçi, zihninde canlandırdığı kişinin düşünce edimini paylaşmış olur.

Collingwood, burada ortaya çıkan yeni bir sorunu, "tarih tekilin bilgisidir" (belirsiz) önermesini ele alarak açıklar: Her edim ve kişi kendi bağlamlarında tekil olmaları nedeniyle değil, düşüncenin gizil olarak herkesce paylaşılma özelliği nedeniyle tarihsel bilgi olabilirler.

Collingwood, önce 'ne olmadığını' ele aldı, şimdi sıra (tarihin konusunun) ne olduğunda: "Düşünceden başka hiç bir şeyin tarihi olmaz" (54). Sanırım bu cümle de tek başına yeterli olmayacak, açıklayalım: Ne kadar çok tarih

---

(54) Bknz. a.g.e. sf.295

içerirse içersin, bir biyografi tarihsel değildir. Bir güncede özenle korunmuş, anımsanan dolaysız yaşantıların kaydı da bir övünme, bir şiir olabilir ama tarih değildir.

Collingwood'a göre tarihçi ile konusu arasında ilişki kurulabilmesi bazı koşullara bağlıdır. "Tarihçi ile nesnesi arasındaki zaman aralığına iki yandan köprü kurulabilmesi gerekir" (55). Tarihçinin kendisinin nesnesini zihninde canlandırabilecek, inceleyecek doğru kişi olması gerektiğinin yanısıra, nesne de tarihçinin zihninde yeniden canlandırılabilir türden bir şey olmalıdır.

Tarihçinin bazı düşünme biçimleriyle duygudaslık kurmaya yatkın olduğu dönemler olur; bu durum tarihçinin bazı düşüncelere tanıdık, bazılarına yabancı, bazılarına da ters olduğu bir durumdur. Bu koşullar sağlanmayınca kendisini tarihçi sanan biri, düşüncenin tarihi yerine adlar, tarihler ve çeşitli kayıtları yinelenmekten oluşan bir şey yazmış olur. Bu yinelenmeleri adına layık olan tarihçi "...hem kendinin hem onların olan bir düşüncenin eti ve kanıyla kaplayabilirse günün birinde tarih olabilecek iskeletleri de elde etmiş olur" (56) .

Collingwood'a göre tarihçinin nesnesi düşüncedir ama bu hakkında düşünülen bir şey değil, bizzat düşünme edimidir. O, böyle bir belirlemeyle, tarihin doğa bilimine indirgenmiş olma tehlikesinden sıyrıldığı gibi; tarihin sadece dolaysız yaşantı olmayan düşünce edimi olduğunu söylemekle de, kendi öğretisini psikolojinin sultasından kurtarmış olduğu kanısındadır. Collingwood, Bergson'dan destek alarak, düşüncenin salt biliçten ayrı bir şey olduğunu açıklamaya çalışır: Soğuk ve sıcak duyuları iç içe geçer ama, ikisi arasında süreklilik yoktur. Sıcaklık duyumu diğerinden önce alınsa, soğukluk duyumu bu niteliğini sıcaklık duyumuna borçlu olduğunu bilmez. Collingwood'a göre "salt duyu ile düşünce arasındaki fark, salt soğuğu hissetmeyle 'soğuğu hissediyorum' diyebilme

---

(55) Bknz. a.g.e. sf.295

(56) " " " .296

(57) " " " .297

arasındaki farkla gösterilebilir." (57) Düşünce salt bilinç değil kendinin bilgisidir, "yaşantıların ardarda akışı içindeki sürekliliğini bilmez". Düşünme ise bu akışın farkında olma etkinliğidir.

Collingwood düşüncenin psikolojik arkaplanıyla ilgili ayrıntılı çözümler de yapar. Bunlarla ilgilenmemizin nedeni, onun tarih görüşünün odağında 'düşünce' olmasıdır. Collingwood'a göre düşünce : a) Kişinin kendi yaşantısına ilişkin düşünce (anı), b) Gerçek bir şeyle ilgili yaşantıya ilişkin düşünce (algı), c) Kişinin düşündüğünün farkında olmasıdır. Collingwood bu üçüncü durumu "kendine dönük düşünme" diye adlandırırken, diğer ikisini de "kendine dönük olmadıkları için bilinçsiz düşünme" (58) diye nitelendirir. Bu ifadeden algılama ve anının bilinçsiz gerçekleştiği anlamı çıkarılmaması için bizi uyarır. Dolaysız yaşantıda kişi aynı zamanda düşünüyor ama, kendisinin farkında olmuyor, eksik bir bilinç durumudur. Ancak üçüncü durumda, kişi düşündüğünün bilinçinde olur.

Collingwood bir adım daha atar: Tarihçinin nesnesi yalnızca bir düşünme edimi değil, 'kendine dönük düşünme edimi' olması gerekir. Bu etkinlik ise başlangıçta belli bir ölçüte veya kavrama dayanarak ne yapmaya çalıştığımızın bilincinde olduğumuz bir durumdur. Collingwood ayrıca, algılama ve anımsamanın da tarihinin olmayacağını belirtir.

Her edim 'kendine dönük' türden olmadığı gibi, bir edim biricik (tekil) bir şey de değildir, evrensel özelliğindedir. Edimin evrensel özelliği ise, yapmadan önce tasarım halinde olan ve yapılırken kendisine başvuru olan bir ölçütü olmasıdır. Bu edimlerin karakteristik özelliği 'amaç' temelinde gerçekleştirilmeleridir ve ancak bunlar tarihin konusu olabilirler.

Görüldüğü gibi, Collingwood kuramında yeni bir kavramı (amaç) karşımıza çıkardı. Hangi tür etkinliklerin tarihe konu olabileceği, hangilerinin olamayacağı sorunundan önce bu kavramla ilgili savlarına bir göz atalım:

---

(58) Bknz. a.g.e. sf.251-255 arası

Her amaçlı eylemin pratik eylem olduğu ve içinde amacı tasarlama ve uygulama biçiminde iki aşama olduğu savı, bir eylemin amaçlı yapılan tek şey olduğu sonucuna açılır. Buradan da teorik etkinliklerin amaçlı olamayacağı sonucu çıkar, çünkü bir düşünce ediminin önce tasarlanması, onu gerçekleştirmiş olmakla aynı şeydir.

Collingwood bu görüşe katılmaz. Onun düşüncesine göre, böyle tasarlandığında-teorik etkinlikler-karanlıkta yapılan bir davranış gibi, ne olacağı bilinmez şeyler konumuna düşecektir. Teorik etkinliklerin amaçlı olamayacağı savı hatalıdır ve tarihin ancak pratik (savaş, iktisat, siyaset vb.) etkinliklerle ilgilenebileceği türünden evrensel bir hatalı düşünceye yol açmıştır. Collingwood'a göre Hegel bile hatalı düşünceyle, tarihin asıl konusunun 'nesnel tin' olduğunu savunmuştur.

Collingwood bu savı şöyle eleştirir: Her araştırma bir sorun yönünde gerçekleştirilir. Pratik etkinlikte de, teorik etkinlikte de, sorunu çözme amacıyla ilerleme sağlandıkça, bastaki tasarım değişebilir, terkedilebilir ve yeni sorunlar da çıkabilir. Bir tarihçinin veya filozofun, belli bir sorunu çözme amacı olmaksızın etkinlikte bulunması, bir kaptanın haritası bulunmayan bir denizde seyretmesine benzer.

Collingwood felsefe ve tarih ile bilimi de amaçlı düşünülen, başlangıçta bazı ölçütlere sahip olunan ve sonuçları bunlara göre yargılanan pratik etkinlikten pek farklı görmez. Tarihçi sorunu kavramadığı sürece, elde ettiği sonuçları yargılayacak ölçüte de sahip değildir. Tarihçi için gerekenler; incelediği düşüncenin nasıl ortaya çıktığının kanıtına sahip olacak, kendisinin bu kanıtı yorumlayabilecek (temel sorunu tasarlayıp, çözüme götürecek adımları kurması ve tarihsel imgelem ile zihninde canlandırabilecek) durumda olmasıdır. Temel güçlük, problemi belirlemektir. Örneğin Hume'un Kant üzerindeki etkilerini araştıran bir tarihçi, ikisi arasındaki ortak noktaları değil, Hume'un elde ettiği sonuçların Kant için hangi sorunlara yol açtığını keşfetmeye çalışmalıdır.

Collingwood, kendine dönük düşünme etkinliği olmaları açısından din ve sanatı da inceler. Dinin tarihi olabilir, ama sanatın tarihi, yalnızca sanatsal başarıların tarihi olması şartıyla, olanaklıdır. (59)

F- "TARİH ve ÖZGÜRLÜK"

Collingwood'a göre "Tarihi kendimizin bilgisine ulaşmak için inceleriz...tarihsel doğalcılığın yok oluşu, insanın sürekli olarak değişen tarihsel dünyasını kurma etkinliğinin özgür bir etkinlik olduğu sonucunu da birlikte getirir." Tarihsel dünyasını kurma etkinliği dışında insanı denetleyen, değiştiren veya belirli eylem ve düşünüş kalıplarına zorlayan hiç bir güç yoktur. (60) Collingwood böyle bir girişle, özgürlüğün başıboşluk anlamına geldiğini söylemek istemediğini, ayrıca anımsatır. Onun asıl sorunu, süphesiz ki, tarihçinin özgürlüğü veya tarihin özerkliğidir.

Collingwood'a göre, tarihçinin nesnesi (tarihsel eylemci, diyor) kendi durumundan kaynaklanan bir belirlemenim altındadır. Her hangi bir eylemci, içinde bulunduğu tinsel ve fiziki koşullardan oluşan durumu hiç bir şekilde değiştiremez. Kendisi ne kadar akılcı ise, durumundan kaynaklanan zorunluğa o derece katlanır. "Durum ,eylemek üzere olan bir insanın efendisidir, Tanrısıdır." (61) Hem de hiç affetmeyen bir Tanrı.

Collingwood bu Tanrıyı insanın kendisinin yarattığı kanısındadır. İçinde bulunulan durumun insanın etkinliklerini zorlaması veya zorlamaması "tarihte varolan özgürlüktür."Tarihçinin bir eylemcinin durumunu betimlemesi, onun durumunu düşündüğü anlamına gelir; "her tarih düşünce taridir." (62)

---

(59) Bknz. a.g.e. sf.303-305

(60) " " " .305

(61) " " " .306

(62) " " " .307

Collingwood'a göre tarihçi olguları dile getirirken, kendisine öğretildiği gibi, yanlış biçimde düşünebilir. Doğru ve yanlış düşünme biçimlerinin her ikisi de tarihsel olgulardır ve bu olguları paylaşan eylemcilerin durumunu belirler. Cinlerle- perilerle dolu olduğu korkusuyla, gece mezarlıktan geçmeye korkan biri, sadece bu korkuyu kendisine aşıl原因 babası yüzünden değil, kendisi de bu yersiz inancı paylaştığı için zorluk çeker. Bu açıklama, modern tarihçi için de geçerlidir.

Tarihçi, incelediği tarihsel eylemcilerin, bu anlamda özgür olduklarını keşfettiği anda, kendi özerkliğini de keşfeder. Bu sav tersten söylenince de doğrudur.

Collingwood'a göre 17. yy.'dan başlayarak, insan eylemlerinin özgür olduğu düşüncesiyle tarihi özerk bir bilim olarak tasarlama arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ikisi arasındaki öncelik soru nuna da değinen Collingwood, insan eylemlerinin özgür olduğunu tasarlayabilecek özerk ve bilimsel bir yöntemin daha önceden geliştirilmiş olması gerektiğini düşünür. Birinci, ikincinin sonucudur. Descartes'in ve Bacon'un devrim diye nitelenen ilkesi de, yöntem anlayışını "sıradan insanların kavrayışıyla ortaya koymaktı." (63)

G- "TARİHSEL DÜŞÜNMEYLE YARATILAN İLERLEME"

Bu başlık biraz dikkatli okunursa, Collingwood'un 'ilerleme' sorunundaki ana savı başlangıçta görülebilir: İlerleme, tarihsel düşünmeyle yaratılır.

Collingwood'un tarihsel taslağındaki bu son problem- inde öncelikle "doğada ilerleme, tarihte ilerleme, evrim, gelişim" kavramlarıyla ilgili bir takım belirlemeler görürüz.

Collingwood daha önce doğal süreçle tarihsel süreci kesin çizgilerle birbirinden ayırmış ve doğal süreçlerin tarihinin olamayacağını belirtmişti.

Collingwood doğal süreç, anlayışında iki görüşü belirler : a) "Doğanın akışı tek biçimlidir. Gelecek, geçmişe benzeyecektir" (64). b) Özel biçimlerin değişmeye uğramasıyla yeni biçimler doğar.

Collingwood'a göre 'evrim' denen şey bu ikincisi (b) dir ve bir doğal süreç evrimsel diye nitelenince, bu aynı zamanda ilerleyici demektir. 'İlerleme' sözcüğü burada "kendini gösterme sırası" anlamına gelmektedir. (65) Doğada ilerleme ve evrimden daha fazla bir şey olarak 'gelişme' olduğunun söylendiğini anımsatan Collingwood, gelişmeden sözedenlerin bir ölçüt öngördüklerini belirterek, bu 'değer'in ne olduğunu sorgular: Kant'ın insan amaçlarından bağımsız bir değer olarak 'iyi istenç' görüşünü dikkate alan Collingwood, bu görüşü evrim sürecinin ilerleyici olduğu savıyla birlikte dile getirir. "Bu görüşe göre evrim süreci sahiden ilerleyici olmuştur, çünkü belirli bir biçimler dizisi içinden geçerek insanın varlığına, ahlaki iyiliğe yatkın bir yaratığa götürmüştür." (66) Collingwood tarihsel ilerleme sorununda, önce pozitivist doğalcı öğretilerin etkisiyle gelişen bazı tarih anlayışlarını eleştirerek, kendi anlayışının ne olmadığını bize gösterir:

a) "Evrimsel sürecin en soylu ürünü olarak insan" anlayışı ile , b) Akılcı bir varlık olarak insanın, hayvanların en zararlı, en yıkıcı olanı ve doğanın acımasız bir şakası olduğu anlayışı. a) Collingwood, bu anlayışın iki temel sava dayandığını şöyle açıklar: 1-Evrim, içindeki doğal sürecin insanın varlığına götürdüğü oranda bir ilerlemedir; insan kendinde mutlak değer taşıyan bir şey olup, kendinin doğuşuna yol açan süreci denetleyemez. 2-Doğal süreçle tarihsel süreç türdeştir. Her türden insan edimleri zorunlu bir ilerleme yasasına bağlı olarak gelişir.

Collingwood insanın kendinde mutlak değer taşıyan bir

---

(64) Bknz. a.g.e. sf.310

(65) " " " .aynı yer

(66) " " " .311

şey olduğu (a-1) anlayışı yadsınınca, insanın doğanın bir gafı olduğu (b) anlaşıncı ileri sürülebileceğini anımsatarak, buradan da insanın varlığına yolaçan tarihsel sürecin bir ilerleme olmadığı sonucunu çıkarır. "...tarihte doğal ve o anlamda zorunlu bir ilerleme yasası olmadığı sonucu çıkar." (67)

Collingwood 'ilerleme yasası' (a-2)'nin, doğanın bir parçası olarak insan anlayışı ile doğadan ayrı bir insan anlayışının yanlışlıkla karıştırılmasından doğduğunu savunur.

Collingwood 'tarihsel ilerleme' kavramını—bir doğa yasasınca belirlenince—anlamsız bulur ama, kendisi bu kavramı tanımlamaya girişir: Bu kavram tarihsel sürecin başka bir ismidir ve bu süreç insan etkinliklerinin "...her biri sonuncudan doğan bir ardardalığı" dır .(68) Herhangi bir edim, kendisinden sonrakine bir sorun oluşturacak şekildeki bir edimler dizisinde bulunur. Her edim, aynı sorunu değil, yeni bir sorunu çözmek zorundadır.

Tarihsel ilerleme "yalnızca aynı özgül tiplere giren yeni eylemlerin, düşünce ya da durumların ortaya çıkışını ifade eder." (69) Özgül tiplerin doğuşu bir gelişme olduğu anlamına da gelir. Örneğin balıkçılıkla beslenen bir topluluk üretim yetersizliğinde, topraktan kök toplamaya başlayınca, bu bir gelişme olur ama, ilerleme değildir. Balık tutma tekniklerini değiştirip, daha çok balık elde etmeye başarlarsa bu bir ilerlemedir.

Collingwood'a göre bir değişimin ilerleme diye görülebilmesi için, yalnızca iyinin yerine daha iyinin konması ve bunu yapanın da, eski ve yeni üzerinde tarihsel düşünmeyle bir seçime yönelmesi gerekir.

Tarihçinin, geçmişteki iki şey arasında bir değişimin ilerleme olup olmadığına karar verebilmesi için, bu iki şeyde tarihsel nesne olarak, kendi zihninde yeniden yaşaması ve her ikisinin içine de "eşit duygusallıkla"

---

(67) Bknz. A.g.e. sf.312

(68) " " " .312

(69) " " " .313

girmesi gerekir. Dolayısıyla onu nitelikli bir yargıç yapan şey, nesnesine uzaktan bakmaması, onu kendi zihninde yeniden canlandırmasıdır. (70)

Collingwood insan yaşamındaki bir aşamanın bir bütün olarak, diğer aşamalarla karşılaştırılması çabalarının yanılısamaya yol açtığını belirtir. Bu yanılısamaların belirgin özelliği, insan yaşamındaki aşamaları "iyi dönem, tarihsel ululuk çağları, kötü dönem" gibi kavramlarla nitelendirmeleridir.

Collingwood tarihçinin bir dönemi, bir bütün olarak ele alması tavrı yerine, yaşantıların bazı görünüşlerini seçip, ilerleme incelemesini bunlarla sınırlamayı önerir. Çünkü tarihçinin verilerine sahip olamayacağı ve yorumlayamayacağı çok şey vardır. Sanırım, Collingwood, sosyologların yaygın biçimde kullandıkları 'örnekleme'nin tarihte de kullanılmasını öneriyor.

Tarihçinin bir ilerleme olup olmadığı yargısına varabilmesi için, yaşantının kimi görünüşlerini seçip, sınırlamasını öngören Collingwood, insanın hangi tür yaşantılarında ilerleme aranmasını önerir?

Collingwood'a göre mutluluk ve refahta ilerlemenin lafı bile edilemez. Çünkü bir trilyonerin mutluluğu ile bir köylünün mutluluğu öylesine farklıdır ki.

Sanattaki sorun, öncekilerin yaptığını yapmaya ve öncekilerin başarısız olduğu bir şeyi yapmamaya çalışma sorunu değildir. Her yeni yapıt öncekinden değil, "sanatçının kendine dönük olamayan yaşantısından doğan taze bir sorunun çözümüdür." Bu ise tarihsel bir süreç olmadığını gösterir ve bu nedenle ilerleme söz konusu edilemez.

Ahlaki yaşamda ilerleme bir anlamda vardır, bir anlamda da yoktur. Yoktur, denince ahlakta da sanatta olduğu gibi, kendine dönük yaşantı olmadığı, bunun yerine, hayvansal yapımızdan doğan arzuların ardarda gelisi ifade edilir. İnsanın biyolojik değişim dönemleri de tarihsel değil, doğal sürecin parçalarıdır. Vardır, denince istencin ve ahlaki ülkülerin rol oynadığı sosyal bir

varlık olarak insan anlayışı öne çıkar. Örneğin bir yurttaşın ülkesinin savaşına gönüllü olarak katılıp, katılmamayı düşünmesi, kişisel korkusundan değil, ahlaki sorumluluğundan kaynaklanır. Bu ise tarihsel bir şeydir ve ahlaki yaşantımızda bir ilerlemeden söz edilebilir.

Collingwood bu ikili görünümün iktisat, hukuk ve siyasete de uygun olduğunu belirtir.

Bilim, felsefe ve dinde ilerleme olanaklıdır ama sorun tek görünümde dir. İlerleme anlayışı en yalın ve doğrulanabilir şekilde bilime başvurularak anlatılabilir. Newton'un genel çekim yasası ile Einstein'ın rölativite teorisi arasındaki ilişki, bilimdeki ilerlemeye çok iyi bir örnektir. Collingwood ilerlemeye inananların "başka alanlardaki ilerleme umutlarını, bilimi insan yaşamının mutlak efendisi yapma umuduna dayandırmalarını" hatalı bulur. (71)

Felsefede, çözülmeyen bir sorunun, daha önceki çözümlerin dikkate alınarak çözülmesi şartıyla, bir ilerleme olanaklıdır (çözümler aynı ya da farklı filozofca gerçekleştirilse de..). Collingwood örnek olarak, Platon'un ruh kavramı ve idealar kuramı gibi başarılarını da kullanarak, yeni bir kuram oluşturan Aristo felsefesinin, Platon'unkine göre bir ilerleme olduğunu savunur.

Dinde ilerleme konusunda, Hıristiyanlığın, Musevilğin katı bir Tanrı anlayışına göre bir ilerleme olduğunu açıklayan Collingwood'a göre "dinsel bilincin tarihinde" ilerleme olanaklıdır. (72)

İlerlemenin olup olmadığı ve nerede, nasıl ve ne zaman olduğu sorusunu, tarihsel düşünmenin yanıtlaması gerektiğini belirten Collingwood, ilerlemenin yalnızca tarihsel düşünmeyle "keşfedilecek bir olgu" olmadığını anımsatarak, ilerlemenin tarihçi tarafından yaratılması gerektiğine karar verir: "o ancak tarihsel düşünmeyle varolur." (73) Çünkü ilerleme önceki aşamada elde edilen bilginin unutulmaksızın, yeni bir adımın atılması şartıyla olanaklıdır, başka bir biçimde değil. İki adım arasında ardardalık değil, süreklilik ilişkisi vardır. Einstein, Newton'un kuramını, bilimsel düşüncenin geçmişindeki bir olay olarak bilebildiği oranda

(71) Bknz. a.g.e. sf.320

(72) " " " .321

(73) " " " .321

(74) " " " .322

bir ilerleme yapabilir. Geçmiş bir yaşantı, neyse o olarak, "tarihçinin zihninde yaşaması gibi, Newton, Einstein'de yaşar... başka her ilerleme de böyledir..." (74).

H- COLLINGWOOD'UN TARİH GÖRÜŞÜ'NE GENEL BİR BAKIS

Çağdaş İngiliz tarih filozofu R.G. Collingwood, tarih biliminin felsefesinde, şimdilik görünmese de, derin izler bırakacak kuramsal yetkinliğe sahip, bir düşünürdür.

İtalya'da Croce'nin vardığı sonuçlara benzer sonuçlara ulaştığı belirtilse de,* bence, bu ifadeden onun başarısını küçümseme gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü hiç kimse, bir felsefi başarıyı tek başına bir filozofa maledemez. Thales'den Collingwood'a değin, 'philosophia perennis'i oluşturan her halkada bir filozofun adı yer alır.

Collingwood için tarih felsefesi, tarih biliminin felsefesi olup, tarih "res gestae", tarih bilimi ise "res gestae"nin bilimidir. Evet, tarih bir bilimdir ama ne bir doğa bilimi ne sağın bir bilim, ne bir sosyoloji, ne bir sanat, ne de Cassirer'in dediği türden bir dilbilim ya da anlambilim dalı olan bir bilimdir. (75) Tarih, düzenli bilgiler topluluğu anlamında özel türden bir bilimdir. Collingwood'un, tarihin doğa bilimi türünden farklı bir bilim türü olduğunu özenle savunmasının önemli bir nedeni vardır ki, onun tarihe bakışının odak noktası da budur: Düşünceden başka hiçbir şeyin tarihi olamaz. O, bunu da yeterli görmez ve ekler: Ancak kendine dönük düşüncenin tarihi olanaklıdır. Bunun dışındakiler tarihimsi şeyler oluşturabilirler. Bunlar da adına layık olan tarihçiye malzeme oluşturacağından yararlıdır.

Collingwood, tarihi doğabilimine yaklaştırma girişim-

---

* Bknz. Doğan Özlem, Tarih Felsefesi Ara Yayınları İst.

(75) Bknz. Ernst Cassirer İnsan Üstüne Bir Deneme ,
Türkçesi Necla Arat, Remzi Yay. İst. sf.177

lerini eleştirirken,dayanağı olan "düşünce",doğa süreçlerinde yer almadığı için,doğanın da tarihi olamaz; eğer olsaydı,doğanın da akıllı bir varlık tarafından yönetiliyor olması gerekirdi.

Collingwood için olaylar o kadar önemli değil,onların gerisinde yatan, onları yöneten düşünceler önemlidir. Düşünce değil de,olaylar önemlidir deseydi;doğanın tarihi olmaz savı sarsılmış olacaktı.

Collingwood'un tarihçisi,elindeki geçmişe ait kanıt ve belgelerde dile gelen düşünceye ulaşmaya çalışırken, çıkış noktası, nesnesi değil, kendi düşüncesidir. Çünkü tarihin konusu, tarihçinin zihninde canlandırabildiği şeydir.Tarihçinin kendi düşüncesi "şimdi" dedir ama "geçmiş" de ölü bir geçmiş değil, yaşamakta olan "şimdi"nin kendi geçmişidir.

Collingwood'a göre tarih özerk bir disiplindir.Tarihçi,incelediği geçmişteki insanların, "durum"un elverdiği ölçüde, özgürçe eylediklerini keşfederken, kendi özgürlüğünü (özerkliğini) de keşfeder.

II. Bölüm

E.H.CARR'IN TARİH GÖRÜŞÜ *

E.H. Carr'ın tarih görüşünü, derli toplu olarak, *What is History* ** isimli yapıtında bulabiliriz. Bu kitabında Carr,altı ana başlık altında görüşlerini açıklarken, tarih ve felsefesi alanındaki çok sayıda düşünürle de tartışmaya girer.Bu ana başlıklar şöyledir: 1- Tarihçi ve Olguları, 2-Toplum ve Birey,3- Tarih Bilim ve Ahlak,4-Tarihte Neden-sellik, 5- İlerleme Olarak Tarih, 6- Genişleyen Ufuklar.

Bu başlıklar altında ileri sürdüğü ana savlarını ve açıklamalarını burada dile getirirken, tarihçinin Türkçeye yeni çevrilen *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* *** isimli kitabında J.Fontana'nın sorularına verdiği yanıtları da yukarıdaki ana başlıkların altında birlikte vermek istiyorum.

---

* Edward Hallet Carr (1892-1982),Çağdaş İngiliz tarihçisi

** *What is history* (Tarih nedir,1961/İletişim Yay.2.Baskı, İst..1987

*** *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Carr ve J.Fontana İmge Yay.1992,İst.

A- 'TARİHÇİ İLE OLGULARI'

Antikçağ'dan günümüze değin tarihle ilgilenen birçok tarihçi, düşünür ve filozoftan alıntılar yaparak, onlarla tartışan Carr, önce "Tarihi olgu nedir ?" sorusu üzerinde durur: Olgular, bir okyanusta dolayan balıklara benzerler. Tarihçinin ne yakalayacağı kısmen şansa, fakat, asıl ne tür bir balık isteğine göre, hangi kıyıya gideceğine ve seçeceği oltaya bağlıdır. Genellikle, tarihçi istediği türden olguları elde eder. "Tarih yorum demektir" (1).

Yardımcı bilimlerin verilerine "temel olgular" diyen Carr'a göre bunlar bütün tarihçiler için aynıdır. Tarihçi, apriori bir kararla, bu temel olguları kanıtlama eğilimindedir (2). Tarihçinin yazgısı insan doğasının yansımasıdır. İnsanın çevresiyle etkileşme ilişkisi, tarihçinin konusyla olan ilişkisidir (3).

Tarihçinin geçici bir olgular seçimiyle ve bu seçimin ışığında o seçimin yapıldığı geçici bir yorumla işe başladığını belirten Carr'a göre, tarihçi çalıştıkça yorum ve olguların seçimi, sıraya konması değişime uğrayabilir. Olgular geçmişin, tarihçi ise bugünün bir parçası olduğundan, bu etkileşim aynı zamanda bugünle dün arasındadır. Olgular, tarihçileri olmadan ölü ve anlamsız, tarihçi, olguları olmaksızın köksüz ve boştur. Buradan hareketle Carr "Tarih, tarihçi ile olgular arasında kesintisiz bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogtur" tanımını yapar (4)

---

(1) Bknz. Tarih Nedir, Carr, sf.33

(2) " a.g.e. sf. 17

(3) " " " . 40

(4) " " " . 41 (Ayrıca diğer başlıklar altında da olgu üzerinde savlar görülür. Aynı sorun için Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık isimli kitabın 63.ve 64. sayfalara bakılabilir. Bu soruna değineceğim.

B- 'BİREY ve TOPLUM'

Carr, bu başlık altında tarihi olguların bireylerle ilgili olgular mı, yoksa toplumsal olgular mı olduğunu ve toplum-birey ilişkisini inceler.

Ona göre, toplum ve bireyin gelişimi elele gider ve birbirini gerektirir. İnsan doğası ülkelere ve çağlara göre değişiktir ve egemen toplumsal koşulların, biçimlendirdiği tarihsel bir olgudur. "Çağdaş dünyanın doğuşuna eşlik eden, gitgide artan bireycilik, uygarlığın ilerlemesinin olağan sürecidir" (5). Birey özgürlüğü ile toplumsal adalet arasındaki gerilimden söz ederken, savaşların soyut fikirler arasında olmadığını hatırlatan Carr, bireyle toplum arasında değil, toplumdaki birey kümeleri arasındaki çatışmaların söz konusu olduğunu belirtir. "Bireyi araç, toplum ya da devleti amaç olarak gören sapkınlığa" dikkat çeken Carr, toplumdaki yalıtılmış birey anlayışıyla geçmiş ve bugün üzerine gerçek bir kavrayışa ulaşamayacağını belirtir (6).

Tarihin gidışı yürüyen bir tören alayına benzer; tarihçi bu alayın içinde yürüyen biridir ve bulunduğu nokta onun tarih görüşünü belirler. Tarihçinin, tarih yazmadan önce tarihin ürünü olduğunu belirten Carr'a göre, olaylar da, tarihçi de akışın içindedir.

Tarihi olayların, bireylerin bilinçsiz isteklerini yöneten doğaüstü güçlerce belirlendiği görüşünü saçma bulan Carr, Yazgıcı Tarih anlayışını reddeder ve Takdiri ilahi, Dünya ruhu, tecelli etmiş kader, baş harfi büyük T ile tarih gibi soyutlamalara inanmadığını belirterek Marks'tan bir alıntı verir: "Tarih hiç bir şey yapmaz, büyük servetleri yoktur ve savaşlarda döğüşmez. Herseyi yapan ve döğüşen insandır, sahici canlı insan." (7).

---

(5) Bknz. Tarih Nedir, sf. 43-46

(6) " " " " . 46

(7) " a.g.e. sf. 66

Carr, "Tarih büyük adamların biyografisidir" sözünü de ele alır ve buradan hareketle varılan psikolojizme karşı çıkar (8). Ona göre baskaldıran bireyler tarihteki rollerini izleyici kitlelerine borçludurlar ve toplumsal bir olgu olarak anlamlıdırlar (9).

"...Dünyanın şeklini ve insanların düşüncelerini değiştiren, toplumsal güçlerin hem temsilcisi hem de yaratıcısı olan büyük adamı ...tarihi sürecin hem ürünü, hem de bir etkeni olan sivrilmiş bir birey diye görmeliyiz" (10). Böylece tarih kelimesi-tarihçinin yaptığı araştırma ve tarihçinin geçmişte araştırdığı olgular anlamında- bireylerin toplumsal varlıklar olarak içine girdikleri bir süreçtir.

Öykücü tarihçilerin kahramanları öne çıkardıklarını anımsatan Carr, Voltaire'nin "kralların tarihi" suçlamasını kullanarak, Akademik tarihin 19. ve 20. yüzyıllarda devlet adamlarının mektuplarını ve faaliyetlerini ayrıntısıyla yorumlamak, yaşamlarını aydınlatmak için tonlarca kağıt harcadıklarını belirtir. Bu konuda en iyi örnek Klemens Meternich'tir. Bu kişi için yazılanlar bir "Meternich çağı" varmış savını kanıtlayacak ölçüdedir. Meternich' in son hayranı da Henry Kissenger olmuş ve o da bir kuşak boyunca Meternich tarafından biçimlendirilmeyen bir olay gösterilemeyeceğini yazmıştır (11).

Carr, her şeyi ön planda yer alanların davranışına bağlayan tarih türünün doyurucu olmadığını belirterek, olayları daha iyi açıklayabilecek bir tarih türünün nasıl olması gerektiğini belirlemenin güçlüğüne dikkat çeker.

"Tarihte başrolü kim oynar" sorusuna bağlı olarak, az sayıda insan yerine "genel olarak insanlar" ile ilgilenilmesi ve kurmuş oldukları toplum biçimiyle incelenmesi gerekir. Bundan dolayı "büyük kişiliklerin tarihi"nin karşısına çıkan tarih, kendisini "toplumsal tarih" diye niteler; fakat, bunlar da sosyolojik kalıpların

---

(8) Bknz. a.g.e. sf. 64

(9) " " " . 71

(10) " Tarih Nedir, sf. 73

aktarılmasıyla sınırlı kalmaktadır (12).

Carr,sıkça görülen bir başka toplumsal tarih anlayışını da ele alır: Bunların büyük bölümünde siyasal tarihin geleneksel yöntemleri kullanılmakta, krallara ve devlet adamlarına ayrılan yer işçi hareketi önderlerine verilmekte,bir savaş ve anlaşmanın yerine ayrılan sayfalar grev ve sendika toplantılarına ayrılmaktadır. Carr'a göre, "bu giysi değişikliği eski tarihi yeni yapmayacağı gibi, bu yolla toplumun gerçek tarihini kurmak olanaksızdır" (13).

Carr,çoğu Akademik Tarihçinin* yığınları önemsemeyip, tarihi kahramanların yandaşlarına halk, karşıtlarına sürü dediklerini,böylece kahramanlarla yığınların karşılaştırılması sorununun gündeme getirildiğini belirtir. Bu "yapay çıkmazda" yığınların uzun tarihsel değişimlerle, bireylerin ise somut olaylarla ilgili olduğunu; bu iki farklı düzlemin karıştırılmasıyla "eğer Kleopatra'nın burnu daha uzun olsaydı,bütün tarihin akışı değişebilirdi, diyen eski saçmalığın yeniden ortaya çıkacağını savunur (14) ve buradan "geçici bir sonuç çıkarır:"Tarihte başrolü toplum içindeki insan oynar. Devlet adamları, kahramanlar ve dahiler de,işçiler,ciftçiler ve yoksullar da içinde olmak üzere,bütün olarak insanlar sözkonusudur.Bireylerin ve üyesi oldukları toplumsal kümelerin tümü aktördür" (15).

Akademik tarihe alternatif olarak "yeni tarih" arayışında olan Carr'a göre, bu yeni tarihin amacı insanların büyük çoğunluğunu ilgilendiren ve onların yazgılarını belirleyen şeyi saptamak olmalıdır.

---

(11),(12) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, sf. 32-36 Carr, Voltaire'nin (1694-1778) "ulusların Gelenekleri ve Düşünceleri Üzerine Araştırma" isimli eserinden bu alıntıyı yaptığını belirtir.

(13) Bknz. a.g.e. Carr, sf. 37-38

(14) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, sf. 39

* Carr,Anılan kitabında Akademik Tarih,Yeni Tarih ayrımını özenle sergilemeye ve bu farkı derinleştirmeye çalışır.

(15) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, sf. 42

Simdi "Bir kültür ya da düşünce tarihinin kapsamı nedir" sorusuna Carr'ın verdiği yanıtı gelelim. Voltaire'in, Akademik tarihe yalnızca siyasal konularla ilgilendiği eleştirisini yöneltmesi ve kültür etkinliklerinin yazılmasını önermesi üzerinde duran Carr, bu konuda şöyle düşünür: 19. yüzyılın ortalarına değin, okur-yazar oranı % 10-20 iken, geçmişin toplumunu yazın kültürü aracılığı ile nasıl tanıyabiliriz ? Bu kültürde araştırmacının dikkatini küçük bir azınlık olan en üst sosyal tabaka çekecektir. Bir edebi yapıt ya da bilimsel bir kuram daha öncekilerin ürünü sayılmaktadır. Carr'a göre, insanın varoluşuyla ilgili herşeyden kopuk, yalnızca bilim, sanat ve din tarihi olması gerektiğini savunan George A. Sarton'un tutumu da aşırıdır ve bu yol bizi gerçek anlamıyla bir toplumsal tarihe götürmez. Fatihleri öven ve düzenin haklılığını savunanlarla mücadele edilecekse, bu fatihlerin neyi temsil ettiklerini ve düzenin hangi somut çıkarlarını amaçladığını anlamamıza ışık tutan eleştirel bir araştırma gerçekleştirilmelidir. Susmak da bir tür işbirliğidir; bu bakımdan sanat tarihi de küçük bir azınlığın ilgilendiği bir tutucu inceleme dalına dönüşmüş olup, dünyayı anlamaya çalışanlara geçerli bir yanıt veremez.

Carr'a göre, tarih bir dönemin, diğerinde kayda değer bulduklarının yazımıdır. "Bugün ile geçmiş arasındaki diyalog" ifadesiyle, tarihçiyle olguları arasındaki etkileşim süreci, bugünün toplumu ile dünün toplumu arasında bir diyalogu belirttiğini vurgular. Tarihin iki işlevi, insanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamaktır

Carr, birey-toplum ilişkisi çerçevesinde tarihçinin de durumunu değerlendirir: İnsanların ve toplumun sorunlarını kaygı edinmek yerine, çözümleyeceği olguları tanımak ve bilimin sorunlarını çözmek üzere yığınla belge toplayan tarihçinin tutumunu eleştirir. Bu belgelerin sonucu olan yaşam akışını sürdürürken, "kitaplıkların duvarlarıyla maddi nesnelerin üretiminden kopmuş bulunan günümüz tarihçisi... kentsoylu sınıfının en bağılı, en ucuz ve en verimli memuru..."nın durumunu Carr, şöyle açıklar: "onun

sorumluluğu ve düşkünlüğü boyun eğmesi ve kendinden isteneni yapmasıdır" (16).

C- "TARİH, BİLİM ve AHLAK"

Carr, bu bölümde tarih ile bilimler ve ahlâksal yargılar arasındaki ilişkileri incelerken, tarihin bilim olduğunu yadsıyanların savlarını sistematize ederek, düşünürlerden yaptığı alıntıları da kanıt olarak kullanmak suretiyle, kendi tezlerini ileri sürer. Ona göre Avrupa dillerinde bilim kelimesinin karşılıkları tarihi de kapsarken, İngilizcede sorun olmaktadır (17).

Carr, 18. yy. sonunda insanın kendisi ve dünya hakkındaki bilgilerine önemli katkıda bulununca, bilimin, toplumla ilgili bilgileri de ilerletip, ilerletemeyeceğinin sorgulanmaya başladığını belirtir. "Toplumsal bilimler" kavramı tarihi de kapsayarak 19.yy. boyunca gelişti, bilimin doğayı incelediği yöntem insan sorunlarının incelenmesine de uygulandı (18). Newtoncular, toplumu doğa dünyası gibi bir mekanizma olarak yorumladılar. Spencer, Toplumsal Statik isimli eserini yazdı, Russell insan davranışları matematiği olabileceği umudundan söz etti. Darvinsiler, Lyell'in jeolojide başlattığı eğilimi geliştirerek, tarihi bilimin içine soktular. Bütün bu kanıtlarına ilaveten Carr, tümevarımcı tarih yönteminden söz ederek, olguların toplanıp, sonra bunların yorumlanmasını önerir ve bilimin de aynı yöntemi kullandığını anımsatır. Carr'a göre, bilimdeki evrim, tarihteki ilerlemeyi destekleyip, tamamlamıştır (19).

Çağdaş fizikçiler de incelediklerinin olgular değil olaylar olduğunu söylediklerine göre, tarihçinin de kendin bilim dünyasının içinde görmesinin bugün daha fazla neden

---

(16) Bknz. a.g.e. sf.28-30

(17),(18) Bknz. Tarih Nedir, sf.75

(19) Bknz. a.g.e. sf.76 (Carr,yöntem konusu anılan diğer kitabında ayrıntılı olarak ele alır. Bölüm -B'de bu soruna değineceğim)

bulunabilir. Carr, tarihin bilim olduğunu kanıtlamaya çalışırken, yasa kavramı üzerinde örneklerle durur. Hem doğa yasalarının hem de toplumbilimsel yasaların, çağdaş düşüncede yerini "varsayım" anlayışına terkettiğini belirterek, H.Poincaré'in bilinen tezini anımsatır: Genel önermeler, daha ileri düşünceleri billurlaştırmak için ileri sürülen; doğrulamaya-düzeltilmeye-cürütülmeye açık varsayımlardır (20).

Carr, iki Amerikalı filozofun bilimsel yöntemi özünde döngüsel olarak gördüklerini belirtir. "Olgu olduğu ileri sürülen deneysel malzemeleri kullanarak, ilkeler için kanıtlar elde ederiz. Deneysel malzemeleri de ilkelere dayanarak seçer, analiz eder ve yorumlarız." Bu alıntıya dayanarak "döngüsel" sözcüğü yerine "karşılıklı" sözcüğünün kullanılmasını öneren Carr, "... çünkü sonuç aynı yere dönmek değil; ilkeler ve olgular, kural ve uygulama arasındaki etkileşim süreci içinde yeni buluşlara doğru ilerlemedir..." diye ekler (21). Bu tasvir, temel yasalar aramak yerine, şeylerin nasıl işlediğini araştırmakla yetinen tarihçi için de aynen geçerlidir. Örneğin, tarihi dönemlere ve coğrafi bölgelere ayırma bir olgu değil, gerekli bir varsayımdır ve aydınlatıcı olduğu oranda yeterlidir, sağlamlığı ise yoruma bağlıdır.

Carr, tarihin bilim olduğunu yadsıyanların gerekçelerini şöyle özetler: "1- Tarih yalnızca biricik olan şeylerle, bilim ise genel şeylerle ilgilenir. 2-Tarihten ders çıkmaz. 3- Tarih, geleceği önceden haber veremez. 4- Tarihte insan kendini gözlediği için tarih zorunlu olarak öznel dir. 5- Tarih, bilimin tersine, din ve ahlak sorunlarını işin içine katar" (22). Carr, bu karşı savlarla tek tek ve ayrıntılı olarak hesaplar:

1- Aristo'nun şiirin genel, tarihin özel doğrularla ilgilenmediğini ve şiirin tarihten daha felsefi olduğunu savunmuş olması, tarih-bilim ayrımı yapmaya çalışanlara

---

(20) Bknz. a.g.e. sf.77-78

(21) Bknz. Tarih Nedir, sf.79

(22) Bknz. a.g.e. sf.81-83

dayanak olmuştur. Carr, burada Hobbes'un şu düşüncesinden destek alır: "Adlar dışında dünyada hiç bir şey tümel değildir. Çünkü ad takılan şeylerin her biri bireysel ve biriciktir". Carr'a göre; bu fizik bilimlerinde kesinlikle doğru olup, özdeş iki jeolojik oluşum, aynı türden iki özdeş hayvan ve iki atom olmadığı gibi iki tarihi olay da özdeş değildir. İki farklı yer ve zamandaki savaş çok farklı olmasına ve ikisi de biricik olmasına rağmen, tarihçi her ikisine de savaş demektedir. Tarihçi ne biricikle, ne de genel olanla, gerçekte biricikler içindeki genel olanla ilgilenir (23). Carr'a göre, tarihçi kendi kanıtını denetlemek için genellemeler yapar. Doğa bilimcisi ile kelebek koleksiyoncusu ve tarihçiyle olgu toplayıcısı arasındaki fark birincilerin genelleme yapmalarıdır. Genellemeler, içine özel olayların sığdırılacağı bir tarih çerçevesi olmasa da, tarih genellemelerle beslenir. "Tarihçi olgu ile yorumu birbirinden ayıramayacağı gibi, birine öncelik de veremez" (24).

Carr'a göre genelleme sorunu, tarihin bilim olduğunu yadsıyanların "tarihten ders çıkmaz savı ile yakından ilgilidir. Genellemenin püf noktası, onunla bir olaylar dizisinden başka olaylara geçerek, tarihten ders çıkarmaya çalışılmasıdır. Genelleme bilinçli ya da bilinçsizce yapılır. Genellemeyi bırakıp, tarihin biriciklerle ilgilendiğini savunanların, tutarlı olarak, tarihten ders alınmayacağını söylemiş olduklarını belirten Carr; buna karşılık, Rus Devrimi liderlerinin Fransa'daki 1789, 1848 devrimleri ve 1871 Paris Komünü'nün derslerinden derinden etkilendiklerini örnek gösterir.

Bu arada, tarihten ders çıkarmanın tek yönlü bir süreç olmadığını; geçmişin ışığında bugünü, bugünün ışığında geçmişi öğrendiğimizi savunarak, "Tarihin işlevi, geçmiş ve yaşanan zaman hakkında daha sağlam bir anlayışı,

---

(23), (24) Bknz. a.g.e. sf.84-87

(25) " " " .90

bunların karşılıklı ilişkileri içinde ilerletmektir" diye ekler (25).

3- Tarihin, bilimin tersine, gelecekle ilgili öngörülerde bulunmadığı için tarihten ders çıkmayacağı savını inceleyen Carr, buna karşılık, bilimsel yasaların belli koşullar için öngörü olabileceğini ileri sürer. Optik yasası ışığın bir engelde kırılmayacağını, yerçekimi yasası belirli bir elmanın yere düşeceğini kanıtlamaz. Carr'a göre, çağdaş bilim, tümevarımın ancak olasılıklar ya da ussal inanışlara götürebileceğini anımsamaya, bunları özgül eylemlerde sınanabilecek genel kurallar ya da öğütler saymaya eğilimlidir. "Bilimden öngörü, öngörüden eylem.. ... tarihte öngörülmenin ipucu tümelle tek arasındaki bu ayırımı yatar" (26).

Tarihçi zorunlu olarak genelleme yaparken, gelecek için geçerli ve yararlı öğütler verir. Fakat, biricik ve rastlantısal özgül olayları öngöremez. Bir şehirde birkaç okulda, birkaç çocuk gripten ölürse, deneyimlerinize dayanarak, hastalığın yayılacağı sonucuna varırsınız. Fakat, Ayşe ile Mehmet'in de aynı hastalıktan öleceğini öngöremezsiniz. Tarihçi de aynı yolu izler. Özgül öngörülerde bulunamaması, tarihten çıkarılacak derslerin yararsız ve geçersiz olduğu anlamına gelmez.

Böyle söylemekle birlikte Carr, genellemeler konusunda çok dikkatlidir. Ona göre, tarihte herşey aynı ölçüde önemli olmadığı gibi, bakış açısına bağlı olarak, herşeyin doğru ya da yalan olacağı da söylenemez. Genel yorumlar ve ona bağlı sorular en açık şekilde aydınlatılmalı, böylece onları oluşturan somut bildirimleri ayırma ve inceleme olanığı sağlanmalıdır. Tarihçilerin bulanık genelleme, izlenimsel yorum ve yanlış bütüncül savlardan kaçınmaları için açık bir anlatım gereklidir (27). "Herşeyi

---

(26) Bknz. a.g.e. sf.90-91 (Carr, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık isimli kitabında da sf.52 aynı soruna değinir.)

(27) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, sf.68-69.

bilmek ve tanımak" gibi olanaksız bir amaç tarihin güvenilirliğini zedeler. Günümüzün gerçek tarih araştırmalarıyla ilgisiz,"en geri bilgiçliğin karanlık mağaralarına sığınmış geçersiz bir tarih yazımı anlayışından kaynaklanan" yanlış anlamalar nedeniyle, amacı geleceği aydınlatmak ve geçmişı açıklamak olan tarihten vazgeçilemez (28). Carr'a göre, en karmaşık doğal varlık olan insanın incelenmesinde tarihte, fizikçinin karşılaştığı türden farklı ve daha fazla zorluk olsa da amaçları ve yöntemleri benzer.

4- "Tarihte insan kendini gözlediğinden,tarih zorunlu olarak öznedir." savını da eleştiren Carr'a göre,iradenin de işe karıştığı insan eylemlerinin nedenlerini araştıran tarihte ve toplumbilimlerde gözlemci-gözlenen ilişkisi söz konusudur. Tarihçinin görüş açısı bütün gözlemlerine katılır. Tarih bütünüyle göreliliğin içindedir (29).

Carr,"Tarih tekerrürden ibarettir" savına da değinir: Tarihi bilince sahip kişiler arasında tarihin kendini yinelemesinin bir nedeni de,aktörlerin,önceki oyunun finalini bilmeleri ve eylemlerini değiştirmeleridir. Carr'a göre Bolşevikler, Fransız Devriminin bir Napolleon çıkarıldığını bildiklerinden, kendi önderleri içinde Napolleon'a benzeyen Troçki yerine,Stalin'e güvendiler.Fakat, bu süreç tersine işleyebilirdi. Carr, insan davranışlarının analiz ve öngörüye konu olmakla, önceden uyarılmış olacaklarını ve böylece eylemlerin değişebileceğini, dolayısıyla öngörü ne kadar doğru analizlere dayansa da, kendisinin boşa çıkmasına yolaçabileceğini savunur (30). Carr'a göre, gözlemci ile gözlenen,toplumbilimci ile verileri ve tarihçi ile olguları arasındaki etkileşim sürekli ve değişken olup,tarih ve toplumbilimin ayırteğici özelliği budur. Carr,çağdaş fizikte de gözlemci-gözlenen ilişkisinin değişken olmasıyla bütün ölçülerin doğalarından gelen bir

---

(28) Bknz. a.g.e. sf.69 son prgr. (Carr, burada yine Akademik-geleneksel-tarihe yükleniyor.)

(29) Bknz. Tarih Nedir, sf.93

(30) " " " " .94-95

değişime uğradıklarını düşünür. Özne de, nesne de gözlemin nihai sonucuna girerler klasik bilgi teorilerinin tersine, çağdaş bilimde bilgi süreci özne ile nesnenin karşılıklı etki ve bağımlılığı ile mümkündür ve bu toplumbilimler için de geçerlidir.

5- Tarihin, bilimden farklı olarak, din ve ahlak sorunlarıyla da ilgilendiği savına gelince, Carr "ilahi tarih-teknik tarih" ayrımı yapar. Ciddi bir astronom olmak, evreni yaratan ve yöneten bir Tanrı inancıyla bağdaşabilir ama, evrensel gidişin prensipleriyle oynayan bir Tanrı inancıyla bağdaşmaz .

Ciddi bir tarihçi de, tarihin akışını düzenlemiş ve ona bir anlam vermiş olan Tanrıya inanabilir ama, olaylara müdahale eden bir Tanrıya inanamaz. Carr'a göre tarihçilerin yazabileceği biricik tarih türü teknik tarihtir.

Tarihçi, ahlâkçıdan farklı olarak, yazılarında andığı bireylerle ilgili ahlaki yargı bildirmez. "...Tarih adına yargıçlık taslayıp, tarihin görevi bu olduğu inancıyla, şunu mahkûm edip, bunu bağışlayanlar... genellikle tarih duygusundan yoksundurlar..." (31).

Geçmişte işlenen suçlardan etkilenen insanların, örneğin Hitler ve Stalin'nin kurbanlarının durumu, tarihçinin ahlak yargısında bulunmasını meşru kılan bir faktör olsa da bu çağdaş tarihçinin baş sıkıntısıdır. Carr, bireylerle ilgili ahlaki yargı vermede direnenlerin, bazan bilinçsizce toplumlar için özür hazırladıkları düşüncesindedir. Övgü dolu yargıların da suçlama kadar yanlışa yol açacağını belirtir ve Max Weber'e katılarak, tarihin bireylerle ilgili değil de, kurumlarla ilgili yargıda bulunmasını önerir.

"..Tarihi olgular bir ölçüde yorum gerektirirler, tarihi yorumlar ise her zaman ahlak yargılarıdır...değer

---

(31) Bknz. a.g.e. sf.103. Carr bu alıntıyı B.Croce (History as the story of Liberty-İngilizceye çeviri 1941, sf.47)'den yaptığını dıp notta belirtir.

(32)(33)Bknz.a.g.e. sf.104-105 (From Max Weber:Essays in sociology 1947).

yargılarını işin içine katarlar" (32).

Carr, tarihte yengi ve yenilgi sorunlarını da ihmal etmez. Yenilenlerin zararlarını, bazılarının çok kazançlı çıkmasıyla dengeleyecek bir ölçüt yoktur, fakat, bir denge kurmak gerekir. Günlük yaşamda ehven-i şer seçimi yapmak zorunluluğumuzu anımsatan Carr'a göre, bu sorun tarihte bazan "gelişmenin bedeli" ya da "devrimin fiyatı" vb. kavramları altında tartışılrsa da, bu yanıltıcı bir adlandırmadır (33).

Mantık ve matematik formüllerinin fizikte oynadığı rolün aynısını "iyi" ve "kötü" gibi kavramların da tarihte oynadığını belirten Carr'a göre, bunlar düşüncenin vazgeçilmez kategorileridir. Bu kavramlara özgül tarihi içerik verilmesi, tarihi bir süreçte gerçekleşir. Ahlaksal kavramlarımızı oluşturan kültür ortamı da tarihin eseridir. Kavramlara verilen içerikler tarih boyunca zamandan zamana, bölgeden bölgeye değişir ve bunların pratik etkileri, ancak tarihi bağlamları içinde anlaşılabilir ve tartışılabilir (34).

Carr, tarihi eylemlerin yargılanabileceği soyut ve tarih-üstü bir ölçüt kurmanın olanaksız olduğunu düşünür. Bu ölçüt kutsal bir otoriteden, doğadan ya da akıldan çıkarılsa da, bu girişim tarihe aykırıdır ve onun özüyle çelişir. Bu, sorgulamalarında tarihçinin dogmatik bir yanıtı olması demektir ki, bu tarihçi çalışmaya gözü kapalı ve görevine ihanet içinde başlamaktadır (35).

Carr'a göre tarih harekettir ve hareket karşılaştırma demektir. Tarihçilerin ahlaki yargılarını "ilerici-gerici" gibi karşılaştırmalı kelimelerle anlatmaya, "iyi-kötü" gibi "uzlaşmaz mutlaklarla" açıklamaktan daha fazla yönelmelerinin nedeni budur. Her gurup tarihten kaynaklanan kendi değerlerini savunmak için rakiplerini hakaret dolu sıfatlarla (burjuva, totaliter vb.) damgalar. Ciddi tarihçi kendi değerlerinin tarih-üstü bir nesnelliği olduğunu söylemeyerek, bütün değerlerin tarihi olarak koşullandırıl-

---

(34) Bknz. Tarih Nedir, sf.108-109

(35) (36) Bknz. a.g.e. sf.110-111

mıslıklarını benimseyen tarihçidir. İnanc ve değerlerimiz tarihin parçaları ve tarihi araştırmanın konusudurlar (36).

Carr, yeniden "Tarih bilim midir?" sorusuna döner: Bilim kelimesi öylesine farklı bilgi dallarını kapsar ki, bu soruyu soranların, savunanlardan daha önce karşı tezlerini kanıtlamaları gerekir.Carr'a göre bu tartışma, edebiyat adıyla anılan insan bilimlerinin egemen sınıfın kültürünü, fen bilimlerinin ise bu sınıfa hizmet eden teknisyenlerin becerilerini temsil ettiğini varsayan eski bir önyargıya dayanır (37). Tarihçiyle jeolog arasındaki uçurum, jeologu fizikçiden ayıran uçurumdan daha derin olmayıp, bazı noktalarda birleşirler. Bütün bilim adamları ve tarihçiler insanın,çevresini anlamak ve çevresine egemenliğini geliştirmek amacına bağlı olarak, insanın çevresiyle etkileşimini inceleyen farklı dallarda çalışırlar. Varsayımları ve yöntemleri detaylarda ayrılmakla birlikte "...tarihçi ve fizikçi açıklama aramak gibi temel bir amaçta ve sorup yanıtlamak gibi temel bir süreçte birleşirler."Bütün bilim adamları gibi tarihçi de sürekli "niçin"diye sorar (38).

D- "TARİHTE NEDENSELLİK"

Carr, Herodotos ve Thukydides'in açık bir neden anlayışına sahip olmadıkları için çok az izleyici bulduklarını; 18. yy. da Montesquieu'dan başlayarak, tarihçi ve filozofların tarihi olayların nedenlerini ve bunları yöneten yasaları bularak, insanlığın geçmiş deneyimlerini düzenlemekle uğraştıklarını savunur.

Tarih incelemesi nedenlerin incelenmesidir, diyen Carr, nedenler ve yasaların;mekanik,biyolojik, bazan meta-

---

(37),(38) Bknz. a.g.e. sf.112-114 (Carr, tarih ve tarihçinin amacının ne olduğu sorusuna yanıtlarını, diğer kitabının "Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir"ve "umut olarak tarih" başlıkları altında çeşitlendirir. Ayrıca bu çalışmada Bölüm-B'ye bakınız.)

fizik,ekonomik ya da psikolojik etmenlere dayandırıldığını belirtir ve tarihin düzenli bir neden-sonuç ilişkisi içinde,geçmişin olaylarını sıralamaktan ibaret olduğunda uzlaşım sağlandığını ekler (39).

"Yasa" konusunda önceki söylediklerini anımsatan Carr, günümüzde tarihi yasalardan da, "neden" sözcüğünden de vazgeçildiğini;açıklama, yorum, durumun mantığı, olayların iç mantığı, nasıl olduğu gibi deyişlerin tercih edildiğini; bazılarının da mekanik, psikolojik, biyolojik ve diğer nedenler arasında ayırım yaparak, tarihi nedeni, kendine özgü bir öge saydıklarını; ancak, kendisinin "neden" sözcüğünü benimsediğini belirtir.

Carr'a göre, "neden" sorunu karşısında, tarihçi önce aynı olaya birkaç neden gösterip, sonra bunları bir sıra düzenine indirgemek ve belki hangi neden/nedenlerin ana neden olarak alınması gerektiğini kararlaştırmak eğilimindedir. Her tarih tezi nedenlerin önceliği sorusunda odaklaşır (40).

H.Poincaré'nin "bilimin hem basitlik ve birliğe, hem de çeşitlilik ve karmaşıklığa doğru geliştiği, bu ikili ve çelişkili görünen sürecin, bilginin gerekli koşulu olduğu" savını anımsatan Carr, bunun tarih içinde de geçerli olduğunu; araştırmasını derinleştirirken, sürekli yanıtlar toplayan tarihçinin, nedenlerin çoğaltılması kadar, basitleştirilmesiyle de uğraşması gerektiğini belirtir (41).

Carr'a göre,determinizm (olup, biten herşeyin belli neden/nedenleri bulunduğu ve bunlar değişmedikçe farklı bir şeyin olamayacağı inancı), tarihin ve bütün insan eylemlerinin bir sorunudur.Herşeyin, ilkece doğruluğu araştırılabilir nedenlerce belirlendiği aksiyomu, çevremizdeki olayları anlama yetimizin bir koşuludur.Bu olmazsa, yaşam da anlamsız olurdu. "Bu varsayım yapılmadıkça tarih de imkansızdır" diyen Carr, günlük yaşamda insan eylemlerinin,bakış açısına bağlı olarak, hem özgür hem de

---

(39) Bknz. a.g.e. sf. 115-116

(40),(41) " " " . 118-120

belirlenmiş oldukları düşüncesindedir.

Normal ergin insanların sorumluluklarını toplumsal yaşamın bir koşulu olarak gören Carr, neden ve ahlaki sorumluluğu ayrı kategorilerde görür (42).

Tarihte neden ve rastlantı ilişkisine de değinen Carr'a göre, rastlantı; tarihçinin asıl araştırmak istediği "...ardardalık dizilerinin arasına giren...onlarla çatışan neden-sonuç dizilerinin ifadesidir.." Carr, bazı tarihçilerin rastlantıyı birbirinden bağımsız iki nedensellik zincirinin çarpışması biçiminde açıkladıklarını belirtir (43). Sınavda başarısız olanların, sonuçların şansa bağlı olduğunu söylemeleri gibi, tarihi olayların tepesi yerine çukurunda yeralan bir toplumda, tarihte şansın ya da rastlantının rolünü önemseyen teoriler egemendir. Bütün olgular tarihi değildir; fakat, tarihi olan ve olmayan olgular arasındaki ayırım değişmez olmayıp, bir olgu konuyla bağlantısına göre gerektiğinde tarihi olgu olarak seçilebilir. Nedenleri sıra düzenine koyması, bir nedenler dizisinin daha çok anlamlı olduğuna karar vermesi tarihçinin yorumunun özüdür.

"Tarihçinin dünyası, bilim adamının dünyası gibi, gerçek dünyanın bir fotoğrafı değil, onu az ya da çok etkinlikle anlamasını sağlayan bir çalışma modelidir" Tarihçi, geçmişte bulabildiği deneyimlerden, mantıklı açıklama ve yorumuna uygun bölümleri eleyerek, bundan bir eylem kılavuzu çıkarır (44). Tarih, gerçekliğe yalnızca bilimsel ve nedensel yaklaşımların seçmeci bir sistemidir.

Carr, belirli bir amaca yarayıp, yaramadığına göre bazı açıklamaları akılcı, diğerlerini rastlantısal ya da akıl dışı gördüğünü anımsatarak, tarihte nedensellik araştırmasının anahtarını da bu amaç gözetme fikrinde bulur ve bunun da zorunlu olarak değer yargılarına dayandığını belirtir. (45)

---

(42) Bknz Tarih Nedir, sf.120-126

(43) Bknz. A.g.e. sf.130

(44) Bknz. A.g.e. sf.136-137

(45) " " ".140-141

Carr, Fontana ile söyleşisi sırasında,tarihin açıklamalarını bireysel kişilere dayandırdığında, neden-sonuç ilişkisi kurmanın kolay görünmesine karşın, toplumsal tarihte neden-sonuç ilişkisinin nasıl kurulacağı sorusu karşısında şunları savunur: Hiçbir önemli olay tek bir nedenin sonucu olamaz;bu günlük yaşama ve tarih için de geçerlidir.Örneğin, Çar II. Nikola son derece aptal, Lenin ise siyasal bir dehaydı. Bu kişisel etmenlerin olayları etkilemesi olasıdır ama, Ekim Devriminin en önemli nedenleri Rus toplumunun derinliklerinde aranmalıdır (46).

"Tarihte belirleyici nedenlerin araştırılması" soruna gelince,tarihsel olayların nedenlerinin araştırılması konusunda Carr, değişik görüşleri ele alır ve eleştirir: Tarihsel olayların içeriğini oluşturan insan edimlerinin ardında çözümü olanaksız güdülerin olduğu ve tarihin akışının aktörlerin davranışları toplamından ibaret olduğu görüşüne değinen Carr, buna karşılık, öyleyse "...binlerce bireyin kimi ortak nedenlerle açıklanabileceği nasıl düşünülebilir?" diye sorar. Hitler olmasaydı Nazizm başarılı olabilirmiydi ya da Napolleon, Waterloo Savaşını kazansaydı ne olurdu, türünden varsayımlarla uğraşmanın, toplumun gelişimini belirleyen etmenlerle ilgili bilgisizlikten kaynaklandığını belirten Carr, küçük rastlantıların tarihin akış yönünü değiştirebileceğine inanmaz. Montesquieu'nun "...eğer bir meydan savaşı, bir devletin yıkılmasına tek başına neden olmuşa, bu ancak o devleti bir tek savaşla yıkılacak duruma getirmiş olan genel bir nedenin bulunmasıyla açıklanabilir;kısacası bütün bireysel etkenler ana gidış doğrultusunda yer alırlar" (47) biçimindeki görüşünden de destek alarak, tarihte belli nedenler ve sonuçların ayırte dilmesinin olanaklı olduğunu savunur.Herşeyin, öngörüsü olanaksız rastlantılara bağımlı

---

(46) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, sf.15-16

(47) " " " Carr, bu alıntıyı Montesquieu (Charles Lois'de Secondet, 1689-1755)'den yaptığını belirtmiş. (kaynak bildirmemiş).

olması durumunda, tarihçinin rölünün "olayları üst üste yığarak yazgıyla bağlamaktan ibaret kalacağını" belirtir (48). Olayların "tanrısal yazgının gizli düzenine" bağlı olduğunu, rastlantı ya da tarihin de "Tanrının parmağı" olduğunu savunan yazgıcı anlayışın her türlü bilimi olanaksız kıldığını belirten Carr, insan yaşamını somut bir etkenin belirleyeceğini öne süren etkili tarih akımlarını ayrıntılı olarak inceler (49).

E- "İLERLEME OLARAK TARİH"

Carr'a göre, geçmişteki alışkanlık ve derslerin yarınlara taşınması olan geleneğin aktarılması ve olup bitenlerin sonraki kuşaklar için kaydedilmesi, tarihin başlaması demektir. "Tarihi düşünüş her zaman bir amaca hizmet eder" Tarihçi NİÇİN sorusundan sonra NEREYE diye sorar (50).

Carr, tarihin anlamı üzerine değişik filozofların görüşlerini eleştirirken; tarihin bir hedefe doğru ilerlediğini savunan orta çağ teleolojik görüşünün, dünyevi niteliğini kaybetme pahasına da olsa, tarihe bir anlam ve amaç kazandırdığını belirler. Ona göre, tarihin hedef kazanması demek, tarihin sonu demektir (51).

Aydınlanma filozofları tarihin yasalarıyla doğa yasalarının bir olduğunu söylediler, fakat doğanın bir hedefe doğru ilerlediği nasıl temellendirilecekti? Carr'a göre, insanın

---

(48) A.g.e. sf. 50'deki bu alıntı Gabriel Bonnot de Mobly (1709-1789)'dan aktarılmıştır. (Kaynak belirtilmemiş).

(49) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık sf. 51. Carr bu alıntıları Leopold Von Ranke (1795-1886)'dan aktardığını belirtir. Tarihte belirleyici etmenleri (coğrafyacı, ırkçı, ekonomici, biçim-bilimci) öne çıkaran görüşleri de eleştirdiği bölümü ileride göreceğiz.

(50) Bknz. Tarih Nedir, sf.142-143

(51) Bknz. Tarih Nedir, sf.147-148

özü önceki kuşakların deneyimlerini biriktirip,gizil yetilerini geliştirmektedir.Toplumsal ilerlemenin temeli kazanılmış niteliklerin geçişidir ve tarih kazanılmış becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi içinde bir ilerlemedir. Carr, başlı-sonlu bir ilerleme anlayışını yadsır ve başlangıç olarak alınacak bir uygarlığın bir buluş değil, bazan parlak sıçramaların da görüldüğü çok yavaş bir gelişme süreci olduğunu savunur. Tarihin nihai bir amacı olduğunu savunmanın dini bir motiv olduğunu, ve bunun tarihin dışında bir hedef olduğu görüşüne açılacağını belirten Carr, nihai bir amaç gütmenin insan akli için çekici olduğunu savunur.

"Tarihin içeriği yalnızca biz ona yaklaştıkça gerçekleşir (52) diyen Carr, düz bir çizgi boyunca ilerleme yerine,ilerleme ve gerileme dönemleri olduğu (kopuk çizgi) anlayışını benimser.

Toplumsal bir varlık olan insanın evriminin, teknolojik ilerlemenin gerisinde kalıp,kalmadığına dikkat çeken Carr,20. yy.da toplumun düzenlenmesinde bir ilerleme olup, olmadığı konusunda kuşkuludur.

ilerleme soyut bir terim olmasına karşın, insanlığın amaçları somuttur ve tarihi süreçte zaman zaman ortaya çıkar. Carr, tarihte yetkinliğin olanaksızlığını savunan dinbilimciler ve gizemcilerle aynı fikirde olduğunu ve yeryüzünün birgün cennet olacağına inanmadığını;ne olduğunu öngörmemiz gerekmeyen,hedefi belirsiz bir ilerlemeye inandığını belirtir. Böylece sınırsız bir ilerleme anlayışı olmaksızın toplumun ayakta kalabileceğinden de kuşku lu olan Carr,gelecek kuşaklara karşı ödev ilkesinin, ilerleme anlayışının doğrudan zorunlu bir sonucu olduğu düşüncesindedir.

Carr,nesnellik sorununa da tarihte ilerleme çerçevesinde değinir: Tarihte nesnellik,olgu ile yorum arasındaki ilişkide geçmiş ile bugün ve gelecek arasındaki ilişkide aranmalıdır. "Mutlak doğru" kavramı bilime de tarihe de aykırıdır.Önceki bir yargıya karşı çıkan tarihçi

"mutlak yanlış olduğu için değil,yetersiz ya da tek yönlü ve yanıltıcı olduğundan ya da sonraki kanıtlamalarını etkisizleştirdiği için reddeder" (53).

Carr'a göre nesnelik ölçütü, anlamlı olanla rastlantısal olanı ayırabilmek için gereken bir anlamlılık ölçütüyle aynı şeydir. Bu da gözetilen amaca bağlıdır. Fakat, bu da evrilen bir amaçtır, çünkü geçmiş yorumlarında bir evrim ortaya koymak tarihin zorunlu bir işlevidir.

Değişmenin kendisini sabit etmenlerle açıklamaya karşı çıkan Carr, değişmeyi "tek mutlak" olarak görür. Tarihte "mutlak", geçmişte ve şimdi kendisine dayandığımız bir şey değil; çünkü bugünün bütün düşünceleri zorunlu olarak görelidir, çünkü oluş halindedirler. "Mutlaklık, bizim geçmişi yorumlamamız açısından bir mutlaklıktır... böylece her yorum kendi mekanı ve zamanı içinde doğrudur şeklindeki görelî bakış reddedilmiş olunur". Geçmiş olayları düzenleyip, yorumlamamız tarihteki yönlenme duygusu yardımıyla gerçekleşir (54). Bu da biz ilerledikçe sürekli evrilir.

Carr'a göre "geçmişin yorumunun anahtarı gelecektedir ve ancak bu anlamda tarihte nihai bir nesnellikten sözedilebilir". Geçmiş ve geleceğin birbirini aydınlatmaları tarihin hem temellendirilmesi, hem de açıklanmasıdır (55).

Bir tarihçinin nesneliği, a) kendi konumunun sınırlı bir bakışa olanak verdiğini anlamış olmasıyla, b) sağlam ve sürekli bir kavrayışla kendi görüş gücünü geleceğe yansıtabilme yeteneği olmasıyla ilgilidir. Uzak görüşlü kimseler nihai ve nesnel niteliği yüksek tarihler yazabilirler. Tarihçi, ancak geleceği anlamaya doğru yaklaştıkça nesnelliğe yaklaşabilir (56).

Carr'a göre, tarihçiliğin kendisi, olaylar sürecine devamlı derinleşen bakış açıları sağlamak amacı anlamında, ilerleyen bir bilimdir. Tarih, geçmiş olaylarla geleceğin

---

(54) Bknz. a.g.e. sf.161-162

(55) " Tarih Nedir, sf.163-164

(56) " a.g.e. sf.164-165

derece derece ortaya çıkan amaçları arasında bir diyalogdur. Tarihçinin geçmişi yorumlaması, anlamlı ve ilgili olguları seçmesi, yeni amaçların derece derece ortaya çıkmasıyla evrilir.

Carr bu görüşlerini bir örnekle açıklar: Siyasal hak ve özgürlüklerin örgütlenmesi ana amaç olarak görüldüğü sürece, tarihçi geçmişi hukuksal ve siyasal terimlerle yorumlamış; amaçlar öne geçince, tarihçi de geçmişi iktisadi ve toplumsal açıdan yorumlamaya yönelmiştir. Şüpheli biri eski yorumu daha doğru bulabilir, "... hepsi kendi dönemi içinde doğrudur... eski yorum reddedilmiyor, yenisinin içine hem katılıyor, hem de onun içinde aşıyor..." (57).

Tarihi yargılamanın nihai ölçütü tartışmasına da giren Carr, Hegel'in "tarihte yalnızca devlet kuran halkların dikkatimize değdiği" (58) yargısına ilkece katıldığını belirtir ve tarihçinin yensin ya da yenilsin bir şey başarmış olanla ilgilendiğini savunarak, tarihte yargı ölçütü için evrensel geçerlilik savından uzak bir "en iyi iş gören" ölçütü önerir. Fakat, tarihte daha ileri gelişmelere gebe başarısızlıkların (ertelenmiş başarının) olduğuna dikkat çeker.

Carr'a göre, 1920'lerin tarihçisi, 1880'lerin tarihçisine göre nesnel yargılamaya daha yakın, 2000'lerin tarihçisi ise belki çok daha yakın olacaktır. O halde tarihte nesnellüğün şimdi varolan "bazı değişmez yargı ölçütlerine dayanmadığını ve dayanmayacağını", ancak, tarihin akışı ilerledikçe beliren bir ilerleme ölçütüne dayanabileceğini söylemek doğru olur. Carr'a göre, "Tarih, yalnız geçmiş ve gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman anlam ve nesnellik kazanır." (59).

Carr, tarihi yargılamanın nihai ölçütünün gelecekte olduğunun böylece açıklandığında, buna karşı çıkanların "olan" ile "olmalı" arasındaki ayrımın mutlak olduğu ve

---

(57) Bknz. a.g.e. sf.165

(58) " " " .168

(59) " " " .170-173

değer yargılarının olgulardan çıkarılamayacağı savlarını da zayıflattığını düşünerek,şunları ekler:"Değerler, olguların içine girerler ve onların vazgeçilmez bir parçasıdırlar." Çevremizle etkileşmemiz ve ona egemen oluşumuz, değerlerimiz aracılığı ile gerçekleşir. Zaten, tarihi bir ilerleme öyküsü yapan da budur.Tarihte ilerleme, olgularla değerlerin etkileşimi ve bağımlılığı ile gerçekleşir. Nesnel tarihçi bu sürece derinlemesine giren tarihçidir. Olgu-değer karşıtlığı kurmak yanlıştır (60).

Tarihçi,olgu ile değer arasında dengededir ve bunları birbirinden ayıramaz. Carr'a göre, durağan bir dünyada olgu-değer ayrımı yapma zorunluğu olabilir; fakat, özünde değişim,hareket ve ilerleme olan tarih,durağan bir dünyada anlamsız olurdu.

Hakiki tarih, tarihin içinde bir yön duygusu bulan ve bunu benimseyen kişilerce yazılabilir.

Carr, bir yerden gelmiş olduğumuz ile, bir yerlere doğru gitmekte olduğumuz inancının birbirine sıkıca bağlı olduğunu,gelmeye inanmayan bir toplumun, geçmişteki ilerlemeyle de ilgilenmeyeceği düşüncesindedir (61).

F- YENİBİR TARİH ANLAYIŞINA DOĞRU

"Geleneksel Tarih Anlayışının Bunalımı" üzerinde duran Carr'a göre, tarih 19.yy.da moda olan tarih, mark-sist akımda sosyal çözümleme aracı, büyük bir çoğunlukta ise kralların ve iktidarların prestijini koruyup, yüceltme ve sosyal düzeni haklı gösterme aracı olarak kullanılmıştı. Bunlar akademilerde egemen olunca,eleştirici bakışa sahip her girişimi engellemeye ve uyuşturucu bir tarihin yayılmasına çalıştılar.

Carr'a göre,"Tarihçilik, aydınlanma düşüncesinin devrimcilere kazandırdığı şeye karşı tepkiydi" ve sonunda tarih bilimini olayların işleyişini açıklayacak bir

---

(60) Bknz. a.g.e. sf.174

(61) " " " .175-176

mantıktan yoksun somut olgular yığınınını inceleyen bir dala dönüştürdüler.Tarihsel olayların ötesinde,yazgının gidişini belirleyen "Tanrısal El" ve "Ulusal Ruhtan başka hiçbir gerçeklik olmadığı anlayışına ulaşılınca, böyle bir tarihin bilim olamayacağını savunan filozoflar ortaya çıktı. Bu açıklamalar yardımıyla, "Tarih bilim midir?" sorusunun ortaya çıkış nedenlerinden birini daha, Carr'a göre, öğrenmiş olduk.

"Her Kuşak Tarihi Yeniden Gözden Geçirmelidir" diyen Carr,bütün dünyada öğrencilerin tarih derslerinden, gereksiz ayrıntıları ezberlemek zorunda bırakıldıkları için, tiksindiklerine dikkat çeker.

Bu arada yayıncıların da tarihi değiştirip,hoşa gidecek biçimde sunduklarını,önemsiz fıkralarla süslediklerini ve daha da kötüsü tarihin "sağlıklı kanılar oluşturma" ve çağı geçmiş dünya görüşlerinin propogandasına alet edildiğini anımsatarak,Jose Ingenieros'tan bir alıntı yapar:
"Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir.Eski insanlar düzenin tarihsel değerlerini kendi çıkarlarına uydurarak tarihi çarpıtıp, bırakıyorlar. Putlara tapınma anlayışını yıkıp,tarihe bir yön vermek gençlerin işidir.Zamanla yeniden gözden geçirilmeyen tarih yavaş yavaş ölür ve toplumsal oluşumun dramatik iniş çıkışlarının yerine söylence-lerin durgun görüntüsü geçer" (62).

Peki, sıkça yeniden düşünülecek bu tarih nasıl olmalı ki,insanların gereksinimlerini karşılayabilsin ? Taşlaşmış akademik tarihin alternatifi nasıl bir bilimdir ?

Carr, bu sorularının karşılığını bu kez Antonio Gramsci'nin tarih tanımıyla verir:"Bir toplum içinde yaşayan,çalışan, didinen ve kendi kendisini iyileştiren insanlarla, ne kadarı olanaklıysa o kadar çok insanla, bütün dünyanın insanlarıyla ilgilenen bilim dalı" (63).

"Bütüncül Tarih" in önemini vurgulayan ve geleneksel tarihin ekonomi ve siyaseti ayrı ayrı ele almasını da eleştiren Carr,bu tutumla toplumun nasıl ve niçin gelişt-

---

(62) Bknz. a.g.e. sf.26 Tarih yazımında Nesnelik ve Yanlılık.

(63) " " " .28-30

ğinin anlaşılamayacağını savunarak, insanlığın geçmişini anlamının yeni bir şekli olarak, Pierre Vilard'ın "bütüncül tarih(historia total)" deyişini gündeme getirir. Bu deyişi de toplumun gelişimini belirleyen bütün verilerin evrensel bir sentezini çağrıştırdığı için "bütünleştirici tarih" biçiminde önerir. Burada yapılan iş, siyaset veya ekonomi gibi somut bir alan araştırılırken, başka alanların verilerini de araştırmaya katmaktır (64).

"Tarihin Belirleyicisi Olarak İklim ve Toprak" konusunda ise, coğrafi etmenlerde tarihsel olayların akışını açıklayacak anahtar arayanların bolluğuna dikkat çeken Carr, Lucien Febvre'den bir alıntıyla, toplumların coğrafi çevreyle ilişkilerinin nasıl olduğunu araştırmanın doğru; fakat toprağın ve iklimin insanlara etkisini sormanın yanlış olduğunu savunur.

Ona göre, siklonların yolactığı atmosferik elektriklenmeden ve ozon dalgalarından Rönesans hareketleri doğduğunu, güneşteki lekelerin ekonomik bunalım ya da kalkınmaya yolactığını ve kuraklığın 17. yy. İspanya'sının çöküşüne neden olduğunu savunan "bu tür kuruntular kendilerine bazan sayısal verilerle ciddi bir izlenim vermeye çalışmaktalar" (65).

"İrk Kuramları" na gelince bu konuda tarihte belirleyici etmen olarak ırkı görenlerin kendi ırklarının diğerlerine egemen olmak üzere yaratıldığını düşündüklerini belirten Carr, Tarihin kendisinin bunu yalanladığını, ırkçı kuramların kölelik ve sömürgeciliğin savunulmasına yaradığını ekler. Carr'a göre, genellikle beyaz ırkın da diğerlerinden üstün olduğunu savunan tarihçiler, insanlığın kültürünün Eski Yunan'da ortaya çıktığını ve Avrupa'da geliştiğini, "Çinlileri unutarak" ileri sürerler (66).

"Tarihte Nesnellik Olanaklı mıdır ?" sorusuna Carr, "What is History" isimli çalışmasının çeşitli yerlerinde değinir ve bundan ne anladığını diğer kitabında daha net

---

(64) Bknz. a.g.e. sf. 46-47

(65) " " " . 51-53

(66) " " " . 53-56

olarak belirler:insanlığın geçmişini nesnel olarak tanımanın olanaklı olup olmadığının tartışılması.Bir başka yerde de tarihçinin çalışmasının geçerli olup, olmadığını ifade ettiğini ekler.

Carr'a göre, tarihçi geçmişle ilgili bütün verileri, ömrü yetmeyeceği için, öğrenemez. Temel sorunlarını yorumlamada kullanabileceği olguları seçtiği bu zorunlu süreç gerçeğin bozulmasına yol açabilecek kadar tehlikelidir. Örneğin,tarihçinin,Fransız Devrimini insanlığın ilerlemesini belirleyici ya da yıkıcı bir etken gibi savunması için,olguların olumlu ya da olumsuzlarını seçmesi yeterlidir. Yan tutmayıp, nesnel davranmak istese bile, onun tarihçiliği sosyal-siyasal-ideolojik tutumlarından etkilendir. Carr, 'tarihsel yorumların,apaçık göreliliğin güzel bir kanıtı" olduklarını vurgulayarak, Fransız Devrimiyle ilgili üç tipik yorum ele alır ve bu yorumlar arasındaki farkın renksiz bir çizimle,renkli bir fotoğraf arasındaki fark gibi olduğunu savunur. Carr'a göre,tarihçiler arasındaki görüş ayrılıkları yüzeysel olup, bağdaşmaz gibi görünen iki tutum birbirlerini tamamlayıcı bir senteze götürülebilir (67).

"Yeni Bir Tarih Anlayışı İçin" dikkatlerimizi çeken Carr'a göre, tarih boyunca toplumların gerçek özelliği eşitsizlik,sosyal tabakalaşma, yöneten-yönetilen,sömüren-sömürülen biçiminde bölünmedir ve bu gerçek gözönüne alınmazsa, tarihte olup bitenlerden hiçbir şey anlaşılmaz.

Carr, "Akademik (geleneksel) tarih" - "Yeni tarih" ayrımını iki kitabında da önemle vurgulayarak geleneksel tarih'e ağır eleştiriler yöneltir. Geleneksel tarihin sıkça yinelediği sınıfsal nitelermelerin,mekanik bir şekilde kullanımına karşı çıkararak, "burjuva" ve "proleterya" gibi terimlerin statik şeyler olmadıklarını; sınıfın bir nesne gibi ele alınamayacak kadar değişken tarihsel gerçeklik olduğunu belirtir.

Carr,tarihçinin su iki kuralı dikkate almasını ister:

"1-Bir toplumu oluşturan sınıflar arasındaki ilişki-

leri anlamadıkça toplumun gelişimi kavranamaz.

2- Sınıfları belirleyen ölçütler, anlaşmazlıkların nesnel nedenleri(üretim sürecindeki ilişkiler, mülkiyetin dağılımı , artı değerın sahiplenilmesi) araştırılmalıdır" (68).

Böylece,sosyal yapıları statik biçimde gören "toplumsal tarih"in kabul edilemezliğinin nedeni görülür. İlişkilerden soyutlanmış bir işçi hareketleri tarihi yazılamayacağına, ilişkilerin üretimin bütün elemanlarıyla ilişkileri açısından yazılması gerektiğini belirtir.

"Toplumların Tarihsel Açından İncelenmesi" nin önemine değinen Carr'a göre,tarih incelemesi, nüfus, ekonomi, siyasal örgüt ve kültür organlarının birbirinden soyutlanmış incelemelerinin basit bir toplamına indirgenemez. Tarihçi bu basit toplam yerine bunların etkileşimlerinin sentezi ile ilgilenmelidir.

Carr bu "karmaşık gerçeklik"in nasıl incelenebileceği sorusunu "birbirinden devrimsel dönüşüm dönemleriyle ayrılan,görece durağan aşamalardan kurulu, kesikli bir süreç" anlayışına dayanarak açıklamaya çalışır (69).

"Araştırma Yöntemleri" ne ilişkin olarak tarih araştırmalarında "ekonomik model"yönteminin kullanılabilceğini savunan Carr'a göre; "Model", araştırma konusunun ölçek ve kapsamının küçültülmesi biçiminde kullanılmayıp, yalnızca karmaşıklığı azaltmak amacıyla kullanılır; yazar şöyle bir "model" tanımı da verir;

Model "Bir olguyla ilgili bilgilerin biçimsel olarak sunulması olup ; bu tasarımlar olayın önemli öğelerine ilişkin bir dizi varsayımlarla anlatıma kavuşturulurlar" (70) .

Ekonometrinin bugünkü verilerden ve kurallardan hareketle gelecekteki verileri öngördüğünü belirten Carr'a göre, buna karşılık ekonomi tarihçisi geçmişin bilinen iki değişik ve birbirini izleyen anından yola çıkarak birinci-

---

(68) Bknz. a.g.e. sf.95

(69) " " " .99

(70) " " " .112

lerdeki değişimi, ikincilerde belirleyen kuralları ortaya koymaya çalışır (71).

"Dilbilimsel Araştırmalar" ın da tarih bilgisinin oluşturulmasına önemli katkılarda bulunduğunu savunan ve tarihçilerin genellemelerini "tartışmalı" diye nitelendiren Carr,metin çözümlmelerine alternatif olarak dilbilimsel araştırmalardan faydalanmayı önerir. Bir sözcüğün ardındaki ideolojik yapının ortaya konduğu bir örneği değerlendirir: Maurice Tournier, 1848'de Fransız işçilerin verdikleri bir dilekçeyi inceleyerek "halk, yurttaş, anayasa,özgürlük" gibi sözcüklerin kullanılmasından "ücretli, çalışkan,sınıf" gibi sosyal nitelikli sözcüklere geçisi karşılaştırmış ve ilerici yöndeki bir değişimi aydınlatmıştır (72).

Carr,geleneksel (akademik) tarihle ortak fazla birseyi olmadığını belirttiği ve yeni bir umut olarak gördüğü "yeni tarih"in geçmişin değil, insanların bilimi olacağını savunur. Ekonomi, kültür, siyaset vb. ayrı tarihler değil, "yalnızca insan tarihi vardır; çünkü görevi bir bütünlük oluşturan bu tablonun parçalarını bir araya getirmek olup, bu parçaların gerçek anlamlarına kavuşması da ancak toplum bütünlüğü ile ilişkileri içinde ele alınmalarına bağlıdır." (73)

Carr'a göre, tarihin amacı merakımızı gidermek ya da kültürümüzü artırmak değil, geçmişteki toplumların nasıl işlediğini ortaya çıkarıp,bugünü anlamak ve böylece insanların kendi yerlerini anlamalarına yardımcı olmaktır.

Carr, bu savına destek bulmak için Cordoba'dan bir alıntı verir: "Eski çağların tarihini dikkatle inceleyip ondan çıkan dersleri kafalarında canlı tutanlar, geleceği de aydınlık biçimde görürler,çünkü dünya baştan sona aynı özelliktedir" (74)

---

(71) Bknz. a.g.e. sf.112 Carr'ın E.Malivoud'dan alıntısı

(72) " " " .116

(73) " " " .119

(74) " " " .120, Cabrera de Cordoba (1559-1623)

Akademik tarihin, tarihçiyi çevresinden soyutladığını, düzeni savunucu bir işlev gördüğünü ve insanlara yeni ülküler aşılama çalıştığını savunan Carr'a göre, yeni tarih insanı birey olarak öne çıkarmayı, kendi yeteneklerini kullanarak bağımsız yargıda bulunma ve kendi bilinciyle geleceğini belirlemeyi öğretme anlayışını temsil eder.

Düşünürümüz, toplumu eleştirel bir bakışla incelemek isteyen yeni tarihin, teknolojinin yeni olanaklarını da kullanarak ciddi ve sağlam bir bilim dalı olmaya çalıştığını, bu oluşum aşamasında da ağır saldırılara hedef olduğunu belirtir. Carr, "tarihi her zaman uygun bir kuramsal içerikle incelemenin olanaksız olduğunu" savunanların da hiçbir bilimsel kökeni olmayan ve düşmanca bir tutumla "tarihçi yaklaşımın yoksulluğu" suçlamasını yaptıklarını anımsatır (75).

Carr'a göre; bunların, yaşadıkları toplum düzenini tehdit eden "yeni tarih"e saldırmalarından yeni tarihçi yılmayıp, bu yeni oluşumu tamamlamak için daha fazla çalışmalıdır. Çünkü onun işi diğer bilimlerle yarışmak değil, bütünü bilinçli olarak kavranması, diğer alanların, verilerinden bütünü bir görünümünü çıkarmaktır. "İnsanları işlerinden düşlerine değin tüm boyutlarını bütün karmaşıklığı ile tanıtmalıdır. Böyle bir tarih insanlar için bugünkü savaşımalarında silah, yorun, kurmalarında araçgerek olabilirse, insanlar için bir umut verebilir". (76).

---

(75) Bknz. a.g.e. sf.121/2 prg. (Carr'ın adını vermeksizin K.R.Popper'in "The Poverty of Historicism" isimli kitabındaki saldırılarına yanıt verdiğini sanıyorum. Popper, bu kitabında anti-historicist bir yaklaşım sergiler. Carr, onun bu eleştirilerinden alındığına göre, kendisini bir historicist olarak görüyor demektir).

(76) Bknz. Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık sf.122

G- CARR'IN TARİH GÖRÜŞÜ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Carr'ın her iki kitabındaki teorik savlarını dikkatle incelediğimizde, onun tarih biliminin felsefesinden çok, tarih biliminin bazı sorunları üzerinde çalıştığını hemen görürüz. Tarih alanındaki onun dier yapıtları da bu savımızı kanıtlar görünmektedir. Carr, kısacası, bir tarih filozofu değil, yetkin bir çağdaş tarihçidir.

Carr'ın teorik tarih yaklaşımlarını, tarih felsefesinde öne çıkan sorunlar açısından incelediğimizde de, onun tipik bir doğalcı-tarihselci; Popper'in deyişiyle 'natüralist-historicist' olduğunu belirtmekte bir sakınca görmüyorum. Bu saptamamızı destekleyici kanıt olarak, Carr'ın 'tarih bilim midir, değil midir' tartışmasında bütün enerjisini, tarihin bi doğa biliminden farksız bir bilim dalı olduğu yönünde harcamış olmasını gösterebilirim. Yalnızca 'tarih bilim midir' tartışmasında değil, ayrıca tarihin işlevi, amacı, ilerleme, tarihte olguların seçimi, yöntem, değişme, genelleme, gelecek, bütüncülük ve determinizm sorunlarına yaklaşımı da doğalcıdır. (77)

O'nun doğalcı bir yaklaşım sergilediğini böylece gösterdikten sonra bir de tarihselcilğine bakalım: Collingwood'a göre, 18.yy'da fizik bilimi ve yönteminin önemli başarılar kazanması üzerine, bütün gerçekliğin fiziksel olduğu anlayışına karşılık olarak; daha sonraları tarihin yıldızının parlamasıyla, bütün gerçekliğin tarihsel olduğu anlayışı ve tarihin yönteminin her tür bilgi sorununa uygulanabileceği anlayışı doğdu. (78) Troeltsch, tarihselciliği, 'tarihselcilik ve sorunları' isimli yapıtında şöyle açıklar: " İnsan hakkındaki tüm bilgi ve düşüncemizin tarihsel olduğu ve insanı ancak bu haliyle anlamak gerektiği savıyla, 'kötü tarihselcilik' ; Dilthey'in tinsel

---

(77) Bknz. Tarihselciliğin Sefaleti, K.R.Popper (Popper bu yapıtında tarihselciliği çeşitli yanlarıyla incelerken tarihselcileri doğalcı ve doğalcılık karşıtı biçimde sınıflandırır.

(78) Bknz. Tarih Tasarımı, Collingwood, sf.210

bilimler için önerdiği bir 'tarihsel düşünme metodolojisi' anlamında 'iyi tarihselcilik' Dilthey'in tarihsel görecelik kavramıyla eş anlamlıdır." (79)

Popper'in ise bu kavramı "Tarihsel öndeyinin sosyal bilimlerin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan 'ritimler' ve 'modeller', 'kanunlar' ve 'trendler'in açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzı" olarak tanımladığını anımsatmakta yarar görüyorum. (80)

Bu açıklamalar ışığında Carr'ın "tarihsel yorumların göreliliği", 'ilerleme', "geçmişin yorumunun anahtarı gelecektedir", "yeni tarih insanı kendi bilinciyle geleceğini belirlemeyi öğretme anlayışını temsil eder" gibi görüşlerine ilaveten "tarihin yarını kurmada bir araç-gereç olabileceği"ni söylediği yerlerde 'tarihselci' olarak isimlendirilebileceğini ayrıntılarıyla gösterebilirim. Zaten tarihle ilgilenen filozoflarla ilgili bir sınıflamaya gidilmesi denemelerinde, tarihi doğa bilimi yöntemleriyle açıklama (doğalcılık) girişimlerinin, A.Comte ve S.Mill çizgisinin izlenerek sonunda 'tarihsel doğalcılık'a ulaşıldığı belirtilir (81). Bu son açıklamadan hareketle, Carr'ın doğalcılığı ile ilgili olarak sunduğum kanıtların, 'tarihselcilik' yanıyla da birlikte anılması gerektiği yeterince açıktır.

Carr'ın tarih görüşünün genel karakteri böylece belirlendikten sonra O'nun görüşlerini ana hatlarıyla özetlemek istiyorum. Bu kısa özet içinde yer alan düşünceler, yukarıda ulaşılan yargıların öncülleri olarak düşünülürse, amacımıza yaklaşmış oluruz.

Önce onun tarih tanımlarını görelim: "Tarih yorum demektir". "Tarih, tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur". "Tarih kelimesi, tarihçinin yaptığı

---

(79) Bknz. Tarih Felsefesi, Doğan Özlem, Ara Yay. Ist.1992, İkinci baskı sf.156

(80) Bknz. Tarihselciliğin Sefaleti, K.R. Popper

(81) " Tarih Felsefesi, Doğan Özlem, sf.112-114

araştırma ve tarihçinin geçmişte araştırdığı olgular anlamında, bireylerin toplumsal varlıklar olarak içine girdikleri bir süreçtir."

Carr, bu tanımları olgu sorunu, birey-toplum ve dün-bugün ilişkileri açılarından yapar.

"Tarih incelemesi nedenlerin incelenmesidir...tarihin düzenli bir neden-sonuç ilişkisi içinde geçmişin olaylarını sıralamaktan ibaret olduğunda uzlaşım sağlanmıştır" diyerek 'nedensellik' sorununu tarih incelemesinin omurgası olarak tasarlar.

Carr'ın, birey-toplum ilişkileri ve karşıtlığı tartışmasında, toplumsal bir yanı olduğunu, biraz yukarıdaki tanımdan daha uzağa gitmeden de, görebiliriz. Sovyetler Birliği, Ekim Devrimi ve liderleri üzerine yaptığı araştırmaların, onun toplumsallığının nedeni mi, yoksa sonucu mu olduğunu kestirmek güçtür ama, tarihçiyle olguları arasındaki etkileşimin kaçınılmaz olduğunu kendisi de belirtir. Bu açıdan bakıldığında "Tarih büyük adamların biyografisidir" savına karşı çıkışı olağan karşılanmalıdır. "İnsan doğasının, egemen toplumsal koşullarca biçimlendirildiğini" söylemesi de, toplumun ne denli belirleyici olduğu konusunda, onun düşüncesini ortaya koyar. Bununla birlikte birey-toplum ilişkisini, onun bir karşıtlık olarak görmediğini anımsatalım. O, bireyi araç, toplumu ya da devleti amaç olarak görmeyi yadsır ve bunu bir sapkınlık olarak değerlendirir. Bu konuda onun görüşlerinin özeti şu ifadesinde belirgindir. "Tarih kelimesi... bireylerin toplumsal varlıklar olarak içine girdikleri bir süreçtir."

Carr'a göre "Tarih bir dönemin, diğerinde kayda değer bulduklarının yazımıdır." Ama bu kayda değer bulunanlar arasında küçük bir azınlığın hizmetinde olan ve "insanla ilgili herşeyden kopuk yalnızca bilim, sanat ve din tarihi" gibi bazı eğilimler aşırıdır. Oysa, "tarihin iki işlevi, insanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamaktır." Bu ifadeyle Carr'ın totaliter eğilimlerinin uç verdiği kanısındayım.

Elbette bu iki işlevle Carr'ın tarihi sınırladığını söyleyemeyiz. O'nun, bir çıkar ve propoganda aracı

işlevinde gördüğü 'Akademik Tarih'e yönelttiği sert eleştirilerle birlikte önerdiği "yeni tarihin amacı, insanların büyük çoğunluğunu ilgilendiren ve onların yazgılarını belirleyen şeyi saptamak olmalıdır."

'Genelleme' ve 'tarihten ders alınıp alınamayacağı' sorunlarına yaklaşımı da tarihin amacı ve işlevi sorunlarına yaklaşımıyla birlikte değerlendirilebilir: Carr, tarihten ders çıkarmanın tek yönlü bir süreç olmadığını; geçmişin ışığında bugünü, bugünün ışığında geçmişi öğrendiğimizi savunarak, "Tarihin işlevi, geçmiş ve yaşanan zaman hakkında daha sağlam bir anlayışı, bunların karşılıklı ilişkileri içinde ilertettir." diye ekler.

Tarihselcilerin genel karakterinin tarihi toplumbilime, toplumbilimi de doğa bilimine yaklaştırmak, doğa yasaları gibi birşeyin geleceğe doğru uzatılmasıyla, esas amaç olan tarihsel öndeyilere ulaşılabilmesi olduğunu belirtmiştim. Carr, nesnellik sorununu bile geleceğe havale ederek-istatikselsel çalışmalara, dilbilime ve hermeneutik'e göz kırpsa da- ceketinin yakasına ilistirilen 'tarihselcilik' rozetinden kurtulamıyor: "Geçmişin yorumunun anahtarı gelecektedir...yeni tarih insanı kendi bilinciyle geleceğini belirlemeyi öğretme anlayışını temsil eder."

Tezimin konusu ve bu çerçevede asıl amacı 'tarihselci görüşün eleştirisi' olmadığından, önüme çıkan bu sorunu yetesiye tartışamayacağım. Bu bölümdeki amacım, Carr'ın tarih görüşlerinin bir eleştirisini denemek yalnızca.

Tarihçinin genellemeyi zorunlu olarak yaptığını savunan Carr, aslında tarihçinin ne biricik ile ne de genel olanla, biricikler içindeki genel olanla ilgilendiğini belirtir ve genellemeyi kanıtın denetlenmesinde bir araç gibi görür. Genelleme yapılmayınca, tarihçi bir kelebek kolleksiyoncusu veya olgu toplayıcısı konumuna düşecektir.

Değişik tarih yaklaşımlarının eleştirisini de yapan Carr, bu arada ırkçı kuramlara da karşı çıkarken ilginç bir saptama da bulunur.: "Genellikle beyaz ırkın da diğerlerinden üstün olduğunu savunan tarihçiler insanlığın kültürünün Eski Yunan'da ortaya çıktığını ve Avrupa'da geliştiğini 'Çinlileri unutarak'ileri sürerler". Bence bu

alkışlanması gereken bir itiraftır.

Doğadaki evrime paralel olarak, insanın da evrimleştiğini benimseyen Carr için tarih, kazanılmış becerilerin kuşaklar arasında iletilmesi anlamında bir ilerlemedir. Onun ilerleme anlayışının bir hedefi öngörmemesi, kendisine göre, toplumun da ayakta kalmasının bir ön koşuludur. Onda kopuk çizgi halinde ilerleme anlayışı görürüz. İnsanın evriminin, teknolojik ilerlemenin gerisinde kalıp kalmadığı sorusuna bir yanıt verilebilmesi konusunda, kendisi de kuşkuludur.

Tarihte "neden, rastlantı, nihai ölçüt" sorunlarına da değinen Carr'a göre tarih, gerçekliğe yalnızca bilimsel ve nedensel yaklaşımların seçmeci bir sistemidir. O'na göre rastlantı, tarihçinin asıl araştırmak istediği "... ardardalık dizilerinin arasına giren... onlarla çatışan neden-sonuç dizilerinin ifadesidir."

'Res gestae'yi bir gerçeklik olarak değerlendiren Carr'ın, polemikçi bir anti-natüralist filozof tarafından eleştirilmesi kaçınılmaz bir arzu uyandırmış olsa gerek. Popper bu işi zevkle üstlenmiş görünüyor. Carr'ın, Popper'in 'Tarihselciliğin sefaleti suçlamalarına verdiği yanıtlar da, yetersiz ve işlevsiz kalıyor. (82) Carr'ın bu eleştirilerden alınması kendisini tarihselci olarak gör-düğünün yeni bir kanıtıdır.

Herakleitos'cu sav, Sartre ve bazılarını etkilediği gibi Carr'ı da etkilemiş. Carr'a göre de tarih bir akıştır ve olaylar da, tarihçi de bu akışın içindedir. Sartre, aynı anlamda ama, değişik biçimde "Balıklar suyun içinde nasıl yaşıyorlarsa, bizler de tarihin içinde öyle yaşıyoruz." diyordu. (83)

Her ne kadar Popper, tarihselciliği bir kader olarak nitelendirse de Carr, tarihin akışını yönlendiren doğa üstü bir güç olduğu anlayışını yadsır, ve teknik tarihin yazılması gereken tek tarih türü olduğunu savunur.

---

(82) Bknz. Carr, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık sf.21

(83) " .Nejat Bozkurt, Evrensel Bir Tarihe Doğru, Artı Dergisi Aralık/92

SONUÇ

I

Bu bölümde Collingwood ve Carr'ın tarih görüşlerini öznel/nesnellik açısından inceleyemedim önce, bu iki terimi kısaca belirlemeye çalışacağım.

Öznel ne demektir ? Bir tanıma göre,öznel:Gözlemciden gözlemciye değişen; kamu denetimine açık olmayan, özneye ilişkin olan anlamına gelir. Nesnelin karşıtıdır.(1) Başka bir tanım da aynı anlamda ama değişik bir deyişle; özneye ilişkin olan; öznedeki temellendirilen,özneye belirlenmiş olan,özne için geçerli olan;nesnelin karşıtı olan, biçiminde açıklanır. (2)

Nesnel ne demektir ? öznel karşıtı; gözlemciye göre değişmeyen,kişisel (öznel) eğilimlere bağlı olmayan; bilen öznedeki bağımsızca varlığını sürdüren gerçek bir nesneye ait özellik, anlamına gelir. (3)

Başka bir tanıma göre ise nesnel:Nesnesiyle uyuşan; nesneye ilişkin olan; kişisel görüşten bağımsız olan; genel-geçer olan; birey-üstü olan,örneğin nesnel tinsel (1-Bireyleri aşarken aynı zamanda onları birleştiren tinsel yaşam alanı: sanat,bilim,ahlak,hukuk. 2-Tinin, öznenin dışına çıkan yapıtları) anlamlarına gelmektedir. (4)

Genel olarak bütün bilimlerde bir ölçüt olarak dikkate alınan bu evrensel terimlere,tarih biliminin felsefi tartışmalarında- bazı ayırtılar (nüans) olsa da-benzer anlamlar yüklenildiğini görmekteyiz.Yukarıdaki tanımları biraz dikkatlice incelediğimizde, tarihsel bilgi açısından nesnelik/öznelik tartışması sözkonusu olduğundan; "nesnesiyle uyuşan, nesneye ait olan" türünden ifadelerin 'doğru ve doğruluk' tanımlarından başka birşey olmadıkları anlaşılacaktır. 'Nesnellik' kavramıyla ayrıca 'tarafsızlık' anlamı ifade edildiği gibi,tarihsel bilginin 'genel-geçer'

---

(1) Bknz. Cemal Yıldırım,Bilimsel Felsefenin Doğuşu,Remzi Kitapevi,1981 ist.

(2) " . Bedia Akarsu,Felsefe Terimleri Sözlüğü,İnkilap Kitapevi,1988,ist

(3) " . Cemal Yıldırım a.g.e. (4) " . Bedia Akarsu a.g.e.

olması da anlatılmak istenir.

Bu genel açıklamalardan sonra, sırasıyla Collingwood ile Carr'ın tarih biliminde nesnellik/öznellik tartışmasıyla ilgili olarak ya da olmayarak, bu kavramı hangi anlamlarda kullandıklarını ve sıkça sorulan "Tarih nesnel olabilir mi?" türünden bir soruya dolaylı/dolaysız nasıl yanıt verdiklerini göstermeye çalışalım:

Collingwood'un tarih görüşüne baktığımızda, onun, Carr ile çok farklı bir bakışa sahip olduğunu hemen söyleyebiliriz. Öncelikle belirtmem gereken nokta, tarihin nasıl bir bilim olduğu anlayışlarındaki temel fark, onları birbirinden uzak yaklaşımlarda görmemize yol açmaktadır.

Collingwood'un tarih görüşü doğalcılık karşıtıdır. Sanırım, bu deyim, bu noktada artık yeterince açıktır. Collingwood'un 'bilimsel tarih'i, şeyleri arayan bir düzenli bilgiler topluluğu anlamında bir bilim demektir (5).

Tarih özel türden bir bilimdir: Gözleme girmeyen olayların, 'kanıt' denen gözlem verilerinden çıkarımsal bilgiler elde edip, diğer olaylarla ilişkisini inceleyen bir bilimdir. (6) Bu özel bilimin özel tanımı, tarihin doğa biliminin ve sağın bilimin ya da diğer herhangi bir bilimin yönteminden farklı bir yöntemi olduğunu bildirir. Buradan şu çıkar ki, bu özel bilimin 'nesnellik' ve 'öznel-lik' kavramlarına yaklaşımı da, diğerlerinden çok farklı ve özel olacaktır.

Collingwood'un anılan yapıtında, tarihte öznellik ve nesnellik sorunlarına özel bir ilgi gösterdiğini, Carr gibi tanım denemelerine girdiğini, söyleyemeyeceğim. Bu durumda, bu özel bilime benim özel bir ilgi göstermem gerekecek.

Collingwood'un bu soruna yaklaşımını sergilerken, bir fizik bilimi yöntemindeki nesnellik arayışını kesinlikle dışarıda bırakıyorum. Biraz yukarıda verdiğim bilgileri kullanarak Collingwood'un yöntemini deneyelim: "Tarihsel bilgi tarihsel

---

(5) Bknz. Collingwood, Tarih Tasarımı sf.28 (Ayrıca 'tarihsel kanıt' başlığı altındaki açıklamalar, 245-249 arası)

(6) Bknz. a.g.e. sf.245-249 arası sayfalar

bilgiden doğar." Öyleyse gözleme girmeyen olayları inceleyebilme amacıyla kanıt denen gözlem verilerinden yola çıkacak olan bir tarihçinin, bu kanıtta uygun çıkarımsal bilgiler elde edebilmesi için, bilgisel donanımı ve kişilik özelliklerinin bu sorun için uygun bir tarihçi olması gerekir. Bu tarihçi elindeki soruna ve kanıtta uygun anlamlı bir resim oluşturacaktır. Kendisi 'üç yöntem kuralı'na uyulmasını önermişti: Tarihçinin resmi, sanatçınıninkinden farklı olarak zaman ve mekana uymalı, bu resimdeki herşey birbirleriyle tutarlı bir ilişki içinde olmalı, bu resim kanıt ile kendine özgü bir ilişkide olmalıdır. Collingwood, tarihsel bir ifadenin doğru olup olmadığı sorunu da, onun kanıtına uygunluk derecesiyle ilgilidir, diyordu. O'nun, bu son görüşünün, adını koymasa da, nesnellik /öznellik anlayışına ışık tuttuğunu sanıyorum. Collingwood' un önerileriyle iş gören bir tarihçi ,bu duruma göre, hem nesnel, hem de öznel denilebilecek bir tarih yapıtı ortaya koyacaktır.

Nesnel bir tarih yapıtı olacaktır bu; çünkü tarihçi önündeki kanıttan, daha önce belirlediği sorunla ilişkili olarak, zengin tarihi birikimi yardımıyla, şimdiden başlayıp, geçmişteki olaya doğru çıkarımlar yapacaktır. 'Kanıt' denen şey, şimdi-burada olan bir şeydir. Bu kanıttan, bu kanıtta dile gelen düşünceye, geçmişteki düşünceye doğru yapılan çıkarımlar, tutarlılık ilkesi sarsılmazsa, ortaya nesnel bir yapıt çıkacaktır. Ortaya çıkacak olan tarihsel resmin doğru olup olmayacağını bu kanıttla tutarlılığa bağlayan Collingwood, kanımca buradaki 'doğru' kavramıyla 'nesnel' kavramını aynı işlevde görmektedir. Çünkü, daha önce verdiğim evrensel 'nesnel' ve 'nesnellik' tanımları 'doğruluk (hakikat)' tanımından başka birşey değildir. Collingwood da aynı anlamda kullanmış olmalıdır. Tarihçinin bu anlamlı, çıkarımsal, akılcı ve tutarlı resmi, kanıtıyla uygunluk içinde ve dolayısıyla doğru ise, bence bu aynı zamanda nesnel olduğunu söylemek anlamına gelir. Collingwood'un nesnel bir tarih yapıtı yazılabileceğinden yana olduğu ve bunun koşullarını bildirdiğini; diğer bir deyişle, onun tarih biliminde nesnellüğün olanaklı olduğunu

söylemiş olacağını, böylece kanıtlamış olmayı umuyorum.

Fakat, onun öznel ve nesnel kavramlarını birbirlerini dışlamayacak bir işlevde gördüğünü daha önce belirtmiştim. Collingwood'un, tarih biliminin, nesneliği dışlamayan bir öznel yapı olduğunu savladığını nasıl kanıtlayabiliriz? Nesnel bir tarih yapısının koşullarını bildirdiğine göre, bu yapının aynı zamanda öznel bir yapıt olduğunu göstermek, sanırım yeterli olacaktır.

Collingwood, tarihçinin, şimdideki kanıtta dile gelen geçmiş bir düşünceyi, şimdiden geriye doğru çıkarımsal bir süreçle, zihninde yeniden canlandırmasıyla anlamlı ve tutarlı bir resim ortaya koyduğunu açıklamıştı. Geçmişteki bir edim, örneğin Brutus'un, Caesar'ı vurması, "Brutus'un düşüncesi neydi" biçiminde tarihçinin kendi zihninde canlandırmağa ve keşfetmeye çalıştığı bir edimdir. Şimdideki kanıttan hareketle bu yapılsa da, apriori imgelem işe karışsa da, kanıtla tutarlı bir resim dışlaştırılsa da (objectivation), bu süreç bir zihinsel süreçtir ve bu süreçte tarihçi kendi zihinsel güçlerini sergilemektedir. Ayrıca, işe koyulurken oluşturduğu tasarım ve bunun soru kataloğu, kanıtların daha başlangıçta bir yorumla seçimine yolaçacağından, tarihçinin resmi, onun tarihsel yapıtı öznel bir yapıt olacaktır. Ancak, nesneliği dışlamayan bir öznel yapıt olduğunu daha önce açıklamıştım.

Görüldüğü gibi, Collingwood'un, öznel ve nesnelğin birbirini dışlamayan bir biçimde bir tarih yapıtında iş gördüğünü söylediği sonucuna ulaşmış oluyoruz. Fakat, kimileri "ama Collingwood, her tarih düşünce tarihidir; hem de yalnızca kendine dönük düşünceden başka bir şeyin tarihi olmaz, diyordu; bu durumda tamamen nesnellik dışı bir yapıt ortaya çıkar," diyebilirler. Bu itirazı yerinde bularak, Collingwood'un "tarih biliminde nesnellik sorunu"na nasıl baktığını başka bir biçimde açıklamayı deneyeceğim: O, "Her tarih düşünce tarihidir" dediğine göre, Collingwood için, kanıtta ve olaylarda dile gelen düşünceyi tarihe konu yapmak, esastır. Düşüncenin hem dolaylı, hem de dolaysız olması onu hem bildik bir şey, hem de bilinmedik bir şey yapar. Düşüncenin, Collingwood'a göre, kendisiyle

özdeşliğini yitirmeksizin, değişik bağlamlarda varolabilmesi özelliğini daha önce açıklamıştım. Bu özelliği onu (dolaylı olması anlamında) bildik bir şey yaparken, dolaysızlığı açısından da bilinmedik bir şey yapacaktır. Bildik yanıyla nesnel (doğru anlamında) olur, bilinmedik yanıyla ortaya konan tarihsel resim öznel bir şey olarak nitelendirilebilir. Çünkü bilinmedik yanlarıyla kanıta ve çıkarımlara uymayacağı için, Collingwood'un görüşüne göre, doğruluk derecesi azalacağından, öznel bir görünüm arzedecektir. Ancak aynı zamanda bilindik yanı onu nesnel bir konuma yükseltir. Russell, deneyi aşan doğruların da olanaklı olacağını savunuyordu. Collingwood'da bu konuda bir kanıt bulamazsak, Russell'den destek alabiliriz. Russell, 'inquiry' isimli yapıtında 'doğruluk' anlayışını sergilerken, deneyi aşan doğrular da olduğunu ifade ederek "Katıksız deneycilik" (pure empiricism) ile yollarını ayırıyordu. (7)

Collingwood'un ,düşünceyi keşfettiği saviyle ortaya çıkan bir tarihsel resmin (bir tarih yapıtının), nesnelliği dışlamayan bir öznellik taşıdığını bildirmesi, itirazlarla karşılanıp, yadsınmasının bir önemli nedeni de nesnellik niteliğinin deneySELLİĞE dayandırılmasından kaynaklanmaktadır. Collingwood, tarihin doğa biliminden farklı bir bilim, aracılı, çıkarımsal ve özel bir bilim olduğunu söylemekle zaten daha bastan böyle bir nesnellik savını dışlamış olmaktadır. Apriori imgelemin yardımıyla, kanıttan yola çıkarak, onda dile gelen düşünceyi, zihinde yeniden canlandırma ve çıkarımlar yapmasıyla tamamlanan tarihsel resim, düşünsel bir sürecin ürünü olduğu için öznellik (kişisel) görünümü verir. Çünkü tarihçi onu hem kendinin hem de başkalarının olan düşüncenin eti ve kanıyla canlandırmıştır. Bütün bu açıklamaların sonucu olarak, O'na göre öznellik ve nesnellik tarihsel düşünme sürecinin iki görünümü olduğunu söyleyebiliriz.

Önceki sayfalarda Carr'ın 'doğalcı-tarihselci' (naturalist-historicist) bir yaklaşım içinde görüldüğünü

---

(7) Bknz. Nermi Uygur, Kültür Kuramı sf.145-146 Remzi Kitapevi ist. 1984

belirtmiştim. Bu durumda, onun tarih biliminde öznel-nesnellik sorunu yönünde, açık ve kesin bir yaklaşım sergilemesini beklemek, yalnızca bir beklenti olarak kalacaktır. Çünkü doğalcılık ve tarihselciliğin aynı potada eritilmesi çabalarının ürünü olarak, olumlu bir sentezin henüz görülmediği ileri sürülmekte; ayrıca bu çabalara tutarlı ve yıpratıcı saldırılar düzenlenmektedir. (8) Bu saldırıların arkasına sığınmamıza gerek kalmadan, bu olumsuz sentezin kaçınılmaz çelişkilerini birlikte görelim:

Carr'ın, doğalcı tutumuyla, doğa bilimindeki gibi bir nesnellik tanımı ve arayışı içinde olacağı; tarihselcilik yaklaşımıyla da görelilikten ve gelecekle ilgili yaklaşımlardan söz edeceği, beklenen çelişik bir tutumdur.

Carr'a göre, "Tarihi olgular bir ölçüde yorumu gerektirirler, tarihi yorumlar ise her zaman ahlak yargılarıdır ...değer yargılarını işin içine katarlar." (9), O, 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının-doğa bilimi ve matematikteki formüller gibi-tarihte önemli bir iş gördüklerini ve bunların düşüncenin vazgeçilmez kategorileri olduklarını ekler. Bu kavramlara yüklenen anlamlar da tarih boyunca bölgeden bölgeye, çağdan çağa değişir ve ancak kendi bağlamlarında anlaşılabilirler. (10) Carr'ın bu açıklamaları karşısında, çelişki savımızla tutarlı olarak, şöyle bir soru dizisi öne sürebiliriz: 1-Formüller, doğa bilimi, mantık ve matematikte kesinlik ve yalınlık mı sağlarlar, yoksa bu bilimlere bir görelilik mi kazandırırılar? 2- Eger, yanıt "kesinlik ve yalınlık kazandırırılar" ise, iyi ve kötü kavramları, bu işlevin aynısını mı, yoksa benzerini mi tarihte gerçekleştirir? 3-Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağına göre, iyi-kötü kavramlarına yüklenen anlamlar çağdan çağa, bölgeden bölgeye değişir ve ancak kendi bağlamlarında anlaşılabilirlerdi. Öyle ise bu 'görelilik' kavramların, doğa

---

(8) Bknz. K.R.Popper, Tarihselciliğin Sefaleti, İnsan Yay.ist.1985

(9) Bknz. Carr, a.g.e. sf.104-107

(10) " " " " .108-109

bilimi ve sağın bilimdeki formüllerin işlevi gibi,tarih bilimine kesinlik ve yalınlık kazandırabildiğini nasıl söyleyebilir ya da gösterebiliriz ? 4- 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının, formüller gibi, evrensel kesinlik,yalınlık ve doğruluk niteliklerine sahip olduklarının gösterilmesi nasıl sağlanabilir? 5-Bu sağlanamaz ise formüllerin görelilik oldukları sağlanarak,'iyi' ve 'kötü' kavramlarıyla türdeş bir işlev de gösterilebilmeleri olanaklı mıdır? Carr, kendisiyle söyleşi yapan Fontana'nın bu soru katoloğuna sahip olduğu olası bir durumda, sanırım çağdaş bilimlerin yasa anlayışını terketmeye başladıklarını ve varsayım anlayışına eğilimli olduklarını söyleyecekti.Onun 'What is History' isimli yapıtında, sayfalar boyunca,tarih ile doğa bilimini yaklaştırmaya yönelik tezler ürettiğini görmüştük Nesnellik/öznellik gibi belirli bir ölçüt ile bakılınca bu tezlerin ne ifade ettikleri daha belirgin biçimde görülmektedir. Carr, şöyle devam eder: "Ciddi tarihçi kendi değerlerinin tarih-üstü bir nesneliliği olduğunu söyleyerek, bütün değerlerin tarihi olarak koşullandırılmışlıklarını benimseyen tarihçidir.Inanç ve değerlerimiz tarihin parçaları ve tarihi araştırmaların konusudurlar." (11), Burada tipik bir tarihselcilik sergileniyor.Carr'ın tarihte 'yorum'u öne çıkardığını görüyoruz.Böylece,nesnel bir tarih yazımından, doğa bilimindeki gibi bir nesnellikten vazgeçmiş görünüyor."Tarihçinin görüş açısı, yaptığı bütün gözlemlere girer, tarih bütünüyle göreliliğin icindedir" (12) diyen Carr,ayrıca tarihi eylemlerin yargılanabileceği soyut ve tarih-üstü bir ölçüt kurmanın olanaksız ve tarihe aykırı olduğunu belirtir. Nedenlerin sıralanması, hangisinin daha anlamlı ve belirlenen amaca uygun olduğuna karar vermesi tarihçinin yorumunun özüdür.Carr,tarihte nesnelikten insanlığın geçmişini nesnel olarak tanımanın olanaklı olup olmadığının tartışılmasını anlar. Bir başka yerde de tarihçinin çalışmasının geçerli olup olmadığını ifade eder.

---

(11) Bknz. a.g.e. sf. 111

(12) " " " . 93

O'na göre,tarihçi geçmişle ilgili bütün olguları toplamaz.Ancak temel sorunlarını yorumlamada kullanabileceği olguları seçebilir. Bu zorunlu süreç ise gerçekliğin bozulmasına yolaçabilecek kadar tehlikelidir. Tarihçi yan tutmayıp,nesnel davranmak istese bile, onun tarihçiliği kendi bakış açısından, çeşitli tutumlarından etkilenir. Carr, "tarihsel yorumların apaçık göreliliğinin güzel bir kanıtı" diyerek Fransız Devrimiyle ilgili üç tipik yorumu ele alır. Vardığı sonuç ise,bunlar arasındaki görüş ayrılıklarının yüzeysel olduğu ve birbirlerini tamamlayıcı bir sentezde birleştirilebilecekleridir. (13)

Carr, nesnellik sorununu 'tarihte ilerleme sorunu' çerçevesinde de ele alır:Tarihte nesnellik, olgu ile yorum arasındaki ilişkide,geçmiş ile bugün ve gelecek arasındaki ilişkide aranmalıdır. 'Mutlak doğru' kavramı tarihe ve bilime aykırıdır. Tarihçi,önceki yorumları 'mutlak yanlış' olduğu için değil; yetersiz, tek yönlü ve yanıltıcı olduğu için yadsır (14). Carr, tek mutlak olarak 'değişme'nin kendini görür. Bunun dışındaki herşey değişmez değildir, değişir. "Mutlaklık, bizim geçmişi yorumlamamız açısından bir mutlaklıktır...böylece her yorum kendi mekanı ve zamanı içinde doğrudur, şeklindeki göreliliğe bakış reddedilmiş olunur". Geçmiş olayları düzenleyip,yorumlamamız tarihteki yönelme duygusuyla gerçekleşir. Bu da biz ilerledikçe sürekli evrilir. (15) Daha önce yorumların göreliliğinden sözeden Carr, yukarıda göreliliği de yadsıdığını belirtmiyor mu? * Carr'a göre nesnellik ölçütü,anamlı olanla rastlantısal olanı ayırabilmek için gereken bir anlamlılık ölçütüyle aynı şeydir. Bu da gözetilen 'amaç'a bağlı olup, 'amaç' da evrilir. Çünkü geçmişin yorumlarında bir evrim ortaya koymak tarihin zorunlu bir işlevidir. (16) Carr'ın tek mutlak olarak gördüğü 'değişme' ile

---

(13) Bknz.Carr,Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık sf.58,68 arası

(14), (15) " " Tarih Nedir, sf.161-162

(16) " " a.g.e. sf.162

* Bu yapıtın İngilizce orijinalinden bile şüphe ediyorum.

'evrim' (tarihte) aynı şeye işaret ederler mi, etmezler mi, 'ilerleme' ile ilişkileri nasıldır, bu sorunları net bir şekilde Carr'da göremiyoruz.

Carr'a göre "geçmişin yorumunun anahtarı gelecektedir ve ancak bu anlamda tarihte nihai bir nesnellikten sözedilebilir." (17) Bir tarihçinin nesnelliği, a- Kendi toplumunun sınırlı bir bakışa olanak verdiğini anlamış olmasıyla, b- Sağlam ve sürekli bir kavrayışla kendi görüş gücünü geleceğe yansıtabilme yeteneği olmasıyla ilgilidir. Ancak uzak görüşlü tarihçiler nihai ve nesnel olan yüksek nitelikli tarihler yazabilirler. Tarihçi, ancak geleceği anlamaya doğru yaklaştıkça, nesnelliğe yaklaşabilir. (18) Carr, görüldüğü gibi, tarihte nesnelliği sağlama konusunda, bize fazla umutlu olmamamızı söyler gibidir. Ona göre, 1920'lerin tarihçisi, 1880'lerinkine göre nesnel yargılamaya daha yakın, 2000'lerin tarihçisi ise belki çok daha yakın olacaktır. Bu durumda Carr'ın, nesnelliğin değişmez yargı ölçütlerine dayanamayacağını söylediğini görüyoruz.

O'na göre "Tarihin akışı ilerledikçe beliren bir ilerleme ölçütüne dayanan" nesnellik, tarih, yalnızca geçmiş ve gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman, olanaklıdır. Carr'a göre tarihte ilerleme, olgularla değerlerin etkileşimi ve bağımlılığı ile gerçekleşir. Nesnel tarihçi bu sürece derinlemesine giren tarihçidir. (19)

Carr kendi nesnellik anlayışını belirledikten sonra, bu tanıma dayanarak yaptığı açıklamalarla bir tutarlılık sağlamış gibi görünüyor; ancak bu, onun temel anlayışlarındaki tutarsızlığı gidermeye yetmiyor. Çünkü tarihin doğa bilimi anlamında bir bilim olduğunu kesin bir dille ifade etmiş olması, böyle bir bilimin gerektirdiği nesnellik yaklaşımını da gerektirir. Bana kalırsa Carr'ın temel çelişkisi, doğalcı öğretiyi, tarihselci öğretiyi bağdaştırma girişimi ve bu girişimdeki kendi başarısızlığındadır.

---

(17) Bknz. a.g.e. sf.163-164,

(18) " " " .165

(19) " " " .174

Ayrıca tarihçiye geleceği okuyan bir peygamber niteliği yüklemesi de gözden kaçacak gibi değil. Tarihçi, bir peygamber olarak görülecekse, olsa olsa belki, geçmişi okuyan bir peygamber olabilir.

II

Tarihte nesnellik/öznelik tartışması oldukça eskidir. Bu tartışmanın bir tarihçesi bile çıkarılabilir kanısındayım. Ancak problemi olabildiğince daraltma gereksiniminden dolayı, genel anlamıyla 'tarih' veya 'tarihi düşünce' ile 'tarih bilimi' ayrımını yapmak ve problemi, metafizik spekülasyonların daha az ileri sürüldüğü, 'tarih bilimi' alanında incelemek amacındayım.

O halde problemimizi "Tarih biliminde nesnellik/ öznelik sorunu" biçiminde dile getirebiliriz. Aslında bu biçimiyle bile, bu sorunun kendisi bir problemler yumağı olarak karşımızda durmaktadır. Buradan çıkacak sorular örneğin; tarih nedir, tarih bilim midir, bilimse nasıl bir bilimdir, öznelik nedir, nesnellik nedir; bu kavramlara tarih bilimi açısından yüklenen anlamlar nelerdir, tarih biliminde nesnellik/öznelik neden sorun olmakta, bu sorun neden sıkça karşımıza çıkmaktadır; bunu bir sorun olarak ileri sürenlerin savları ve önerileri nelerdir; bizim, varsa, savımız ve önerimiz nedir...gibi sorular ilk anda görülebilecek sorulardır.

Potizivizme bulanmış, Collingwood ile Popper'in 'doğalcı' (natüralist) dedikleri * tarih yaklaşımlarıyla aramıza kesin bir sınır çizmeye başlamakla, daha başından bu sorunların bir kısmını dışarıda bırakabiliriz. Evet, tarih bir bilimdir, ama 'bilim' terimine yüklenen fen bilimleri, doğa bilimleri, pozitif bilimler, fizik bilimleri ve sağın bilimlerin anlam içeriklerini taşımayan bir bilimdir.

---

* Bknz. Collingwood, Tarih Tasarımı, Ara Yay. Ist

" Popper ,Tarihselciliğin Sefaleti, İnsan Yay. Ist

Çünkü tarihçinin bir doğa bilimcisi gibi, bir obje-suje ilişkisi kurabileceği olay veya olgusu (şimdi-burada) yoktur. Tarihçinin incelediği olay veya olgu (kanıtı şimdi-burada olsa da) geçmişte kalan bir olay veya olgudur, o yinelenemez, laboratuvarında yeniden düzenlenip, gözlenemez. Bu nedenle, bu bilimlerin yöntemini tarih alanına uygulama çabaları, Carr örneğinde görüldüğü gibi, çürük kurgulamalara yolaçar. Doğa bilimlerinin kesinlik, yalınlık, intersubjektif ve sembolik bir dil, yinelenme ve niceliksel olma gibi ilk anda sayılabilecek özellikleri tarihe uymaz. İşte bu özellikler, doğa bilimini nesnel yapan özelliklerdir. Bir tarih yapıtı bu özellikleri taşımadığından, böyle bir nesnellik soruşturmasına konu olamaz. Bir tarih yapıtında, bu özellikleri taşıyan bir nesnellik arayanlarla tartışmak, dinsel dogmatikle 'Tanrı' konusunu tartışmak gibidir.

Öte yandan tarih, ne bir sağın bilim gibi, bütünüyle ideal bir bilim, ne de Cassirer'in sözünü ettiği bir anlam-bilim veya dilbilimin alt dalı olan bir bilimdir. (20) Ya da Croce'nin-yanlıslığını kendisinin de farkettiği-bir sanat türü de değildir (21). Böylece, insanın tarihte kendini gözlediği için tarihin bütünüyle görelî olduğu ve bir tarih yapıtının asla nesnel olmayacağı savları da dışlanmış olur.

Tarih, belirli bir konuda, düzenli bilgiler topluluğu anlamında, özerk bir bilimdir. Collingwood'un belirttiği gibi, aracılı ve çıkarımsaldır. Tarih, şimdide yaşayan tarihçinin, elindeki kanıtlardan geçmişe doğru çıkarımlar yaparak, doğuştan yetenekleri ve yaratıcılığı ile keşfettiği geçmişteki amaçlı insan eylemlerini, anlamlı bir resim olarak cisimleştirmesidir. Tarihçi de, her insan gibi, bir yanılla gerçek, bir yanılla metafizik, bir yanılla da simgesel olan bir dünyada yaşar. Her insan bu üç görünümlü dünyanın içine doğar. Doğduğumuz andan başlayarak, kültür denen simgesel sistemin ocağında yaşamımızı sürdürürüz.

---

(20) Bknz. Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, Türkçesi Necla Arat, Remzi Kitapevi, ist. 1980 sf. 177

(21) Bknz. Collingwood, Tarih Tasarımı, 'Croce' bölümü

Önce bir çocuk olarak, tek tek nesnelere tanır, sonra onların genel adlarını öğrenir, sonra da sırasıyla ses çıkarmayı, heceleri, sözcükleri, kısa cümleleri ve sonunda dil denen simgesel sistemi öğreniriz. Böylece, giderek somuttan soyuta, tekillerden genellemelere ve tümel kavramlara ulaşırız. Bu süreçten geçerek tümel kavramları öğrenmeyi başaramayan birey, tek tek nesnelere isimlerini öğrenmek gibi bir bilgisel yoksulluk içinde yaşayacaktır. Herkes, belleğini biraz zorlayarak, bu süreçten nasıl geçtiğini anımsamakla, tümel olanla tikel olanın birbirinden ayrılmazlığının farkına varabilir. Simgesel bir sistem olan dil aracılığı ile ifade edilen her yargı, daima hem tümel, hem de tikel özellik taşır. (22) Tarihiçi, önünde duran, bir yanıla gerçek dünyanın parçası, bir yanıla simgesel dünyanın parçası olan kanıtının, kendisi için ne ifade ettiğini anlamaya çalışırken, kendi bilgisel donanımı, kültürü, görüş tarzı, doğuştan yetenekleri, zihin gücü ve yaratıcılığını kullanarak iş görür. Nesnesi, bir gerçek kanıt parçası olarak tikeldir ama, onun simgesel olarak ifade ettikleri tümeldir. Tarihiçi, görevi sırasında yaşadığı bu ilişkiler ağı ve zihinsel süreç sonunda, geçmişteki bir edimler dizisini bir tarihsel yapıt olarak nesneleştirirken (cisimleştirirken) ; onu dışarıdan gözleyen bizler, bu süreçte, hangi şeyin tümel ya da tikel, hangi adımın nesnel ya da öznel olduğunu söyleme gücüne sahibiz? 'Nesnel' kavramı , 'nesnesiyle uygunluk' anlamında kullanılınca 'doğru' (hakikat) ile aynı anlama geleceğinden; bu anlamda nesnel bir tarihsel bilgi olanaksızdır. Çünkü kanıt denen şey bir nesne ise de, kendi başına dilsizdir, onu kanıt olarak seçen, okuyan, değerlendiren ve zihinsel güçlerini sergileyerek onu ifade eden tarihiçidir. Görüldüğü gibi tarihiçi "önlenez öznelliğimizle" iş başındadır. (23) Tarihiçi, eleştiriler karşısında, kendisini nesnelere salt aynası yapabilmek için, kendi benini ortadan kaldırmayı

---

(22) Bknz. Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme sf.175

(23) " Nejat Bozkurt "Evrensel Bir Tarihe Doğru" Artı Dergisi, Adana, Aralık 1992

isteyen Ranke gibi davransa (24) , bu da kendi gölgesini atlama çabası gibi sonuçsuz kalacak, ayrıca bunu başardığını varsayarsak, kendi başına dilsiz olan kanıt parçasını aydınlatacak araçtan kamuoyunu yoksun bırakmış olacaktır. 'Nesnel' teriminin tarafsızlık,yan tutmamak gibi anlamlarının da, tarihsel bilgi için olanaksızlığını, bütün bu açıklamalarla, ifade etmiş olduğumu sanıyorum.

Bir itirazcı,"tarihçinin, yapıtını ortaya koyma sürecinde öznel/nesnel seçilemeyebilir; ama en sonunda ortaya koyduğu yapıt ile ilgili olarak, a- Nesnesiyle uygun olma anlamında nesnellik, b- Genel-geçer olma anlamında nesnellik, c- Tarihçinin,ahlaksal ve ideolojik yargılamalarda bulunmaması,tarafsız ve yansız olması anlamında nesnellik soruşturuluyor" diye karşı çıkabilir.

Tarihçinin en sonunda ortaya koyduğu yapıt, tarihçiden ve bu gerçek/metafizik/simgesel dünyadan bağımsız bir şey midir ? Bu soru (a) ve (b) kısımlarıyla birlikte düşünülünce, benim daha baştan dışladığım, pozitivist-doğalcı öğretinin etkisinde olduğu görülür. Bu soruyu soranın, yazımı en baştan okumasını öneririm. 'Nesnel' nitelik, bir bilgi için, yalnızca deneysel anlamda araştırılınca karşımıza 'katıksız deneycilik' (pure empirizm) çıkar. Bir empirist olan Russell'ın da 'Inquiry' isimli yapıtında deneyi aşan 'doğru'ların olabileceğini benimsemekle, bu aşırı eğilim ile yollarını ayırdığını anımsatırım. (25) Demek ki, 'nesnellik' bir anlamıyla 'doğruluk' (hakikat) anlamına açılınca, buradan bütün doğruluğun deneysel olmaktan ibaret olmadığı, 'akıl hakikatleri' veya 'mantıksal doğruluk' denilen doğruluk anlayışının da gözardı edilmesi gerektiği çıkar. Bir tarihsel bilgi,geçmişte kalan

---

(24) Bknz.Macit Gökberk, "Tarih Bilinci", Artı Dergisi Adana, Eylül 1993

Cassirer de aynı örneği kullanır. (İnsan Üstüne Bir Deneme, Remzi Kitapevi, ist)

(25) Bknz. Nermi Uygur, Kültür Kuramı, "B. Russell'ın Doğruluk Anlayışı", sf.145-146, Remzi Kitapevi, ist. 1984 .

bir eylemin ve düşünce ediminin bilgisi, şimdideki kanıttan çıkarım yoluyla elde edildiğine göre, burada mantıksal doğruluk ve tutarlılık iş görür; 'nesneye uygunluk' tek başına bir anlam ifade etmez. Tarihçinin zihnini kullanması, mantıksal çıkarımlar yaparak, şimdiki kanıttan geçmişe doğru imgesel yolculuğu, onu nesnesiyle duygudaşlık ilişkisine sokar ve nesnesini bilindik bir şey yapar. Çünkü tarihçi, tarihsel bilgiyle donanmış durumdadır. Böylece ortaya koyduğu anlamlı ve tutarlı, cisimsel ve nesnel bir resim, bir yapıt, bir yapıyla öznel, bir yapıyla nesnel bir yapıttır; o yapıt, bu süreçten geçince öznel, ama nesnellik bu süreçten ayrıştırılamaz.

Collingwood, şimdideki kanıtta dile gelen düşüncenin araştırılması olarak, bir tarihsel yöntem önerirken; 'geçmiş', şimdinin yaşayan kendi geçmişi biçiminde ifade etmişti. Geçmiş, ölü bir geçmiş değil, süregelen, yaşayan bir geçmiş olarak tasarlanınca, tarihçi için bilindik bir şey olur; düşüncenin farklı bağlamlarda yaşaması özelliği de eklenince, bu da onun yapıtını nesnel yapar ama, öznellik dışlanabilmiş değildir. Nesnellik/öznellik sorunu diye adını koymasa da, Collingwood'un benim keşfettiğim çözümü buydu.

Tarih yapıtlarında nesnellik/öznellik arayışlarını, bu açıklamalarımla, daha da karmaşık hale mi getirdim? Sanmıyorum. Nesnelleştirme (objectivasyon) süreci öznel, ama zihnin yapısı, işleyişi, işlevi ve mantık ilkeleri her normal insanda, aşağı-yukarı, aynıdır. Bu nedenle bu süreçten geçen ve dışlanan bilgiler bir yapıyla bilindik, doğru ve aynı anlamda nesnelirler. Açıkca ırkçı, propagandacı, misyoner ve ideolojik-yanlı olmayan tarih yapıtlarının, genel bir yaklaşımla, bütünüyle görelilik ve öznellikten kurtulamayacaklarında ısrar edenlerin, Protagoras'ın relativizminden henüz kurtulamamış olduklarını söylemek durumdayım. Onlara Kant'ın relativizmini anımsatmakta yarar görüyorum. Yine onların, tarihsel yapıtlara bütünüyle öznellik eleştirisi yönelttiklerinde, onların duygudaşlık yoluyla o yapıtların düşüncesinin içine girmeyi başaramadıklarından, bütünüyle öznellik damgasını vurdukları

kanısındaayım. Bunlardan kimilerinin de, tarihsel bilgi açısından yoksul oldukları, bu bağlamda ileri sürülebilir. Collingwood'un dediği, gibi "tarihsel bilgi tarihsel bilgiden doğarsa, tarihsel eleştiri de tarihsel bilgiye dayanır. Tarihsel bilginin yetersizliği, eleştirilen yapıtların içine, bilgisel bağ kurma ve duyudaşlık yoluyla girilememesine, dolayısıyla tıpkı anlaşılamayan tarihsel çağlara 'karanlık çağ' denilmesi gibi, anlaşılamayan tarih yapıtlarına da, bütünüyle öznel damgası vurulmasına yol açmış olabilir.

Benim önerim kısaca şudur: Bir bilgide öznellik ve nesnellik ayrıştırılamaz. Çünkü bir bilginin ortaya konmasındaki süreçte öznellik/nesnellik iç içedir, tıpkı bu süreçte tikel/tümelin iç içe olması gibi.

Ulaştığım bu sonuçtan sonra itirazcının sorusunun (b) ve (c) bölümlerine dönelim:Tarihsel yapıtların,genel-geçer olması anlamında,nesnel olması istediğini anlamakta zorluk çekiyorum. Karşımızda yine pozitivist- doğalcılık var. Newton'un çekim yasası, Einstein'in rölativite kuramı evrenselidir. İki kere ikinin dört ettiği veya " $a^2 = b^2 + c^2$ " olduğu genel-geçer dir; fakat,örneğin Sovyet tanklarının Afganistan'a girmesiyle başlayan siyasal gelişmeleri inceleyen tarih yapıtlarında,bu tür nesnellik arayışları doğalcılık etkisindedir, tarihe uymaz.

Tarihçi, yapıtlarında ahlak yargılamalarında bulunur, kimini iyi,kimini kötü, kimini de ileri/gerici diye nitelendirir, anlattığı tarihsel eylemcilerin bir kısmının duygularını benimseyip, tutkulu bir yapıt ortaya koyarsa, bu tarihçi asıl görevini yapmamış demektir. Eleştirmen de bu yapıtı tek başına değerlendirip, onun öznel (tarafılı) olduğunu dile getirmelidir. Bu tür yapıtların dökümünün verilip, genel bir yaklaşımla "Tarih nesnel olabilir mi" biçiminde formüle edilen bir soru da yanlıştır. Genellemeleri çok doğal bir biçimde, çocukluktan başlayarak, dünyayı anlamaya çalışmamızın gereği olarak, tümel kavramları kurmamızda olduğu gibi,yaparız;fakat, bu alışkanlık özellikle tarih bilimi alanında sürdürülürse, ben buna "bir çocukluk hastalığı" demek eğilimindeyim. Ayrıca

"Windelband, doğa biliminin nomothetic (yasa koyan), tarihin ise ideographic (kendine özgü) olduğunu açıklar." (26)

Sartre'in dediği gibi, insan tarihinin içinde, balıkların suda yaşaması gibi, yaşar; bununla beraber tarih de insan doğasında varlığını sürdürür, nefes alır ve yaşar. Tarih bütünüyle insan-merkezlidir. Öznelliği tarihin dışına itme çabası, daima doğalcıdır. Öznelliği dışlamak tarihi ben-merkezli (egocentric) olmaktan, bireyin kişisel eğilimlerinden kurtarmak anlamına da gelse, tarih ben-merkezli değil, insan-merkezli (antropo centric)'dir.

Ben'i tarihten dışlama eğilimi, giderek insanı dışlamaya, insanı engellemeye dönüşürse, bu aynı zamanda bizi tarihin robotlara yazdırılması gibi bir varsayıma götürür. Biraz ileri giderek, doğa bilimindeki öznelüğün nasıl önlenebileceğini Max Planc'e sormak isterdim. O, bilimsel düşünme sürecinin tümünü insan-merkezli öğeleri önleme çabası olarak görmekteydi. (27) J.Dewey de Logic'inde benzer şeyler söyler (28) . Tarih, insanla başlar ve son insan da yok oluncaya değin sürecektir. Öznel olduğu ileri sürülen tarih yapıtları da tarihsel bilgiyi zenginleştirir ve günün birinde adına layık olan bir tarihçinin etkinliği ile bilimsel tarihin öğeleri durumuna dönüştürülebilir.

Son sözüm kısaca şudur: "Tarih nesnel olabilir mi? "sorusu,örneğin 'Moğollar güzel şiir yazar mıydı' veya 'Avrupalılar ırkçı mıdır' türünden, genelleme yanlışlığına dayalı yanlış bir sorudur. Çünkü tarih alanında bu tür genellemelere yer yoktur.Bu sorunun doğrusu ise, "Tacitus'un Mommsen'in, Mitchelet'in, M.Gökberk'in veya Carr'ın şu isimli tarih yapıtı nesnel midir? biçiminde olmalıdır. Sorunun bu biçimini de yukarıda aydınlatmış olmayı umarım.

---

(26)(27)Bknz.Cassirer, İnsan Üstüne Bir Deneme, sf.175,- 179

(28) " .Christopher Blake "Can History Be Objective"

(J.Dewey'den alıntı şöyle: Entellektüel olarak, nesnel olmak, bir sonuca ulaşılan işlemlerde yalnızca kişisel faktörleri çıkarmak ve bertaraf etmek demektir.)

ÖZET

Tarih felsefesi dersleriyle edindiğim tarih bilinci ve tarihe yönelik ilgimden doğan bu tez, temelde "Tarih Nesnel Olabilir mi?" türünden bir soruya yanıt aramaktadır. Bu sorunun kendisi kimilerince yanlış bulunsa, kimilerince yanıt olarak olanaksız diye karşılanırsa da, özgün bir yanıt arayışına dayanak olarak, Collingwood ve Carr'ın tarih görüşlerini incelemeyi sürdürdüm. Bu incelemeleri değerlendirdim. Sonra da nesnellik/öznellik tanımları ışığında, bu iki düşünürün yaklaşımlarını gözden geçirdim ve 'sonuç' olarak ifade ettim. Şimdi bu bölümleri kısaca gözden geçirelim:

Çağdaş İngiliz tarihçi ve filozofu R.G.Collingwood için tarih 'res gestae' (geçmişteki insanların eylemleri), tarih bilimi 'res gestae'nin bilimi, tarih felsefesi ise tarih biliminin felsefesidir. The Idea of History isimli yapıtında Collingwood, geçmişteki olaylar yerine, eylemlerin incelenmesine önem verir. Eylemler bilinçli edimler olduklarından, "her tarih düşünce tarihidir" önermesi de onun, bilinçsizce yapılan insan davranışlarının tarihe konu olamayacağı anlayışını ifade eder. Bilinçsizce veya fizyolojik güdülerle değil, bilinçli ve sosyal güdülerle yapılan eylemlerin gerisindeki düşünceyi anlamak ve onu tarihsel bir resim halinde ifade etmek, tarihçinin biricik görevidir. Böyle olunca onun 'tarih bilimi' denince ne anladığı da oldukça farklı olacaktır: Tarih aracılı, çıkarımsal ve düzenli bir özel bilgi türüdür. Diğer bilimlerle ortak noktası çıkarımsal olmasıdır ama farkları oldukça büyüktür. Adına layık olan tarihçi, önündeki kanıt ve belgelerden hareketle şimdi-burada olmayan bir edimi, (apriori imgelemin de yardımıyla), zihninde yeniden canlandırıp, kanıtta dile gelen 'düşünce'yi, anlamlı ve tutarlı

bir resim olarak ifade etmeye çalışır. Geçmişteki düşünceyi ortaya çıkarmayı amaç edindiğine göre, tarih doğa biliminden çok farklı ve özel bir bilimdir. Ayrıca, düşünülmüş olmadıkları için, doğa olaylarının tarihi de olanaksızdır. Tarihçinin nesnesi kendine dönük düşünme edimidir. Bu açıdan bakılınca din, bilim, felsefe ve sanatsal başarıların tarihi olanaklıdır. İnsanın kendi tarihsel dünyasını kurma etkinliği, onun hem özgürlüğü, hem de zorunluluğudur. Bunun dışında insanı belirleyen veya zorlayan hiç bir güç yoktur. Tarihçi kendinin ve tarihin özerkliğini keşfedince, incelediği tarihsel eylemcilerin de bu anlamda özgür olduklarını keşfeder. Collingwood'a göre 'tarihte ilerleme' tarihsel sürecin başka bir adıdır. Bu süreç insan etkinliklerinin "... her biri sonucundan doğan bir ardardalığıdır". Tarihsel ilerleme, yalnızca aynı özgül tiplere giren yeni edimlerin ortaya çıkışını ifade eder. Tarihte ilerleme bir keşif değil, tarihçinin düşünmesiyle yaratılan bir şeydir. Collingwood, bilim, felsefe ve dinde farklı, ahlak, iktisat, hukuk ve siyasette daha farklı bir ilerleme görürken, mutluluk ve refahta ilerlemenin söz konusu olamayacağını belirtir. Ona göre, tarih biliminde nesnelliği dışlamayan bir öznellik görülür.

Çağdaş İngiliz tarihçisi ve siyaset bilimcisi E.H. Carr, biyografi ve tarih incelemeleriyle tanınır. Onun kuramsal tarih sorunlarını incelediği 'What is History' isimli yapıtında, tarihin doğa bilimi türünde bir bilim olduğunu ısrarla savunduğunu görürüz. Öyleki, bu savunma onu bazan tarihi doğa bilimine yaklaştırma, bazan da doğa bilimini tarihe yaklaştırma biçiminde tutarsız kurgulamalara sürükler. Tarih, doğa bilimi gibi bir bilim olarak görülünce, amaçları da, işlevi ve ilerleme anlayışları da benzer olacaktır. Çağdaş bilimde 'yasa' yerine 'varsayım' anlayışı egemen olmaya başlamıştır. Bu, tarih için de geçerlidir. Carr'a göre tarih, "Tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur." Tarih, geçmişteki olgular ve tarihçinin geçmişi araştırması anlamında, sosyal bir varlık olan bireylerin içine girdikleri bir

sürecidir. Carr, tarihin büyük adamların biyografisi olduğu görüşünü yadsır. Nedenlerin incelenmesini, tarih biliminin omurgası olarak görür. Tarih, "bir dönemin diğerinde kayda değer bulduklarının yazımıdır" diyen Carr'a göre, kayda değer şeylerin küçük bir azınlığın hizmetinde olan ve yalnızca bilim, sanat ve din tarihi gibi aşırı eğilimler olmaması gerekir. Ona göre tarihin iki işlevi, insanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha fazla egemen olmasını sağlamaktır. Carr'ın totaliter eğilimi bu ifadeyle saptanabilir. Onun toplum-birey karşıtlığını yadsıması, "toplumsal bir varlık olarak birey" ifadesiyle somutlaşır; ama bu da, incelemelerinin Sovyetler Birliği, Ekim Devrimi ve liderleri üzerine yoğunlaşmasından olsa gerek, onun totaliter eğilimlerini gizleyemez. Carr, anılan iki yapıtı boyunca, tarihi bir propoganda ve çıkar aracı olarak kullandığı savıyla, 'Akademik (geleneksel) Tarih'e karşı çıkar, onun tarihi bozduğunu savunur. Bu nedenle "Her kuşak tarihi yeniden yazmalıdır." Doğadaki evrime paralel bir ilerleme anlayışı savunur. Onun için tarih, kazanılmış becerilerin kuşaklar arasında iletilmesi anlamında bir ilerlemedir. Yeni tarih, insanı kendi bilinciyle geleceğini belirlemeyi öğretme anlayışını temsil eder. Carr, istatikselsel bilgilerden ve dilbilim çalışmalarından faydalanılarak 'bütünleştirici' bir tarih yazımını önerir. Bu tarih diğer alanların verilerinden faydalanıp, değişik tarih görüşlerinin bir sentezini sunmalıdır. Carr, Popper'in deyişiyle tipik bir 'doğalcı tarihselci' (naturalist-historicist) yaklaşım sergiler. Tarihi, sosyoloji ve doğa bilimine yaklaştırarak, ona öndeyi ve kehanetlerde bulunma görevini yükler.

Collingwood ve Carr'ın tarihte nesnellik/öznellik sorunu açısından ne düşündüklerine gelince, şunları söyleyebiliriz: Carr'ın bu konudaki yaklaşımı çelişkili olup, kimi yerde tarihi doğa bilimi gibi görmesi, 'iyi' ve 'kötü' kavramlarına doğa bilimindeki formüllerinki gibi bir işlev yüklemesine; kimi yerde de görelilik ve yorumu öne çıkarmasına yolaçmaktadır. Bu çelişkili sonucun, onun doğalcılık ile tarihselciliği aynı potada eritme çabasındaki başarı-

sızlığından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Collingwood da ise bu konuda, onun felsefesiyle son derece tutarlı bir sonuç saptamış bulunuyoruz: tarihsel bilgi, nesnelliği dışlamayan öznel bir bilgi türüdür.

Bu tezin yazarının son sözü ise; tarihsel bilgide tümellik ve tikelliğin birbirinden ne kadar ayrıştırılabileceği söz konusu olabilirse, nesnellik ve özneliğin de o derece birbirini dışlaması söz konusu edilebileceğidir. "Tarih nesnel olabilir mi?" sorusu yanlış bir yaklaşıma ilişkindir; doğrusu ise, "Tacitus'un, Momm sen'in Mitchelet'in, M.Gökberk'in tarihi nesnel midir" biçiminde olmalıdır.

KAYNAKÇA

- I
- R.G. Collingwood, The Idea of History, Oxford 1960
R.G. Collingwood, Tarih Tasarımı, Türkçesi Kurtuluş Dinger, Ara Yayınları, İst.1990
- E.H. Carr, Tarih Nedir, İletişim Yayınları İst. 2.Baskı 1987
E.H. Carr, J.Fontana Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, Türkçesi Özer Ozankaya, İmge Yayınları İst.1992
- E.H. Carr Dostoyevski, İletişim yayınları, İst.1990
- II
- Akarsu Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitapevi, İst.1988
Bozkurt Nejat, "Evrensel Bir Tarihe Doğru" ,Artı Dergisi Adana,Aralık Aralık 1992
- Bernheim E. Tarih İlimine Giriş (Tarih Metodu ve Felsefesi)
M.Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İ.Ü.Kütüphanesi, İst.1936
- Bochenski M. Çağdaş Avrupa Felsefesi, Yazko, İst.1983
- Braudel F. Tarih Üzerine Yazılar, Türkçesi M.Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İst.1992
- Blake Christopher "Can History Be Objective" (Theories of History, Edited with Introductions and Commentary by Patrick Gardiner, Oxford University, The Free Press, NewYork, 1959
- Copleston F. Felsefe Tarihi, Türkçesi Aziz Yardımlı, İdea Yay.İst.1990
- Gökberk Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst.1985
- " " "Tarih Bilinci", Artı Dergisi Adana Eylül 1993
- " " Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları, Felsefe Arkivi, C.II S.3, İ.Ü.Ed.Fak.Yay.
- Hegel, G.W.F. Tarihte Akıl, Türkçesi Önay Sözer, Ara Yay. İst.1991
- Hubscher Arthur Çağdaş Filozoflar, Türkçesi İsmail Tunalı, Altınkitaplar Yay.İst.1994
- Heisterman, W.E. "Tabiat, İnsan ve Tarih" Türkçesi Tomris Mengüşoğlu, Felsefe Arkivi C.IV. s.2 İ.Ü.Ed.Fak.Yay.İst.1967
- Langlois Ch.V.-Ch. Tarih Tetkiklerine Giriş, Türkçesi Galip Ataç, Devlet Basımevi, İ.Ü.Kütüphanesi İst.1937
- Seignobos, Tarih Üzerine Yazılar, Türkçesi Kazım Şinasi Dersan, Devlet Basımevi
- Monod G. Tarihte Usul, Türkçesi Kazım Şinasi Dersan, Devlet Basımevi İ.Ü.Kütüphanesi, İst.1938
- Mengüşoğlu T. Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi İst.1983
- Özlem Doğan Günümüzde Felsefe Disiplinleri, Ara Yay.İst.1990
- " " Kültür Bilimleri ve Felsefesi, Remzi Kitabevi, İst.1986
- " " Tarih Felsefesi, Ara Yay.İst.1992
- Özbaran Salih Tarih ve Öğretimi, Cem Yay.İst.1992

- Popper K.R. Açık Toplum ve Düşmanları (2 Cilt), Türkçesi Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İst.1989
- Rotchacker E. Tarihselcilik Sorunu,Türkçesi Doğan Özlem, Ara Yay. İst.1990
- Reichenbach H. Bilimsel Felsefenin Doğuşu,Remzi Kitabevi,Türkçesi Cemal Yıldırım, İst.1981
- Sözer Önay "Anlayan Tarih" , Yazko, İst.1981
- Thomson David Tarih'in Amacı,Ege Ü.İzmir 1983
- Tarih ve Tarihçi (Burke/Bloch/Febvre/Braudel/Mclennon/Ladurie/Vilar/Hobsbawn/Lefebure/S.Jones) Derleyen Ali Boratav,Alan Yay.İst.1985
- Toynbee Arnold Tarih Bilinci, Bateş Yay.İst.1978
- Uygur Nermi Kültür Kuramı,Remzi Kitabevi,İst.1984
- " " Felsefe ve Tarih,Felsefe Arkivi,Ayrı Basım, İ.Ü.Ed. Fak.1962
- Wein Herman "Tarih,İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Konferanslar" Türkçesi İsmail Tunalı,İ.Ü.Ed.Fak.Yay.İst.1959
- Weber A. Felsefe Tarihi,Türkçesi Vehbi Eralp,Sosyal Yay. 4.Baskı İst.1991